

T.C.
MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**GÜMRÜK DEFTERLERİNE GÖRE XIX. YÜZYILIN İLK
YARISINDA GELİBOLU GÜMRÜĞÜ**

Hanife Çavdar

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Reyhan Şahin Allahverdi

BURDUR-2019

T.C.
MEHMET AKIF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

GÜMRÜK DEFTERLERİNE GÖRE XIX. YÜZYILIN İLK
YARISINDA GELİBOLU GÜMRÜĞÜ

Hanife Çavdar

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Reyhan ŞAHİN ALLAHVERDİ

Üye: Prof. Dr. Zafer GÖLEN

Üye: Prof. Dr. Behset KARACA

BURDUR-2019

**MAKÜ SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS JÜRİ ONAY FORMU

M.A.K.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun tarih ve sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından 21/06/2019 tarihinde tez savunma sınavı yapılan Hanife ÇAVDAR 'ın Gümrük Defterlerine Göre XIX Yüzyılın İlk Yarısında Gelibolu Gümrüğü konulu tez çalışması Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ

ÜYE

(TEZ DANIŞMANI) : Doç. Dr. Reyhan ŞAHİN ALLAHVERDİ

ÜYE

: Prof. Dr. Zafer GÖLEN

ÜYE

: Prof. Dr. Behset KARACA

ONAY

M.A.K.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun/...../..... tarih ve/..... sayılı kararı.

İMZA/MÜHÜR

T.C.
MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ETİK BEYAN

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Gümrük Defterlerine Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Gelibolu Gümrüğü” adlı tezin hazırlanması sürecinde akademik etik ilkeleri ihlal etmediğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi yerleşkelerinde erişime açılabilir.
- Tezimin 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Adı Soyadı

Hanife Çavdar

Tarih ve İmza

16.07.2019

ÖNSÖZ

Gümrükler, Osmanlı Devleti'nin önemli gelir kaynaklarından, Gelibolu Gümrüğü de bu gelire büyük bir katkı sağlamış bir ticaret merkezidir. İthalat ve ihracat olmak üzere ikiye ayrılan Gelibolu Gümrüğü'ndeki ticaret, yerli ve yabancı tüccarların oluşturduğu iki ayrı sınıf kanalıyla yürümektedir. Ticareti oluşturan Müslüman ve Gayri Müslim yerli tüccarlar daha çok ithalat yapırlarken, ihracat yabancı tüccarlar tarafından daha yoğun bir şekilde yapılmaktadır. Gümrük vergilerinin oranlarında, tüccarın mensup olduğu din ve milliyet en önemli belirleyici faktördür.

Osmanlı Devleti'nin 1354 yılında Gelibolu'yu fethederek Rumeli'ye yerleşmesiyle birlikte ticaret açısından oldukça önemli gelişmeler yaşanmıştır. Gelibolu bu özelliğini coğrafi konumu, Asya ile Avrupa arasında bir köprü olması, ticarete uygun bir limana sahip olması ve boğazdan Marmara'ya geçişte önemli bir deniz üssü olması ile kazanmıştır.

Jeopolitik konumu ve Osmanlı Devleti'nin ilk tersanesinin burada olması sayesinde Gelibolu ticaret amacıyla hareket eden çoğu devletin, milletlerin ve tüccarların yöneldiği önemli bir merkez haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin siyasi, askeri ve ekonomik anlamda vazgeçilmez bir üssü ve şehri olmuştur.

Bu çalışma ile Osmanlı Arşivi belgeleri başta olmak üzere, çeşitli kaynaklar incelenerek Gelibolu şehrinin 19. yüzyılın ilk yarısına ait ticaret hacmi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmam boyunca bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, bana yol gösteren değerli danışman hocam Doç. Dr. Reyhan Şahin Allahverdi'ye ve Tarih bölümümüzün değerli hocalarına, her zaman bana destek olan sevgili aileme teşekkürü borç bilirim.

Hanife Çavdar

Burdur-2019

(ÇAVDAR, Hanife, *Gümrük Defterlerine Göre XIX. yüzyılın İlk Yarısında Gelibolu Gümrüğü*, Yüksek Lisans Tezi, Burdur, 2019)

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin Rumeli' de ilk olarak ele geçirdiği yer olan Gelibolu tarihte önemli bir yere sahiptir. Gelibolu'nun Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle Türkler, Rumeli ve Balkan topraklarında hızlı bir şekilde ilerlemeye başlamıştır. Gelibolu jeopolitik konumu sebebiyle Anadolu'dan Rumeli'ye, Marmara ve Karadeniz'e geçiş sağlaması bakımından stratejik konuma sahiptir.

Gelibolu, sahip olduğu bu coğrafi konumu sayesinde ülke içi ve ülke dışında yoğun ticari faaliyetlerin kapısı olma özelliği taşımaktadır. Gelibolu ticaretinde hem yerli hem de yabancı tüccar söz sahibidir. Yabancı tüccar ülke dışından getirdiği ürünleri ülke içinde pazarladığı gibi yerli tüccar da yerli ürünleri şehir içinde pazarlayarak veya Gelibolu dışına da ihraç ederek ticaret yapmıştır. Gelibolu'da ihtiyaç duyulan her türlü ürün başta İstanbul olmak üzere Çanakkale, Edirne, İzmir gibi yakın çevrelerden temin edilmektedir.

Ticareti yapılmak üzere gümrüğe gelen her türlü eşya, gümrükleme işlemine tabidir. Gümrük vergileriyle öncelikli olarak gümrükte çalışanların maaşları ve gümrük binasının giderleri karşılanmakta, kalan miktar nakit olarak doğrudan devlet hazinesine aktarılmadan önce devletin çeşitli tahsisatları gümrük gelirinden mahsûb edilirdi. Daha sonra kalan kısmı İstanbul'a irsaliye edilirdi. Gelibolu Gümrüğü de diğer pek çok gümrük gibi İstanbul gümrüğüne bağlıdır.

Gümrük, Osmanlı Devleti'nin mali sisteminde devletin en önemli gelir kaynağı ve harcama kurumudur. 18.ve 19. yüzyılda Gelibolu Gümrüğü'nün gelir ve giderleri, ekonomik faaliyetleri incelenmiştir. Böylece, Gelibolu Gümrüğü'nün ticari potansiyeli hakkında bilgi sahibi olunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gelibolu, Gümrük, Ticaret, Osmanlı.

(ÇAVDAR, Hanife, *According to Customs Records XIX. Gallipoli Customs in the First Half of the 19th Century*, Master's of Art Thesis, Burdur, 2019)

ABSTRACT

Gallipoli, which was the first place the Ottoman Empire took over in Rumeli, has an important place in history. With the conquest of Gallipoli, the Turks begin to progress rapidly in the Rumeli and Balkan lands. Therefore, it has a strategic position in terms of both the transition from Anatolia to Rumeli and the passing to the Marmara and Black Sea.

Due to the importance of its geographical location of Gallipoli, is a gateway to intense trading activities both inside and outside the country. In Gallipoli trade, both domestic and foreign traders have been trading. As the foreign Merchant was able to market the products out of Gallipoli. All kinds of products that need to be traded in Gelibolu were supplied from nearby areas such as İstanbul, Çanakkale, Edirne and İzmir. In addition to exporting, the needs were being supplied by importing.

Every stuff that has come to custom depends upon custom clearances. With customs duties primarily covered the salaries of customs workers and the expenses of the customs building, before the remaining amount is directly transferred to the state treasury in cash, the various allocations of the state will be deducted from the customs income. Then the remaining part was dispatched to Istanbul. Gallipoli customs as well as many other customs depend on Istanbul customs.

Custom, is the most important source of income and spending agency in financial system of Ottoman State. In the 18th and 19th centuries, the income and expenses of Gallipoli customs and their economic activities were examined. Thus, the commercial potential of Gallipoli customs has been learned.

Key words: Gallipoli, Custom, Trade, Ottoman Empire.

İÇİNDEKİLER

İÇ KAPAK.....	I
TEZ ONAY SAYFASI.....	II
YEMİN METNİ.....	III
ÖNSÖZ.....	IV
ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
KISALTMALAR	IX
TABLolar LİSTESİ.....	XI
ŞEKİLLER DİZİNİ	XIV
GİRİŞ	1
1. Gümrük.....	1
1.1. Tanımı	1
2. Gümrük Defterleri	2
3. Değerlendirme	4
4. Gelibolu Şehri.....	8
4.1. Coğrafi Konum	8
4. 2. Tarih	9
4.2.1. Osmanlıların Fethinden Önce Gelibolu	9
4.2.2. Gelibolu'da Osmanlı İdaresinin Kurulması	11
5. Gelibolu Kalesi.....	18

BİRİNCİ BÖLÜM

GELİBOLU ŞEHİRİ'NİN İKTİSADİ DURUMU

1. Gelibolu'nun Ticaret Yolları	21
2. Gelibolu Limanı	26
3. Ticaret Mekânları	28
3.1. Gümrükhane	29
3.2. Bedestenler	30
3.3. Çarşı ve Pazarlar	31
3.4. Kervansaray ve Hanlar	32

İKİNCİ BÖLÜM

GELİBOLU GÜMRÜĞÜ

1. Gümrük Sistemi'nin İşleyişi	35
1.1. Gümrük Çeşitleri	35
1.2. Gümrük Vergi Oranları	38
2. Gelibolu Gümrüğü'nün İdari Yapısı	39
2.1. Gümrük Çalışanları	39
2.1.1. Gümrük Emni ve Diğer Çalışanlar	39
3. Gümrük Gelir ve Giderler	47
3.1. Gelirler	47
3.2. Giderler	51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GELİBOLU'NUN TİCARET POTANSİYELİ

1. Yabancı Tüccar.....	57
2. Yerli Tüccar.....	59
3. İhracat.....	62
4. İthalat.....	65
5. Gümrüğe Bağlı Ticari Mallar.....	66
5.1. Tekstil Ürünleri.....	66
5.2. Madeni Eşyalar ve Kimyasal Maddeler.....	81
5.3. Gıda Maddeleri ve Deniz Ürünleri.....	83
5.4. Ev Eşyası ve Diğerleri.....	86
6. Panayırlar.....	89
SONUÇ.....	94
KAYNAKÇA.....	97
EKLER.....	103
ÖZGEÇMİŞ.....	140

KISALTMALAR

ad.	: Adet
BAO.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bl.	: Balya
C.BH.	: Cevdet Bahriye Tasnifi
C.İ.	: Cevdet İktisat Tasnifi
C. ML.	: Cevdet Maliye Tasnifi
çb.	: Çubuk
çev.	: Çeviren
çv.	: Çuval
çf.	: Çift
TDVİA.	: Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
D.MMK.d.	: Bab-1 Defteri Maden Mukataası Kalemî Defterleri
D.MMK.İGE.	: Bab-1 Defteri Maden Mukataası Kalemî İstanbul Gümruk Emîni
dn.	: Denk
ds.	: Deste
dz.	: Düzine
kl.	: Kile
km.	: Kilometre
knt.	: Kantar
ky.	: Kıyye
ML.VRD.d.	: Maliye Nezareti Varidat Muhasebesi Defterleri
M.Ö.	: Milattan önce

tp.	: Top
tl.	: Tulum
tn.	: Tenbelüd
tr.	: Torba
s.	: Sayfa
sn.	: Sandık
sp.	: Sepet
yy.	: Yüzyıl

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Gelibolu Gümrük Eminleri ve Görev Yılları	41
Tablo 2: Çeşitli Tarihlerde Görev Yapmış Gümrük Emni Maaşlar.....	42
Tablo 3: 1209 Zilhicce (1795 Haziran-Temmuz) Tarihinde Gümrük Çalışanlarının Aylıkları ve Diğer Masraflar	43
Tablo 4: Gelibolu ve Tevabi Gümrüklerinden Vezaif (Maaş) Alan Gruplar ve Toplam Sayısı (1175 Muharrem-Zilhicce).....	45
Tablo 5: Bazı Ay ve Yıllara Göre Gelibolu Limanı'ndan İstanbul'a Gönderilen Köleler.....	49
Tablo 6: 1216-1236 (1803-1821) Yılları Arasında Gelibolu Gümrüğü'nden Yapılan Harcamalar.....	51
Tablo 7: Gümrük Çalışanlarının Aylıkları ve Diğer Masraflar.....	53
Tablo 8: 1216 Zilhicce/Nisan-Mayıs 1802, 1220 Cemaziülevvel/Temmuz-Ağustos 1805 Tarihlerinde Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Kumaşlar.....	69
Tablo 9: 1216 Cemaziülevvel / Nisan-Mayıs 1801, 1221 Safer / Temmuz-Ağustos 1806 Tarihlerinde Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Tekstil Ürünleri.....	74
Tablo 10: 1216 Cemaziülevvel/Eylül-Ekim 1801 Tarihinde Edirne'den Gelibolu'ya Getirilen Deri ve Kürkleri.....	80
Tablo 11: Çeşitli Tarihlerde Gümrükten Geçen Tirilye Zeytininin Miktarı ve Gümrük Resmi.....	85
Tablo 12: Çeşitli Tarihlerde Gümrükten Geçen Zeytinyağının Miktarı ve Gümrük Resmi.....	85
Tablo 13: Gelibolu Gümrüğü'nden Panayırlara Yapılan İhracat: 1211 Rebiülevvel (Eylül-Ekim 1796).....	92
Tablo 14: 1209 Zilhicce/Haziran-Temmuz 1795; 1210 Safer/Ağustos-Eylül 1795 Tarihlerinde Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Emtia.....	103

Tablo 15: 1210 Zilhicce/Haziran-Temmuz 1796, 1211 Muharrem/Temmuz-Ağustos 1796, 1211 Safer/Ağustos-Eylül 1796 Tarihlerinde Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Emtia.....	105
Tablo 16: 1216 Cemaziülevvel/Eylül- Ekim 1801, 1221 Safer/Nisan-Mayıs 1806 Tarihlerinde Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Emtia.....	107
Tablo 17: 1216 Zilhicce / Nisan-Mayıs 1802, 1220 Cemaziülevvel / Temmuz-Ağustos 1805 Tarihlerinde Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Emtia.....	111
Tablo 18: 1218 Muharrem/Nisan-Mayıs 1803, 1218 Safer/Mayıs-Haziran 1803 Tarihlerinde Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Emtia.....	114
Tablo 19: 1218 Safer/ Nisan-Mayıs 1803 Tarihinde Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Emtia.....	117
Tablo 20: 1217 Zilkade/Şubat-Mart 1803, 1219 Şevval/Ocak 1805 Tarihlerinde Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Emtia.....	119
Tablo 21: 1218 Şevval/Ocak-Şubat 1804, 1218 Zilkade/Şubat-Mart 1804, 1218/Zilhicce Mart-Nisan 1804 Tarihlerinde Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Emtia.....	122
Tablo 22: 1230 Cemaziülevvel/Nisan-Mayıs 1815, 1233 Şaban/Haziran-Temmuz 1818 Tarihlerinde Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Emtia.....	125
Tablo 23: 1235 Cemaziülevvel/Şubat-Mart 1820, 1236 Şevval/Temmuz 1821 Tarihlerinde Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Emtia.....	128
Tablo 24: 1246 Safer/Temmuz-Ağustos 1830, 1246 Rebiülahir/Eylül-Ekim 1830 Tarihlerinde Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Emtia.....	131
Tablo 25: 1245 Zilhicce/Mayıs-Haziran 1830, 1246 Muharrem/Haziran Temmuz 1830 Tarihlerinde Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Emtia.....	133
Tablo 26: 1254 Zilkade/Ocak-Şubat 1839, 1256 Receb/Ağustos-Eylül 1840 Tarihlerinde Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Emtia.....	135

Tablo 27: 1255 Zilkade/Ocak-Şubat 1840, 1256 Şevval/Kasım-Aralık 1840
Tarihlerinde Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Emtia.....138

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1: 1820-1840 Yılları Arasında Gelibolu Gümrüğü'nün Hasılatı.....	50
Şekil 2: 1244 Muharrem (Temmuz-Ağustos 1828) ve 1244 Şaban (Şubat-Mart 1829) Tarihlerinde İstanbul ve Tevabi Gümrüklerinden Yapılan Vazife Ödemeleri.....	55
Şekil 3: 1209 Zilhicce (1795 Haziran-Temmuz) ile 1245 Zilhicce (1830 Mayıs-Haziran) Tarihleri Arasında Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Tüccar Sayıları.....	61
Şekil 4: 1210 Safer/Ağustos-Eylül 1795 ile 1221 Safer/Nisan-Mayıs 1806 Tarihlerinde Tekstil ve Deri Ürünleriyle Tüccar Sayısı ve Oranları.....	78
Şekil 5: 1795 yılı Haziran-Temmuz ve 1818 yılı Mayıs-Haziran Aylarında Gümrükte İşlem Gören Malların Sektörel Dağılımı.....	87

GİRİŞ

1.Gümrük

1.1. Tanımı

Gümrük kelimesinin kökeni hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte İtalyanca, “commercia”, Latince “commercium” veya Fransızca “douane” kelimesinden gelip zamanla değişime uğrayarak bugünkü şeklini almıştır¹.

Osmanlı Devleti’nde “gümrük”, devletlerarası sınır geçişlerinde malların kontrol edildiği yerdir. Ülkenin gümrük hattı adı verilen siyasi sınırlarına girmek, devlet sınırından çıkmak veya sınırın bir noktasından yabancı bir ülkeye geçirilen ticari eşyadan, devletçe alınan vergi “gümrük vergisi” anlamında kullanılmıştır².

Osmanlı Devleti öncesinde kurulmuş olan devletlerde ticarete konu olan ithal ve ihraç edilen eşyadan çeşitli isimlerle vergiler toplanmıştır. Ticaret yollarının güvenliğinin sağlanması, eşyanın nakli sırasında köprüler, yollar veya nehirlerden geçit vergisinin alındığı ve bu amaçla gümrük vergisi tabirinin ortaya çıktığı bilinmektedir³.

İslam gümrük sisteminde, gümrük vergisi anlamında çeşitli terimler kullanıldığı söz konusudur. Bu terimler arasında, tamga, bac, meks, öşür gibi terimler vardır. Türker’de ve Moğollarda tamga kelimesi gümrük vergisi anlamına gelmekle beraber, Büyük Selçuklu İmparatorluğu döneminde gümrük vergisi daha çok iç ticaret ve sanayiden alınan vergileri ifade ediyordu. Büyük Selçuklu İmparatorluğu gümrük vergisi karşılığına gelen bac ve öşr ifadelerini kullanmışlardır. Sultan Melikşah

¹ Mübahat Kütükoğlu, “Osmanlılarda Gümrük” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, s. 263.

² Ziya Kazıcı, *Osmanlı’da Vergi Sistemi*, Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 161.

³ Mehmet Yıldırım, *Gümrük İşlemlerine Özgü Muhasebe Denetim Modeli*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006, s. 5.

zamanında vergilerle ilgili yapılan düzenlemelerde, iç gümrük vergisi niteliğinde olan meks vergisi İslam'a aykırı olduğu gerekçesiyle kaldırılmıştır⁴.

Ülkeye gelen ve ülkeden çıkış yapılacak malların en büyük denetleyici devlet mekanizması gümrüklemedir. Bu durum gümrüğün, devletin ekonomi ile ilgili ilişkisinde aracı bir unsur olarak mali ve ekonomik bir kurum olduğunu ortaya koymaktadır.

Gümrükleme işlemi özenli ve dikkatli olursa gelir-gider dengesi sağlanarak, ithalat ve ihracattaki ekonomik ilerleme belli bir sisteme oturtulabilir. Ticarete güvenilirlik ve tercih edilebilme, istihdam oranlarının durumu, ticari emtianın vergilendirilmesi, mali kayıtların tutulması, devlet bütçesinin ön görülebilmesi için tüm bunların birbiriyle bir uyum içinde çalışması gerekmektedir.

Ticaret ve ekonomi anlamında gümrükleme devletlerarası ilişkilerde alım-satımda en çok kullanılan yol olmuştur. Devletlerin iç piyasasında bulunan zenginlik, mal varlığı ne kadar çok olursa olsun ticaret anlamında dış gelirlerin, uluslararası sermayenin ekonomik piyasaya çok büyük katkısı vardır. Ticaretle uğraşan tüm devletler diğer devletlerin arz-talep dengelerini dikkate alarak onları kendi ülkelerine çekmek için gerekirse bu yolda tavizler vererek ekonomiyi canlandırmaya uğraşmışlardır.

2. Gümrük Defterleri

Osmanlı Devleti gümrük sistemiyle ilgili yapılan çalışmalarda kullanılan ana kaynak gümrük defterleridir. Gümrük defterleri sayesinde hem ticaret hem de gümrük sisteminin işleyişi hakkında önemli verilere ulaşılmaktadır. Ticari yapının ve sistemin tam olarak ortaya konulabilmesi için sadece gümrük evrakları yeterli değildir. Defterler bazı eksiklikleri bulundurduğu için daha iyi sonuçlara ulaşmak şartıyla çalışma birincil ve ikincil kaynaklarla desteklenerek konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

⁴ Kütükoğlu, a.g.m., s. 264.

Gümrükteki ticari faaliyetleri kayıt altına alan gümrük defterleri içindeki bilgilere göre; Mufassal, İcmal, Teslimat-Bakaya, Muhasebe, Vazife ve Ahkâm defterleri olarak sınıflandırmak mümkündür. Mufassal Defterler, gümrük kayıtlarının gün aşırı tutulduğu defterlerdir. Tüccarın adı, getirdiği mal veya malların, geminin cinsi, taşıdığı bayrak, nereden geldiği, kaptanın ismi gibi bilgiler yer almıştır. İcmal defterleri, bazen bir veya birkaç aylık bazen de senelik hasılat ve masrafları gösteren kayıtlardır. Gümrüklerde toplanan meblağların hazineye teslimlerinin işlendiği defterler Teslimat-Bakaya defterleridir. Vazife defterlerinde gümrük gelirlerinden maaş alan mütekâit ve duagüyan gibi kimselere ait kayıtları tutulmaktadır. Muhasebe defterlerinde ise kendisine bağlı olan emanet ve iltizamla idare edilen bütün gümrüklerle diğer bağlı rüsumlarının her türlü hesapları tutulmuştur. Gümrüklerle ilgili çeşitli hükümler ise ahkâm defterlerinde toplanmıştır. Gümrüklerle ilgili çeşitli hükümlerin kayıtlı olduğu defterler ise Ahkâm defterleridir⁵.

Çalışmanın yazın sürecinde birincil kaynaklar olarak, İstanbul Osmanlı arşivlerinde yer alan Merkez Maliyesi gelir-gider bürolarından Maden Mukataası Kalemi (D.MMK.d), Maden Mukataası İstanbul Gümrük Emni (D.MMK.İGE), Maliye Nezareti Varidat Muhasebesi (ML.VRD.d) defterlerinin 19. yüzyılın ilk yarısına ait defterler kullanılmıştır. Bunlara ilaveten, Gelibolu Gümrüğü'ne ait kaynakların bulunduğu Cevdet Bahriye, Cevdet Maliye kaynaklarında tespit edilen belge ve defter türündeki evraklardan yararlanılmıştır. Bu defter ve belgeler divani yazı şekliyle yazılmıştır. Gümrüğün aylık ve yıllık icmal hesapları baş muhasebe tarafından ayrıntılı bir şekilde kayıt altına alınırken, gümrüğe gelen, gümrükten giden malların kayıtları, yazışmalar, hazineye gidecek olan hesaplar Maden Mukataası Kalemi defterlerinde tutulmaktadır.

İncelenen gümrük defterleri ve belgelerden hareketle Gelibolu'da ticaretin gümrüğe kazandırdığı toplam hasılat, bu hasılatın yıllar arasında değişimi ve bu değişimin sebepleri, Gelibolu'ya gelen ve Gelibolu'dan giden malların ne olduğu ve özellikleri, parça maldan alınan gümrük vergisi ve vergi miktarının ürünlerin

⁵ Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı Gümrük Kayıtları", *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul, 1980, s. 220-221.

kalitesine, cinsine bağı olarak değişimi, gümrüğün yönetimi, idari personeli, gelirleri ve harcamaları çalışmanın sınırlarını ve esas noktalarını oluşturmaktadır.

Arşiv kaynakları dışında günümüzde gümrük konusu ile ilgili çalışmalar yapan Reyhan Şahin'in, "Edirne Gümrüklerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne'de Ticari Hayat (2006)" yüksek lisans tezi, Zübeyde Güneş Yağcı'nın, "İstanbul Gümrük Defterine Göre Karadeniz Köle Ticareti (1606-1607)" makalesi, Necmettin Aygün'ün "Trabzon Gümrüğü'nde İktisadi Faaliyetler (1750-1800)" yüksek lisans tezi, Güler Kıvrak'ın, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Edirne Gümrükleri" yüksek lisans tezi, Saim Çağrı Kocakaplan'ın "XVIII. Yüzyıl'da Osmanlı Ekonomisi ve İstanbul Gümrüğü" adlı kitabından ikincil kaynak olarak faydalanılmıştır.

3.Değerlendirme

Çalışma konusu olan Gelibolu Gümrük Defterlerine Göre XIX. yüzyılın İlk Yarısında Gelibolu Gümrüğü adlı çalışmada Gelibolu Limanı'nın dan geçerek Akdeniz'e giden gemilerden alınan gümrük gelirlerini ve giderlerini içermektedir. Bu gelirler her ay ve gün ayrı ayrı olarak tutulmuştur. Gümrük gelirleri defterlerin sağ tarafında verilmiş gümrük yerine gelen veya gümrükten çıkan her tüccarın ne kadar vergi ödediği kaydedilmiştir. Gümrük gelirlerinin kayıt işlemleri bittikten sonra defterlerin sol tarafında ise yine aylık ve günlük olmak üzere gümrük giderleri kısmı ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Gümrükte çalışan görevlilerin maaşları ve gümrüğün başka masrafları karşılandıktan sonra gelirlerden giderler çıkarılarak yekûn bulunmuştur. Gümrük emini, nazırı, kâtibi, hüddaman, duagu gibi gümrük çalışanlarının aldıkları harçlar defterlerin en altında sol tarafında yer almaktadır.

Gelibolu gümrük defterlerinde, Gelibolu Gümrüğü'ne uğrayan gemilerden alınan vergiler gün gün kaydedilmiş, yükünün cinsi ve miktarı da verilmiştir. Fakat eksik olan kısım bu gemilerin Gelibolu Gümrüğü'ne nereden gelip nereye gittiği hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu durum incelenen yüzyılda ticari yapının tam olarak ortaya konulmasında bir eksiklik yaşatmıştır.

Örneğin 1218 Şevval (Ocak-Şubat 1804) tarihinde Gelibolu Gümrüğü'ne uğrayan gemiler, Moskovalı İstori, "Rusyalı Simon", 1235 Cemaziülevvel (Şubat-

Mart 1820) tarihinde Nemçeli Silaç, Kirteli Hüzme, 1246 Rebiülahir (Eylül-Ekim 1830) tarihinde Andorralı Yani ve İstraki, Yorozlu Dimitri, Fransalı Batuz şeklinde kaydedilmiş, devam eden bazı aylarda Şarköy, Çardak, Lâpseki, gibi Marmara Denizi'nde bulunan liman adları verilmekteydi⁶. Ancak böyle bir durumda şahıs isimlerine yer verilmemekteydi. Kesin olmamakla birlikte defterlerde rastlanılan liman isimleri geminin ait olduğu yeri, zikredilen bu şahıs isimleri ise ticaret yapan ve aynı zamanda gemi kaptanı olan kişiyi göstermekteydi.

Gelibolu Gümrük Defterlerine Göre XIX. yüzyılın İlk Yarısında Gelibolu Gümrüğü adlı bu çalışma; Gelibolu'nun İktisadi Durumu, Gelibolu Gümrüğü ile Gelibolu'nun Ticaret Potansiyeli başlıklarını taşıyan üç bölümden oluşmaktadır.

Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Gelibolu'nun ticari fonksiyonu, ticaret yolları, Gelibolu Limanı, tüccarların konakladığı kervansaray ve hanları, ürünlerin pazarlandığı çarşı, pazar ve dükkânları, bedestenleri ticaret açısından işleyişi ele alınmıştır. Birinci bölüm çalışılırken, Osmanlı İktisat Tarihi alanında pek çok eser vermiş olan, Ahmet Tabakoğlu, Mehmet Genç, İdris Bostan, Halil İnalçık, Mübahat Kütükoğlu gibi önemli tarihçilerin basılı kitapları, konuyla ilgili yazılmış makaleler, ansiklopedi maddeleri incelenmiştir. Osmanlı Kurumları ve Toplum Yapısı alanında ise, Mehmet Ali Ünal, Ziya Kazıcı, Murat Belge gibi akademisyenlerin de konuyla ilgili eserlerinden faydalanılmıştır. Ayrıca seyahatnameler, ansiklopediler, yüksek lisans ve doktora tezleri de çalışmada kaynak olarak kullanılmıştır.

Osmanlı arşiv kaynaklarını inceleyerek hazırladığımız bu çalışmayla Gelibolu gümrüğü tüm özellikleriyle anlatılmaya çalışılmıştır. Ülkeye gelen ve ülkeden çıkış yapılacak malların en büyük denetleyici devlet mekanizması gümrüklemedir. Bu durum gümrüğün, devletin ekonomi ile ilgili ilişkisinde aracı bir unsur olarak mali ve ekonomik bir kurum olduğunu ortaya koymaktadır.

Gelibolu'da birçok kültürün sosyo-ekonomik izlerini görmek mümkündür. Bu çalışmada Gelibolu Gümrüğü'nün ilk olarak ekonomik potansiyeli incelenmeye

⁶ BOA, CML, nr., 429/17396, 198/8210.

çalışılmıştır. Bu sayede gümrüğün; iktisadi ve mali hacmi, işlevleri, yönetimi ve işleyişinin nasıl ilerlediği ortaya konulmak istenmiştir.

İkinci bölümde, Gelibolu Gümrüğü'ne ticari açıdan yaklaşmıştır. Öncelikle gümrük sisteminin işleyişi, gümrüğün gelir-gider dengesi ve bu alanlarda zamanla meydana gelen değişimler üzerinde durulmuştur. Tüm bunlar ele alınırken Osmanlı Devleti'nin ekonomik sisteminde yaşadığı değişim ve gelişmeler de unutulmamış gümrüğün işleyişinin ve mali yönünü anlatırken devletin bu durumları dikkate alınmıştır. Gelibolu Gümrüğü'nün ticari olarak ele alınan üçüncü bölümünde 19. yüzyılın ilk yarısına ait iç ve dış ticaret yapılarının değerlendirilmesiyle Gelibolu'nun şehir ve liman olma özelliği ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Gelibolu Gümrüğü'nün ekonomideki yeri ve payı, gümrüğün gelirlerinin potansiyeli, gelirlerin devlet hazinesi açısından önemi, gümrükten yapılan ödemeleri ve özelliklerine dair veriler elde etmemizi kolaylaştırmıştır.

Gelibolu, İzmir, İskenderiye gibi daha birçok liman başta gelen sahil gümrüklerindedir. Bunun farkında olan Avrupalılar bu limanlara mal getirdikleri gibi kendi ülkelerinde satmak üzere bu şehirlerden birçok mal almışlardır⁷.

Bir devletin hazine gelirleri açısından büyük bir öneme sahip olan gümrük sisteminin düzenli bir sistemde işlemesi için görevli personeller bulunmaktadır. Bunlardan biri gümrüğün önemli bir yöneticisi olan "gümrük emini"dir. Gümrük emininin Gelibolu Gümrüğü'nü nasıl yönettiği, gümrükteki payı, ay ve yıllara göre değişiklik gösteren gümrükten aldığı ödemeler incelenerek kurum içindeki önemi anlaşılmıştır. Çalışmamızda gümrük emininin gümrükte yeri ve işlevleri belirlendikten sonra, gümrüğün idari ve mali işlerini sağlayan diğer gümrük personelleri, personellere ödenen ücretler, gümrükte kaçakçılık gibi problemler çıktığında nasıl bir yol izlendiği üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ayrıca, Gelibolu Gümrüğü'nün gelir-giderlerinin neler olduğunu, tüm harcamalar bittikten sonra irsaliye yoluyla hazineye ne kadar miktarın gittiğinin belirlenmesinin gelir-gider dengesinin sağlanması açısından önemi üzerinde durulmuştur. Hazinesinin belirlediği çeşitli

⁷ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2012, s. 203.

alanlara ödemeler yapılması, bu ödemelerin aylara ve yıllara göre miktarı, çeşitliliği ve değişkenliği tablolar yapılarak incelenmiştir. Ayrıca gümrük devlet için sadece gelir kaynağı değil aynı zamanda hazineden harcama da yapıldığı için hem gelir hem gider kaynağı olması açısından ortak bir özellik taşımaktadır.

Üçüncü bölümde, ticareti yapılan mallar, malların ve tüccarların menşeleri, malların sektörel olarak sınıflandırılmasına dair tespitler yapmak mümkün olmuştur. Gelibolu’da ticarete konu olan malların ve tüccarların çeşitliliği, menşe bilgileri tablo ve grafikler hazırlanarak aylara ve yıllara göre artış-azalış oranları gösterilmiş, sektörel olarak mal çeşitlerinin hangi yoğunlukta iç ve dış ticaretten temin edildiği tespit edilmiştir.

Konu itibariyle çalışmanın dönemi ve 19. yüzyılın ilk yarısını ele almaktadır. Ele alınan yüzyılda Osmanlı Devleti mali, idari, askeri alanda birçok değişimler yaşamıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısında; Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren mali-yönetim gibi alanlarda temel değerleri korumuş büyük bir farklılaşma yaşanmamıştır. Ancak 19. yüzyıl farklılaşmaları, klasik dönemden itibaren devam eden mali, politik gibi yaklaşımların değişme sürecine girdiği bir dönem olmuştur⁸.

19. yüzyılda devlete ağır mağlubiyetlere sebep olan Osmanlı-Rus-Avusturya savaşları meydana gelmiş ve bunların Osmanlı Devleti’nin ekonomisine olumsuz etkileri olmuştur. Siyasi yenilgilerin maliyet üzerindeki kötü etkisine bir çözüm bulma düşüncesiyle Osmanlı Devleti borçlanma yoluna gitmiş ancak paranın ciddi derecede değer kaybetmesi ve olumsuz ekonomik şartlar altında bu başarı sağlanamamış, daha çok merkezileşme ve reform girişimleri sonucunda daha çok problem baş göstermiştir⁹.

İncelenen yüzyıllarda Avrupa’da yeni buluşların etkisi Avrupa’nın sermayesini artırmış ve bu süreç Sanayi Devrimi olarak gündemde yerini almıştır¹⁰. Avrupa

⁸ Saim Çağrı Kocakaplan, *18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve İstanbul Gümrüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2017, s. 23.

⁹ Kocakaplan, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁰ Kadir Arslanboğa, “Uzuncabaad-ı Hasköy Panayırı’nın 1769 ile 1818 Yıllarına Ait Gümrük Gelirleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 36, Çanakkale, 2015, s. 781.

ekonomik olarak etki alanını genişletirken durumun hem olumlu hem de olumsuz etkileri Osmanlı Devleti'nin iç ve dış ticaretinde görülmeye başlanmıştır¹¹.

4. Gelibolu Şehri

4.1. Coğrafi Konum

Gelibolu, aynı ismi taşıyan yarımadanın kuzey-doğu kesiminde Çanakkale Boğazı'nın kuzey giriş kısmında, denize doğru uzanan bir yükseltinin üzerinde kurulmuştur. Şehrin ve yarımadanın adını “gemi şehri, güzel şehir” yahut “Galyalıların şehri” anlamındaki Kallipolis veya Gallipolis'ten aldığı belirtilir. Kemalpaşazade Gelibolu'nun adı hakkında bilgi verirken buranın asıl adının “Kalipoli” olduğu, “poli”nin Rumca şehir, “Kali”nin ise Bolayır tekfurunun kızının isminden geldiğini söylemektedir¹². Halil İnalçık'a göre ise Gelibolu ismi Yunanca Kalliopolis, Kalliopolis veya Kollipolis'den gelmektedir¹³. Ancak bu adın kökeni hakkında kesin bilgi yoktur. Şehir, XIV. yüzyılın başlarından itibaren bölgeye yönelik akınlar yapan Türkmen beylikleri tarafından Gelibolu adıyla anılmıştır¹⁴.

Yarımada Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan bir köprü vazifesi görmektedir. Birçok ulus Asya'dan Avrupa'ya veya Avrupa'dan Asya'ya ticaret yapmak, savaşmak, yerleşmek gibi amaçlarla Gelibolu şehri üzerinden geçmek zorunda kalmışlardır. Romalılar zamanında şehir gelişmeye başlayıp, karşısında bulunan Lâpseki kentini aşarak boğazın en önemli deniz üssü haline gelmiştir. Bizanslılar zamanında yapılan çeşitli faaliyetlerle şehrin kalesi de sağlamlaştırılarak Trakya'da ve boğazda önemli bir üs olmuştur¹⁵.

Yarımadanın yüzey şekillerinde vadilerle birlikte plato görünümü hâkimdir ve birbirinden derin vadilerle ayrılmış tepeler bulunmaktadır. Bu tepeler alçak olmakla

¹¹ Kocakaplan, *a.g.e.*, s. 25.

¹² Feridun Emecen, “Gelibolu” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XIV, İstanbul, 1996, s. 2.

¹³ Halil İnalçık, “Osmanlı Deniz Üssü Gelibolu”, *Çanakkale Savaşları Tarihi*, C. I, Değişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 99.

¹⁴ Uğur Altuğ, “Fatih Sultan Mehmed Döneminde Gelibolu Sancağındaki Kaleler”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi*, Yıl: 14, Sayı: 20, 2016, ss. 249-263.

¹⁵ Emecen, *a.g.m.*, s. 5.

beraber yarımada'nın küçük ve dar bir alanına hâkimdir. Yarımada'nın en alçak kısmı güneybatısıdır. Kıyı yüksekliklerinin bittiği yerde platolar başlamaktadır. Bu alçak kısımda ilk tepe Alçı tepedir. Kuzeyindeki Soğanlıdere vadisiyle Kilitbahir platosundan ayrılmaktadır. Bu platodan sonra devam eden Geren (Kilye) ovası vardır. Yarımada'nın en yüksek kesimi orta kesimde Kılıçbayır, Kocaçimentepe, Yusufçuktepe, Kireçtepe, Tekketepe gibi tepeler mevcuttur. Koyların, yol ve iskele gibi kıyı tesisleri yapılması için doldurulması kıyıların genişleyerek düzleşmesine neden olmuştur¹⁶.

Koru dağları dik bir şekilde Evreşe ovasına inmektedir. Koru dağlarının eteklerinden Saroz körfezine uzanan bölgede yer alan Evreşe ovası, alçak bir kıyı ovasıdır. Bu ovadan başka bölgede Cumalıdere, Ilgardere, Kilya ovası gibi küçük ovalar da mevcuttur¹⁷.

İlçede önemli göl ve akarsular yoktur. Birkaç küçük çay ve dere mevcuttur. Kavak çayı şehrin en uzun akarsuyudur. Ilgardere deresi, Çokalıcı deresi, Üç Köprüler deresi gibi dereleri vardır. Bitki örtüsü ise çam ve zeytin ağaçlarından oluşmaktadır. Meşe, palamut, ahlat ağaçları bölgede dağınık durumda bulunmaktadır. Gelibolu iklimi Trakya ve Ege iklim bölgeleri arasında bir geçiş sağlamaktadır. Genelde kışın kuzeyden gelen sert rüzgârlar, yaz ve ilkbahar mevsimlerinde ise Akdeniz iklimi gibi ılık bir hava hâkimdir¹⁸.

4. 2. Tarih

4.2.1. Osmanlıların Fethinden Önce Gelibolu

İnsanların denizciliğe başlamaları ve deniz yollarını kullanarak çeşitli yerlerde ticaret kolonileri kurmak istemeleri bu faaliyetleri kolaylaştıracak boğaz ve koylar bulunan stratejik öneme sahip bölgeleri dünya üstünde daha önemli jeopolitik merkezler haline getirmiştir. Uzun dönemler boyunca Çanakkale ve İstanbul boğazları

¹⁶ Suna Doğaner, "Savaş ve Turizm Troya ve Gelibolu Savaş Alanları", *Türk Coğrafya Dergisi*, S. 46, İstanbul, 2006, s. 14-15.

¹⁷ İbrahim Sezgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1998, s. 2.

¹⁸ Mehmet İrdesel, *Gelibolu Yöresi ve Tarihi*, Geltur Ajans Turistik, Yayınları, Çanakkale, 1994, s. 56.

için devletler birbirleriyle yarışmış ve bu bölgelere hâkimiyet kurmak için savaşmışlardır. İstanbul ve Çanakkale'nin tarih içinde önemini artıran olaylar¹⁹, Frigler'den Lidyalılar'a Anadolu'dan geçenlerin Gelibolu şehrini fark etmelerini ve buranın politik, ekonomik, sosyal yönlerden önem kazanmasını sağlamıştır. Lidyalıları ortadan kaldıran Persler'in güçlenmesiyle MÖ. 513'te Boğazlar Perslerin hâkimiyetine girmiştir. M.Ö. 479 yılından sonra da Boğazlar ve Marmara'nın kontrolü Atinalılara geçmiştir²⁰.

Gelibolu'ya hâkim olmak için mücadele eden Makedonyalılar da M.Ö. 359'da Gelibolu ve çevresini hâkimiyeti altına almıştır. Bu durum Büyük İskender'in Anadolu'ya geçmesini kolaylaştırmıştır. Büyük İskender'in ölümü üzerine muhafızlarından Lysimachos, Gelibolu Yarımadası başta olmak üzere Trakya'yı hâkimiyet altına almış ve Gelibolu yarımadasının kuzeyinde kendi adıyla anılan bir şehir kurmuştur. Daha sonra Gelibolu civarı Keltlerin idaresine girmiştir. Keltlerin idaresi sona erdikten sonra bölge bir süre Trakların hâkimiyetine ve daha sonra Traklarla Makedonlar arasında çatışma yaşayan şehir Romalıların kontrolüne geçmiştir²¹. Gelibolu ve çevresi, Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrıldığı M.S. 395 yılına kadar Roma yönetimi altında kalmıştır. Büyük Kavimler Göçü sonrası Gotların ve Hunların istilasına uğrayan Gelibolu, yağma ve yangınlar nedeniyle büyük zarar görmüştür. Bizans İmparatoru I. Justinianos (527-565) zamanında Gelibolu yeniden imar edilerek, yerleşim alanı ve ticari bir merkez olarak önem kazanmaya başlamıştır²².

Arapların 673 yılında başlayan ve 7 yıl süren İstanbul seferinden Gelibolu da bir hayli etkilenmiştir. Çünkü Arapların 717 yılında İstanbul'a yaptıkları seferde, Arap ordusu Gelibolu Yarımadası'ndan Rumeli'ye geçerek İstanbul civarına gelip, İstanbul'u kuşatmışlarsa da bir sonuç alamamışlardır²³.

¹⁹ Emecen, a.g.m., s. 2.

²⁰ "Gelibolu", *Yurt Ansiklopedisi*, C. III, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982, s. 1858.

²¹ Sezgin, a.g.t., s. 4.

²² *Yurt Ansiklopedisi*, a.g.m., s. 1858-1859.

²³ İrdesel, a.g.e., s. 19.

Anadolu Türkleri Gelibolu'yu bir yerleşim merkezi olarak görmeye başladıkların da ise burası Bizans için bir üs konumundaydı. Anadolu'da gittikçe gelişen Türk yayılmasını önlemek için Bizans İmparatoru (Andronikos Palailogos) Alanlar ve Katalanlarla iş birliği yapmak istemiştir ancak Türklerle savaşmak üzere gelen bu birliğin zamanla Bizans halkına da zarar vermeye başlaması Bizans'ın tepkisine yol açmıştır. Katalanların liderleri Roger de Flor öldürüldüğünde Katalanlar isyan edip üssü ele geçirmişlerdir²⁴.

Türkler bu sırada Batı Anadolu'da hâkimiyet sağlamış, Bizans'ın Rumeli topraklarına yönelmeye başlamışlardır. Bu dönemde 1331-1332 yılında Aydın Beyi Umur Bey Gelibolu'ya bir sefer düzenlemiş fakat başarısız olmuştur. Bu saldırı esnasında Lazgöl kalesini fethetmiştir. Daha sonra Bizans İmparatoru Kantakuzenos ile ittifak yaparak Bizans'ın iç işlerine müdahalede bulunmuştur²⁵. Gerek Umur Bey gerekse Orhan Bey Kantakuzenos ile ittifak yapmayı Rumeli'ye akın için gerekli görmüşlerdir. Kantakuzenos da Türklerle işbirliği yaparak Trakya'yı korumak ve Bizans İmparatorluğu'nu Trakya ve çevresine daha fazla hâkim kılmak istiyordu²⁶.

4.2.2. Gelibolu'da Osmanlı İdaresinin Kurulması

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselme dönemlerinde Gelibolu oldukça önemli bir yere sahiptir. Üzerinde kurulu olduğu coğrafya sayesinde Gelibolu Osmanlılardan önce, Bizans İmparatorluğu döneminde önemli bir idari ve askeri şehre dönüştürmüştür. 1300'lere doğru Anadolu Türkleri kendileri için bir yerleşim merkezi olarak Gelibolu'ya yöneldiklerinde burası Bizans'ın Trakya'daki büyük ve sağlam kalelerinden birisidir. 1320'lere doğru ise tüm Bizans donanması için önemli bir konum haline gelmiştir²⁷.

²⁴ Yusuf Ayönü, "Osmanlı'dan Önce Rumeli'de Türkler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 2, Aralık, 2006, s. 20.

²⁵ Halil İnalçık, "Osmanlı Deniz Üssü Gelibolu", s. 26.

²⁶ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I, (Klasik Dönem 1302-1606 Siyasal, Kurumsal Ve Ekonomik Gelişim)*, Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 50.

²⁷ Altuğ, a.g.m., s. 252.

Osmanlı Devleti'nin Gelibolu'ya sahip olması, Rumeli hedefini Balkanlara doğru genişletip, diğer taraftan da denizlere yönelik politikasını geliştirmek demektir. Bu sebeple Gelibolu, Osmanlı Devleti'nin sadece Balkanlar'a açıldığı ilk kapısı ve hareket üssü değil, aynı zamanda denizlere çıkışının da ilk hareket noktasıdır. Gelibolu stratejik önemi sayesinde Akdeniz ve Marmara Denizi'ne geçen donanmaların inşa edildiği bir tersanenin de yer aldığı bir bölge ve sefer için Akdeniz'e açılacak gemilerin önemli bir toplanma yeri ve hareket merkeziydi²⁸.

Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye geçişlerinde 1345-1352 yılları arası gelişen olaylar önem arz etmektedir. Bunlardan birincisi Karesioğulları Beyliği'nin büyük bir kısmının Osmanlılara geçiştir böylece Çanakkale Boğazı'na ulaşılmıştır. İkincisi ise Orhan Gazi'nin Bizans İmparatoru'nun kızı Theodora ile evlenmesidir ki Bizans ile Osmanlıları müttefik yapmıştır. Bizans Devleti bu ittifak sayesinde Sırp ve Bulgarlara karşı Osmanlı kuvvetlerini kullanarak Trakya'da egemenliğini koruyabiliyordu. 1352 yılında Bizans İmparatoru Kantakuzenos Sırp'ların saldırılarına karşı Orhan Bey'den oğlu Süleyman'ın komutasında olan 10 bin kişilik bir ordu istemiştir. Süleyman Paşa'nın bu yardımıyla Sırp güçleri karşısında büyük bir zafer kazanılmıştır²⁹. Bizans İmparatoru Kantakuzenos bu yardıma karşılık Gelibolu yarımadasındaki kalelerden birini vermeyi vadetmiştir. Süleyman Paşa Anadolu'ya geri dönerken Kantakuzen'in Türklerin yardımına karşılık Gelibolu yarımadasında vermiş olduğu Çimpe Kalesi'ne seçkin bir takım asker bırakmıştır³⁰. Bu durum Osmanlı Devleti ve Bizans için bir dönüm noktası olmuş ve bundan sonra Osmanlı Devleti'nin fetihleri Rumeli'de başlamıştır³¹.

2 Mart 1354 yılında Gelibolu Yarımadası'nda meydana gelen bir depremde surlar ve civar kalelerin bir kısmı yıkılmıştır. Bu durum kalelerin fethini kolaylaştırmıştır. Meydana gelen deprem sayesinde Süleyman Paşa'nın Gelibolu'da

²⁸ İdris Bostan, *Osmanlılar ve Deniz Politikaları Teşkilat Gemiler*, Küre Yayınları, İstanbul, 2007, s. 4.

²⁹ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I (1300-1451)*, (Çev: Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2009, s. 190.

³⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 136.

³¹ Tufan Gündüz, *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2013, s. 29.

bırakmış olduğu askerlerin işini biraz daha kolaylaştırıp şehri ele geçirmekte büyük bir etken olmuştur. Böylece, Karedeniz ile Akdeniz arasında bir depo olan Gelibolu Türk yönetimine geçmiştir³².

Süleyman Paşa, Gelibolu ve depremden yıkılan diğer yerleri kaleleri ele geçirip tamir ettirdikten sonra bölgeye yapılan Türk iskânını hızlandırmıştır. Süleyman Paşa buralara Anadolu'dan getirmiş olduğu haneleri yerleştirerek hem bu bölgelerin Türkleşmesini sağlarken hem de stratejik bölgelerin Türklerin eline geçmesini amaçlamıştır. Süleyman Paşa'nın görevlendirdiği Ece Bey, Gazi Fazıl, Evrenos Bey ve Hacı İlbey gibi kişiler Trakya'ya sürekli akınlar yaparak sınırları genişletmeye başlamışlardır. Böylece Gelibolu'yu ülkenin iç kesimlerine doğru ilerlemek için kullanabilecekleri bir üs olacağını kesinleştirmişlerdir³³.

Kantakuzenos, Osmanlı Devleti'nin bu denli ilerlemesinin ne kadar tehlikeli olduğunu düşünerek Orhan Bey'e Çimpe'yi geri istediğini ve Türk kuvvetlerinin Gelibolu'yu terk etmelerini söylemiştir. Fakat Orhan Bey bu istekleri reddedip kendisiyle görüşmemiştir³⁴.

Rumeli'deki fetihlerin Süleyman Paşa'nın vefatı (1357) üzerine sekteye uğramaması için, kardeşi şehzâde Murad Gelibolu'ya geçerek hâkimiyeti eline almıştır. Karesi beyleri içerisinde şöhret yapmış olan, başarıları ile bilinen Hacı İlbeyi ve Evrenos Bey'i Rumeli yakasındaki uçlara tayin edip kendilerinden fetihlere devam etmelerini istemiştir. Kendisi de lalası Şahin Paşa ile faaliyete geçmiştir³⁵.

I. Murad'ın (1362-1389) saltanatı süresince Gelibolu, Osmanlı Devleti için her zaman bir geçiş noktası olmuştur. Ayrıca Osmanlı donanması için önemli bir üs haline getirilmiştir. Bu fetih hareketleri Bizans'ı tedirgin etmiş ve Bizans, Osmanlı Devleti'ne karşı bir ittifak oluşturma planlarına kalkışmıştır. Ancak bu arayışlarına karşılık bulamazken Bizans İmparatoru Joannes'e Savoe, Amadeo komutasında bir

³² Joseph Von Hammer, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, Kumsaati Yayınları, İstanbul, 2011, s. 51.

³³ Gündüz, *a.g.e.*, s. 29.

³⁴ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 137.

³⁵ Emecen, *a.g.m.*, s. 1.

haçlı ordusuna destek vermiştir. Haçlı ordusunun başında yola çıkan Amadeo, 23 Ağustos 1366'da Gelibolu'yu işgal ederek Bizans'a teslim etmiştir. 14. ve 15. yüzyıllar boyunca Boğaz geçişini engellemek ve Gelibolu'daki Osmanlı donanmasını yok etmek Haçlı planlarının temel amaçlarından birisi olmuştur³⁶. Osmanlı Devleti'nin en önemli amacı Gelibolu'yu Bizans'tan geri almaktır. I. Murad Bizans'taki taht kavgalarını fırsat bilip desteği ile IV. Andronikos'u Bizans tahtına çıkarmıştır. IV. Andronikos Gelibolu'yu 1376 yılında I. Murad'a teslim etmiştir³⁷.

I. Kosova Savaşı'nda hayatını kaybeden Sultan I. Murad (15 Haziran 1389), oğlu Bayezid'e Anadolu ve Rumeli'de güçlü bir devlet bırakmıştır. Gelibolu'nun önemini çok iyi bilen I. Bayezid (1389-1402) boğazı kontrol altında tutmak için harap durumdaki hisarı yeniden inşa ettirip, büyük kadırgaların barınabileceği limanı güçlü bir kule ile sağlamlaştırmıştır³⁸.

Yıldırım Bayezid Gelibolu'nun boğaza hâkimiyeti ve stratejik durumu sayesinde tersane kurulmasına en uygun yer olduğunu düşünerek, buranın deniz üssü olmasına karar verip, 1391 yılında Saruca Paşa'yı bu işle görevlendirmiştir. Saruca Paşa'nın ilk işi harap durumdaki dış kaleyi yıktırıp sahile inen iç kaleyi, burçları yaptırmak ve iç limanı temizlettikten sonra gemi yapımı için tezgâhlar kurdurtmak olmuştur. Tersanenin çevresine gemilerin yiyecek ve içecek gereksinimlerini karşılamak üzere depolar, mağazalar ve çeşmeler, peksimet yapımı için peksimet fırınları, yelken yapımı için dokuma tezgâhları ve büyük baruthaneler yaptırmıştır. Her şey tamamlandıktan sonra gemi yapımına başlanmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin ilk ve en büyük tersanesi (1391) Gelibolu'da kurulmuştur. Şehir artık Osmanlı Devleti'nin deniz üssü ve "kaptan paşalık" eyaleti haline gelmiştir³⁹.

Yıldırım Bayezid, İstanbul kuşatmasına hazırlanırken (1394) Niğbolu Savaşı'nda yenilen Haçlılar, Bizans Devleti'nin ümitlerini de tüketmekteydi. Sultan Bayezid İstanbul Boğazı'nın Anadolu yakasına Güzelce Hisar'ı yaptırarak İstanbul'a

³⁶ Halil İncalcık, "Osmanlı Deniz Üssü Gelibolu, s. 25.

³⁷ Gündüz, *a.g.e.*, s. 33.

³⁸ Altuğ, *a.g.m.*, s. 253.

³⁹ İrdesel, *a.g.e.*, s. 40.

ulaşan deniz yollarını kontrol altına almaya çalışmıştır. Yıldırım Bayezid kuşatmaya iyice odaklanmışken, yaklaşan Timur tehlikesi yüzünden muhasara faaliyetlerine ara vermek zorunda kalmıştır⁴⁰.

Sultan Bayezid'in 1402 Ankara Savaşı'nda Timur'a yenilmesi ve esir düşmesi sonrasında başlayan ve Fetret Devri olarak bilinen dönemde, Gelibolu taht mücadelelerinde de önemli bir konuma sahiptir. Bayezid'in oğullarından Süleyman Çelebi, 1403'te Gelibolu'da Venedik, Cenevizlilerle Gelibolu Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu anlaşma Venedik ve Cenevizlilere büyük avantajlar sağlamıştır. Bu antlaşmayla Süleyman Çelebi, Karadeniz ve Marmara Denizi'ndeki bazı yerleri, Rumeli'deki Selanik, Teselya gibi şehirleri de bırakmıştır⁴¹. Bu vaatler sonucu Rumeli'ye geçen Süleyman Çelebi Edirne'de hükümdar ilan edilmiştir. Fakat Venedik, Bizans gibi devletler Gelibolu'yu ele geçirmek için çabalar da istedikleri sonucu elde edememişlerdir⁴².

Kardeşler arası mücadeleler son olarak Musa Çelebi ile Çelebi Mehmed' in anlaşmaya varmasıyla son bulmuştur. Ancak Gelibolu, Osmanlı Devleti ile Venedikliler arasında sürekli bir tartışma konusu oluşturmuş, Venedikliler karışıklıkları fırsat bilip Gelibolu'ya saldırmışlardır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Venedik gemilerini Ege Denizi'ne çıkararak buradaki ticaret gemilerini kontrol altına almıştır⁴³. Osmanlı donanmasının gittikçe ilerlemesi Venediklileri rahatsız etmiştir. II. Murad devrinde Selanik'in kuşatılması sırasında Venedikler boş durmamıştır. Venedik Amiralî Pietro Mocenigo, Gelibolu Limanı'na saldırmasına rağmen burayı alamamıştır⁴⁴.

Çelebi Mehmed'in ölümünden sonra tahta geçen II. Murad dönemindeki Düzmece Mustafa olayında, Gelibolu yine gündeme gelmiştir. 1402 Ankara

⁴⁰ Gündüz, *a.g.e.*, s. 41.

⁴¹ Jorga, *a.g.e.*, s. 321.

⁴² Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 329.

⁴³ Emecen, *a.g.m.*, s. 1.

⁴⁴ Halil İnalçık, "Murad II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXI, İstanbul, 2006, s. 165-166.

Savaşı'ndan sonra babasıyla birlikte Timur'a esir düşen Mustafa Çelebi, Timur'un ölümünden sonra serbest bırakılmıştır (1415). Mustafa Çelebi Venedikliler ve Bizans'la çeşitli görüşmeler yapmıştır. Bizans hükümdarı II. Manuel hükümdar olarak Mustafa Çelebi'yi tanıdığını ve destek vereceğini söylemiştir. Bizans İmparatoru Gelibolu'yu Osmanlı Devleti'nden alarak kendisine devretmesi şartı ile Mustafa'yı desteklemiştir. Gelibolu'ya geçen Mustafa Çelebi'yi bölge halkının iyi karşılamasının yanı sıra bazı uç beyleri de katılmıştır. II. Murad bu gelişmelerden haberdar olunca Mustafa Çelebi'ye karşı savaş açmak zorunda kalmıştır. Mihaloğlu Mehmed Bey, Mustafa Çelebi'nin yanında yer alan uç beyleriyle görüşerek onları II. Murad tarafına geçmesini sağlamıştır. İzmir ve Aydın illeri teklif edilen Cüneyd Bey ve Hacı İvaz Paşa gibi kişiler de II. Murad tarafına geçince Mustafa Çelebi'nin ordusunun büyük bir kısmı dağılmış oluyordu. Böylece Ulubat Suyu'nda Mustafa Çelebi'nin ordusu büyük bir hezimete uğratılmıştı⁴⁵.

1416'da Gelibolu Limanı'nda hazırlanan donanmayla dönemin meşhur Türk denizcisi Çalı Bey tarafından Venedik ile Gelibolu Deniz Savaşı gerçekleşmiştir. Bu savaşı Çalı Bey kaybetmiştir. Bu savaşta Venedik, bazı Türk gemilerini ve esirlerini ele geçirmiştir. Daha sonra bir antlaşma yapılarak karşılıklı olarak almış oldukları esirleri birbirine geri vermişlerdir. Daha sonra Osmanlı Devleti bu deniz zayıyatını telafi için uğraşmıştır⁴⁶.

Bu mücadeleler sırasında Osmanlı sultanları Gelibolu'nun önemini bir kez daha anlamışlardır. Çünkü o dönemde İstanbul henüz fethedilmediğinden Osmanlı Devleti'nin Rumeli yakasındaki topraklarına tek geçiş Çanakkale Boğazı vasıtası ile sağlanmaktaydı⁴⁷. Fatih Sultan Mehmet döneminde ise Osmanlı Devleti yeni bir sürece girerek askeri, idari, ekonomik ve sosyal bakımlardan değişimler yaşamıştır. Bu süre zarfında donanma da güçlendirilmiş ve askeri faaliyetler sayesinde Osmanlı Devleti, Ege ve Karadeniz'e hâkim olmuştur⁴⁸.

⁴⁵ Gündüz, *a.g.e.*, s. 47-50.

⁴⁶ Hammer, *a.g.e.*, s. 143.

⁴⁷ Boy, *a.g.t.*, s. 71.

⁴⁸ Altuğ, *a.g.m.*, s. 253.

İstanbul'un fethinden kısa bir süre sonra Venediklerle başlayan ve Ege Denizi'nde devam eden mücadeleler Fatih Sultan Mehmed döneminin önemli olaylarındandır. Bu süreçte Venedikliler, Ege Denizi'ndeki konumlarını koruyup Çanakkale Boğazı'nı ve Osmanlı deniz üssü Gelibolu'yu baskı altında tutarak İstanbul'u tehdit etmeye çalışmışlardır. Buna karşı Osmanlı Devleti'nin denizlerde zayıf olduğunun farkında olan Fatih Sultan Mehmed, Venediklerle antlaşma yaparak Venedik'te ticaret için elverişli koşullar elde etmiştir⁴⁹.

Fatih Sultan Mehmed, Venedikleri bir süreliğine de olsa yatıştırdıktan sonra Ege Denizi'nde egemenlik kurmak amacıyla Çanakkale Boğazı'nı ve Gelibolu'yu güçlendirerek, başkent İstanbul'un güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Fatih Sultan Mehmed'in sonraki amacı Ege Denizi'nde çeşitli adaları (İmroz, Limni, Midilli vb.) ele geçirmek, bölgedeki Venedik üstünlüğünü bertaraf ederek Çanakkale Boğazı'na girmelerine engel olmaktır⁵⁰. Fatih Sultan Mehmed bu amaçla Çanakkale Boğazı'nın iki tarafına *Kilid'ül Bahreyn* (iki denizin anahtarı) ile *Kala-i Sultaniyye* (Sultan Kalesi) isimlerinde iki kale inşa ettirmiştir. Bu kaleler sayesinde Marmara Denizi'nin ve İstanbul'un güvenliği sağlanarak başka donanmaların boğazı geçmesi önlenmiştir⁵¹.

Görüldüğü gibi İstanbul'un fethine kadar Gelibolu, Osmanlı ordularının Anadolu ve Rumeli arasında kullanılabileceği tek güzergâhtır. Bununla birlikte yolcular, tüccarlar, Rumeli'nin verimli topraklarında iskân edilmek üzere Anadolu'dan göç eden kitleler de bu yolu kullanmıştır. Bu sebeple, Gelibolu'nun stratejik öneminin farkında olan Osmanlı Devleti de Gelibolu'da yeni askeri yapılar inşa ederek geçidi kontrol altında tutmaya çalışmıştır. İstanbul'un fethinden sonra ise İstanbul Boğazı'nın Osmanlı hâkimiyetine girmesi, İstanbul ve Çanakkale Boğazı üzerindeki Osmanlı

⁴⁹ Halil İnalçık, "Osmanlı Deniz Üssü Gelibolu", s. 112.

⁵⁰ Altuğ, a.g.m., s. 254.

⁵¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi II, (İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XIII. Dizi, Sa. 16 (b5), s. 31.

egemenliğinin tamamıyla yerleşmesini sağlamıştır. İstanbul'un fethi Gelibolu geçidinin siyasi, askeri ve ekonomik statüsünü büyük ölçüde etkilemiştir⁵².

Yavuz Sultan Selim zamanında Haliç Tersanesi'nin (1515) kurulup faaliyete geçmesiyle birlikte Gelibolu'daki büyük tersane ikinci plana düşmüştür. XVI. yüzyılda Haliç Tersanesi ön plana çıkmaya başlayınca Gelibolu Tersanesi'nde ihtiyaca göre gemi inşasına devam edildi⁵³.

Gelibolu 1533 tarihinde Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin merkez sancağı olmuştur. Tanzimat sonrası 19. yüzyılın ortalarında 1850 Salnamesi'nde bütün ülkenin eyalet, sancak, kaza ve nahiyeleri sıralanmıştır. Gelibolu şehri Tanzimat sonrası Edirne Eyaleti'ne bağlı Keşan, Şarköy, Mürefte, Eceabat kazalarından oluşan bir sancaktı. 1865'ten sonra buraya Şarköy, Evreşe, Enez, Ferecik ve Gümülcine isimli 5 kaza bağlanmıştır. 1926 yılında ilçe merkezi durumuna gelen Gelibolu bugün Çanakkale'ye bağlı bir ilçedir⁵⁴.

5. Gelibolu Kalesi

Gelibolu Kalesi'nin ne zaman ve kimler tarafından yapıldığı hakkında kesin bilgiye rastlanılmamaktadır. Fakat şehir civarında ilk yerleşmenin Traklar tarafından gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Gelibolu yöresinde yapılan araştırmalarda şehrin 16 km. doğusunda kaleye ait duran çiftlik kesiminde kaleye ait kalıntılar bulunmasıyla muhtemelen kale Romalılar döneminde ön plana çıkmıştır⁵⁵.

1403-1405 yılları arasında Kastilya'dan Semerkant'a elçi olarak giden Clavijo, Gelibolu'da büyük bir tersane ve rıhtımlar görmüş ve kalenin askeri birliklerle dolu olduğunu, limanda bir köprü ve bu köprünün bir ucunda üç katlı bir kule bulunduğunu,

⁵² Mehmet Yaşar Ertaş, "Osmanlı Ordularının Geçiş Güzergâhı Olarak Gelibolu", *Çanakkale II, (Savaşı ve Tarihi)*, İstanbul, 2008, s. 886.

⁵³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, s. 299.

⁵⁴ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası'na Giriş I*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2015, s. 89,117.

⁵⁵ Emecen, a.g.m., s. 2.

bu kulenin limanı koruduğunu işaret etmiştir⁵⁶. 1422’de Gelibolu’yu ziyaret eden G. De Lannoy ise; surların dışında “çok büyük bir şehir”, sekiz kuleli bir hisar ve limanı korumak için geniş mükemmel dört köşe bir kuleden bahsetmektedir. Liman deniz tarafına yapılmış bir duvarla korunmakta ve bu duvarda kadırgaların limana girişi için zincirsiz küçük bir geçit bulunmaktadır⁵⁷.

Coğrafi ve stratejik bakımdan önemli bir yerde olan Gelibolu Kalesi için çok eski zamanlardan beri mücadele edilmiştir. Bu mücadeleler sırasında bir taraftan yangınlar bir taraftan yağmalar meydana gelince kale çok fazla tahribata uğramıştır. Bizans İmparatoru I. Justinianos döneminde kalenin yeniden tamir edilmesi sayesinde Gelibolu, Bizans Devleti için önemli bir merkez olmuştur. Kale, 1354’de Süleyman Paşa tarafından ele geçirilmiş ancak 1366 yılında ise Haçlılar tarafından alınarak tekrar Bizans’ın hâkimiyetine geçmiştir. I. Murad zamanında 1367’de kale yeniden ele geçirilmiş ve günümüze kadar Türkler’de kalmıştır. Gelibolu, devletin kuruluşunda, Rumeli’de ele geçirilen ilk kale olması bakımından önemli bir yere sahiptir⁵⁸.

Jean Thevenot, seyahatnamesinde 1655 yılında şehirde kare planlı bir kale olduğunu, bitişiğinde bir sur parçasıyla, ona eklenmiş bir burç bulunduğunu kaydetmiştir. Ayrıca seyyah burcun eskiliğinden dolayı Hıristiyanlar tarafından tekrar inşa edildiğini söylemektedir⁵⁹. Katlar arasında düzgün bir döner merdiven ve alt katta halen içi toprak dolu büyük bir sarnıç bulunmaktadır. Giriş kapısı iç liman tarafında bulunmaktadır. Kale burcunun duvarına yapılmış tarihi bir çeşme, izinsiz olarak yapılan bir kazıda bulunmuştur. Bu çeşme eskiden gemici ve kayıkçıların denizden burcun yanındaki kapıya yanaşarak su almaları için yapılmıştır. Resmi yollarla yapılan

⁵⁶ Ünlü seyyah Clavijo, Gelibolu şehrinin üst tarafındaki tepelerde Satorado ve Eksamillo adında iki kale oluşunu, bunlardan bakılınca dağlardan ve vadilerden ibaret Türk memleketini gördüğünü kaydeder. (Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur*, (Çev: Ömer Rıza Doğrul), Ses Yayınları, İstanbul, 1993, s. 36).

⁵⁷ Altuğ, a.g.m., s. 257.

⁵⁸ *Yurt Ansiklopedisi*, a.g.m., s. 1858.

⁵⁹ Jean Thevenot, *Thevenot Seyahatnamesi*, ed: Stefanos Yerasimos, Çev: Ali Berktaş, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 44.

kazıda bu tarihi çeşmenin bazı kalıntıları çıkarılarak Gelibolu turizminin hizmetine girmiştir⁶⁰.

Evliya Çelebi ise Gelibolu Kalesi'ni, kayalık bir tepe üzerinde, altıgen şeklinde, yontulmuş taş ile inşa edilmiş, 70 kulesi ve 1200 tane tuğlası olan bir kale olarak tarif etmiştir. Kale hendeğinin kesme kayadan sarp bir hendek olduğunu; kalenin güney tarafında bir demir kapının bulunduğunu; Gelibolu Kalesi'nin Kefe ve Selanik kadar büyük bir kale olmadığını belirten seyyah, buna rağmen kuvvetli ve sağlam bir kale olduğunu söylemiştir. Ayrıca kale içinde, 300 adet, iki-üç katlı, bağı bahçesi olmayan kiremit kaplı asker evlerinin yer aldığını; kalenin dizdarı, kethüdâsı, topçu ve cebeci başı evleri ile cephanelik ve yiyecek ambarının burada yer aldığını nakletmiştir. Çarşı ve pazarları ise varoş kısmında bulunmaktadır. Gelibolu'nun varoşu hakkında da bilgi veren seyyah, kalenin batı, kuzey ve güneyinde olmak üzere geniş ve düz arazide ve Gelibolu'nun bağığında bulunduğunu belirtir. Doğu tarafı denizle çevrili iken imaret gibi yapılar kalenin batı kısmında bulunmaktadır. Buradaki 63 mahallede 700-800 kadar tek ve iki katlı, güzel görünümlü, kiremit örtülü, balkonlu, Necef kakmalı pencereleri olan temiz yollar çevresindeki evler Evliya Çelebi'nin dikkatini çekmiştir⁶¹.

İstanbul'un fethine kadar önemli bir askeri deniz üssü olma özelliğini koruyan kale, Fatih Sultan Mehmed döneminde sağlamlaştırılmıştır. Hatta boğazın ve şehrin korunması için Çanakkale'de giriş kısmında karşılıklı iki hisar yaptırılmıştır. Böylece Gelibolu ve İstanbul'un savunmasının Çanakkale Boğazı'ndan başladığını göstermektedir. Kentin kalesi en büyük tehlikeyi I. Dünya Savaşı'nda yaşamıştır. Günümüzde bugünkü iki katlı burçtan başka kaleden hiçbir şey kalmamıştır⁶².

⁶⁰ İrdesel, *a.g.e.*, s. 33.

⁶¹ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 5. Kitap C.II, (Haz: Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 422-424.

⁶² İrdesel, *a.g.e.*, s. 33.

BİRİNCİ BÖLÜM

GELİBOLU ŞEHİRİNİN İKTİSADİ DURUMU

1.Gelibolu'nun Ticaret Yolları

Orta Çağ boyunca Çin'den başlayarak birkaç koldan Anadolu'yu geçen İpek Yolu, Trakya üzerinden Avrupa'ya ulaşmaktadır. Kuzeyden Batum üzerinden gelen yol Bursa'ya, buradan Çanakkale ve Gelibolu yoluyla Venedik'e kadar varmaktadır. Çanakkale ve çevresinin İpek Yolu güzergâhı üzerindeki önemli bir geçiş alanı olma özelliği sonraki dönemlerde de sürmüştür. Gelibolu ve çevresi kara ve deniz bağlantılı ulaşım elverişli bir konuma sahip olması sayesinde, Marmara denizine ulaşan ticaret yollarına bir geçiş alanıdır ve ticari malların dağıtımında önemli bir yere sahiptir⁶³.

Anadolu ve Avrupa yakaları arasındaki ulaşımı sağlayan iki geçitten birisi olan Gelibolu yarımadası, sahip olduğu bu coğrafi konum sebebiyle tarih öncesi dönemlerden itibaren iskân edilen oldukça önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. Bununla birlikte stratejik konumu dolayısıyla ilk akla gelen Çanakkale Boğazı'nın konumu Gelibolu için son derece önemlidir. Çanakkale Boğazı Akdeniz'i Ege Denizi üzerinden Marmara Denizi'ne, İstanbul'a, İstanbul Boğazı üzerinden de Karadeniz'e bağlar. Ayrıca Avrupa'dan Anadolu yoluyla Asya'ya, Asya'dan da Avrupa'ya giden önemli kavşakların başlıca geçiş yerlerinden biridir⁶⁴. Bu sebeple, tarih boyunca hem sivil hem askeri geçit noktası olmuştur. Bu konumu boğazın her iki yakasındaki yerleşim alanlarını doğrudan etkilemiştir. Böylelikle Anadolu'dan Rumeli'ye, Rumeli'den Anadolu'ya gelip geçen tüccar ve topluluklar bölgede ticareti ve sosyal hayatı canlandırmıştır. Bu konumu dolayısıyla Çanakkale Boğazı'nın bu etkisi, yalnızca yakın kıyı kesimlerini değil Rumeli ve Anadolu'da kendine bağlanan geniş bir çevreyi de etkilemiştir⁶⁵.

⁶³ Vedat Çalışkan, "Geleneksel Periyodik Ticaret Mekânları Olarak Panayırlar Çanakkale Örneği", *Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, 2008, s. 254.

⁶⁴ Cevat Ülkekel, *Altın Kapı Çanakkale Boğazı ve Çanakkale Gelibolu Savaş Alanının Haritaları*, Ankara, 2015, s. 11.

⁶⁵ Ertuş, a.g.m., s. 887.

Ege kıyılarından ve Batı Anadolu'dan Bursa'ya yönelen yollar Çanakkale ve çevresini kullanmaktadır. Özellikle Bursa, ipek ticaretinin bir merkezi olarak 16. yüzyılda bir kavşak noktasındadır. Edirne ise Balkanlar'daki önemli bir dağıtım merkezidir. Edirne'den Bursa'ya devam eden ulaşım Gelibolu-Lâpseki yolunu izlemektedir. Osmanlı Devleti'nin önemli ticaret yolları içinde Gelibolu, bir kavşak ve durak yeri olarak öne çıkmaktadır⁶⁶.

Gelibolu ile Çardak ve Lâpseki arasındaki geçit mevkiî Çanakkale Boğazı'nın en eski geçit yeridir. Çünkü Rumeli üzerinden gelen yolların Boğazla buluştuğu en yakın yer Gelibolu'dur. Karşısındaki Anadolu yol şebekesinin birleştiği Lâpseki-Çardak iskeleleri boğaz kıyısındaki diğer yerleşim alanlarına göre daha işlek bir ticari sisteme sahiptir. Bu öneminden dolayı yerli veya yabancı tüccarlar ticaret yapmak için Gelibolu-Çardak ve Gelibolu-Lâpseki (Mihaliç-Biga-Lâpseki/Çardak)⁶⁷ güzergâhını kullanmayı tercih etmiştir. Zira Osmanlı Devleti'de Rumeli'ye ilk geçişlerini bu noktadan yapmıştır.

İstanbul'un fethine kadar Gelibolu, Osmanlı ordularının Anadolu ve Rumeli arasında kullanacakları tek güzergâh olma özelliğini korumuştur. Gelibolu'nun stratejik önemini iyi kavrayan Osmanlı Devleti Lâpseki, Çardak ve Gelibolu'da birtakım çalışmalar yaparak şehri daha güvenli ve önemli bir hale getirmiştir⁶⁸.

Ayrıca Gelibolu bulunduğu mevkide önemli yollar aracılığıyla her türlü ticarî eşyayı İstanbul'a kadar ulaştırabilmekte İstanbul ile sürekli irtibat halinde kalmaktadır. Gelibolu'dan İstanbul'un ihtiyacı olan buğday, balık, zeytin, un gibi başlıca önemli tarım ürünleri temin edilmektedir. Bu ürünler Gelibolu'nun başlıca ihracat ürünleridir. Yine İstanbul'a ok, yay, ağ, halat, pamuk ipliği, olta gibi deniz ürünlerini göndermesi Gelibolu'da denizcilik faaliyetlerinin ne kadar geliştiğini göstermektedir⁶⁹.

⁶⁶ Çalışkan, a.g.m., s. 254.

⁶⁷ Halil İnalçık, "Osmanlı Deniz Üssü Gelibolu", s. 104

⁶⁸ Ertaş, a.g.m., s. 887.

⁶⁹ Halil İnalçık, "Osmanlı Deniz Üssü Gelibolu", s. 105.

Marmara Bölgesi'nin Güney Marmara bölümünde ve Biga Yarımadası'nda yer alarak Trakya ili ile Anadolu arasında geçit özelliği taşıyan Lâpseki'den⁷⁰ Gelibolu'ya sürekli ticari emtialar gelerek ürünlerin geliri devlet hazinesine eklenmiştir. Bu ürünler sürekli değişmektedir. Ürünler arasında ilk sırayı balık, buğday ve zeytin almaktadır. Bu ürünler Gelibolu gümrüğü gelirlerine büyük bir katkı sağlamaktadır. Ürünler Lâpseki'den Gelibolu'ya gemilerle gelmekte ve yine Gelibolu'dan İstanbul'a deniz yoluyla nakledilmektedir. Arşiv kayıtlarında bazı aylarda Lâpseki'den gelen ticari emtiayı yazmayıp sadece "Lâpseki'den hasıl olarak" yazılmış ve bunların gelirleri doğrudan devlet gelirlerine eklenmiştir. 1210 yılı Safer (Ağustos-Eylül 1795) ayında Lâpseki'den Gelibolu Gümrüğü'ne 600 akçelik gelir hasıl olmuştur⁷¹. Lâpseki'nin Gelibolu ile deniz ulaşım bağlantısını sağlayan iskele buradaki ticareti oldukça canlandırmıştır⁷².

Kayıtlarda ürünlerin ne olduğu verilmeyip "Şarköy'den Gelibolu'ya hasıl" tabiri de kullanılmıştır. Bu meblağlar bazı ay ve yıllarda artış göstermiştir. 1218 Zilhicce (Mart-Nisan 1804) ayında Şarköy'den Gelibolu'ya 11.400 akçe gelir hazineye eklenmiştir⁷³. Bu miktarların kimi zamanlarda daha düşük olduğu görülmüştür. Örneğin 1220 Cemaziülevvel (Temmuz-Ağustos 1805) ayında Şarköy'den gelen hâsıl miktarı sadece 3600 akçedir⁷⁴.

Şarköy'den Gelibolu'ya zaman zaman çeşitli ürünler gelmiştir. Bazı tarihlerde Bu ürünler arasında ilk sırayı zeytinyağı almıştır. Diğer ürünler ise 38 adet çakal, 71 adet tilki ve 4 adet kunduz postudur. Bu ürünler dışında 1221 Safer (Nisan-Mayıs 1806) ayında Şarköy'den Gelibolu'ya 30 kıyye üzüm ve siyah üzüm gelmiştir⁷⁵. Böylece Şarköy'de bağların olduğunu ve bağcılıkla uğraşıldığını, bu üzümlerinde şarap yapımında kullanıldığı düşünülmektedir.

⁷⁰ Nusret Koca, *Lapseki İlçesinin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2003, s. 191.

⁷¹ BOA, *D.MMK. d.*, nr. 22957.

⁷² Koca, *a.g.t.*, s. 168.

⁷³ BOA, *CML*, nr. 198/8210.

⁷⁴ BOA, *D.MMK. d.*, nr. 23029.

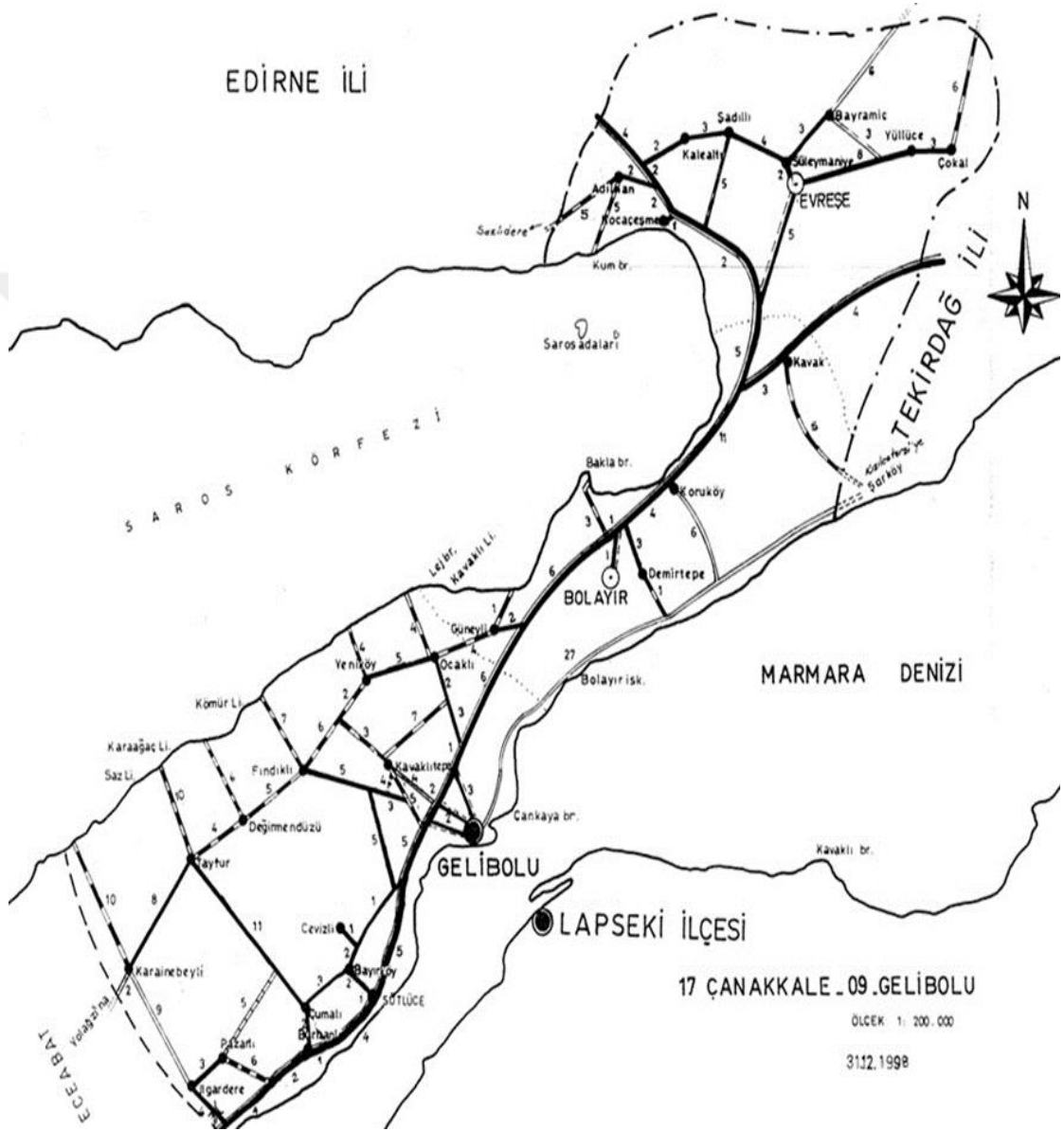
⁷⁵ BOA, *CML*, nr. 392/16041.

Ticaret yolları üzerinde bulunan Gelibolu'da pek çok devletin ticaret gemisi demirli olarak bulunmaktadır. Örneğin Floransalı tacirler, Bursa' dan aldıkları ipeği Gelibolu üzerinden Edirne'ye, oradan da Ragusa'ya iletip İtalya'ya göndermektedir. İtalyan tüccarlar gemilerine ülkelerine götürecekleri meşe mazısını ve pamuğu Gelibolu'dan yüklemektedirler. Gelibolu'dan pamuk, pamuk bezi, bal mumu, şarap ihracatı yapıldığı gibi burada dokunan yelken bezleri bilhassa Fransız tüccar tarafından satın alınmaktadır⁷⁶.

Gelibolu İstanbul, Bursa, İzmir, Edirne arasında önemli bir noktadır. Hem yerli hem yabancı tüccarın uğrayıp ticaret yaptığı bir merkez olan Gelibolu, yerli tüccarın üretmiş olduğu yerli ürünü Avrupa'nın her yerine ulaştırıp ona ticaret yapma imkânı sunmaktadır. Yine aynı güzergâh kullanılarak Avrupa ve Rumeli'deki ürünler de Gelibolu'ya ve diğer şehirlere getirilmiştir.

⁷⁶ Halil İnalçık, "Osmanlı Deniz Üssü Gelibolu", s. 103.

EK-1: Gelibolu Haritası⁷⁷.

⁷⁷ Boy, a.g.t., s. 95.

2. Gelibolu Limanı

Gelibolu'nun fethi Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya yerleşmesini mümkün hale getirdiği gibi, Trakya'daki fetihler için de önemli bir üs olarak kullanılmasını sağlamıştır. Gelibolu Osmanlı Devleti için ne kadar önemli ise limanı da bir o kadar önem arz etmektedir. Önemli ticaret merkezleri üzerinde bulunan Gelibolu İskelesi de ticaret ve gemiler için uğrak bir liman özelliği taşımaktadır.

Osmanlı Devleti Gelibolu'yu fethetmeden önce burası Bizans donanmasının bütün mürettebatının bulunduğu bir yer iken, sık sık çıkan fırtınalardan korunamamıştır. Hisar, Katalanlar ve Türkler tarafından uzun süre kullanıldığından dolayı da harap bir hale gelmiştir⁷⁸. I. Bayezid zamanında harap durumdaki yerler inşa ettirilip fırtınaları önlemek için güçlü bir kule yapılmıştır⁷⁹. Bu kule limanı korumak ve savunmak, limana gelen giden gemileri fırtınadan ve düşmanın denizden saldırısından korumak için inşa edilmiştir. Limanı gerektiğinde kapatmak üzere üç katlı zincir yapılmıştır. Bu gemilerde çalışması için piyade sınıfında azep askerlerinden bir kısmı seçilmiştir. Tüm bu yapılan hazırlıklardan sonra Gelibolu limanı tam bir deniz üssü haline gelmiştir⁸⁰.

1403'te Gelibolu'dan geçen Kastilya elçisi Clavijo ise Gelibolu'da büyük bir tersane ve rıhtımlar gördüğünü, limanda bir köprü ve köprünün bir ucunda üç katlı kule bulunduğunu, bu kulenin limanı koruduğunu belirtmektedir⁸¹. 17. yüzyılın başlarında Gelibolu'yu gezen Polonyalı Simeon ise sefere çıkan kadirge ve gemilerin limanda toplandıklarını ve buradan hareket ettiklerini, gemilerin yiyecek ve içeceklerin burada hazırlanarak gemilere yüklendiğini hatta Mısır gemilerinin dahi Gelibolu'dan demir attıklarını anlatmaktadır⁸².

⁷⁸ Boy, *a.g.t.*, s. 69.

⁷⁹ Halil İnalçık, "Osmanlı Deniz Üssü Gelibolu", s. 99-100.

⁸⁰ Boy, *a.g.t.*, s. 69.

⁸¹ Clavijo, *a.g.e.*, s. 36.

⁸² Hrand D. Andreasyan, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi (1608- 1619)*, Baha Matbaası, İstanbul, 1964, s. 20.

Gelibolu, bu özelliklerinden dolayı önemli bir liman şehri olarak görülmektedir. Burası ayrıca Yavuz Sultan Selim zamanına kadar Osmanlı Devleti'nin en büyük deniz üssü durumundadır. Ticari olarak önemli deniz ve kara yolları üzerinde bulunması limanın da önemini bir kat daha arttırmaktadır. Gelibolu Limanı hem Anadolu ve Rumeli geçişlerini korumak ve sağlamak, hem de Gelibolu Boğazı'ndan yabancı gemilerin geçişini kontrol etmek açısından büyük bir öneme sahiptir.

Tüm bunların dışında Gelibolu Limanı, Anadolu ve Rumeli arasında başlıca kontrol noktasıdır. Hem transit ticaret hem de dış alım ve satım için kullanılan bir gümrük merkezidir. Bütün yabancı gemiler İstanbul'da kontrol edildikten sonra Akdeniz'e çıkmadan önce Gelibolu Limanı'nda tekrar kontrol edilerek "icazet tezkiresi" alıp limandan bu şekilde ayrılabilir. Bir tüccarın seyahatinin amacını Gelibolu'daki idarecilere bildirmek zorundadır, her ne amaçla gitmiş ise beyan etmeden seyahatine izin verilmemektedir. İstanbul veya Gelibolu Limanı'nda bütün yüklerden gümrük vergisi alınmaktadır. Gelibolu üzerinden İstanbul'a, Edirne'ye, Balkanlar'a ve Avrupa'ya hem ihracat hem ithalat yapılmaktadır⁸³. Gelibolu'dan sağlanan başlıca emtia; buğday, pamuk, balık, yelken bezi, ok, yay, halat, şarap gibi eşyalardan meydana gelmektedir ve Gelibolu Limanı'ndan bu eşyaların ticareti oldukça yoğun bir şekilde yapılmaktadır⁸⁴.

1475 senesine ait Gelibolu Tahrir Defteri'nde yer alan kayıtlara göre Gelibolu Limanı'nda yer alan gemiler arasında en önemli yeri kadirgalar tutmaktadır. "Cemaat-i Reisan-ı Kadırğa" başlığı altında kayıtlı doksan üç kadirğa, merkezi donanmadaki kadirğa sayısının oldukça yüksek olduğunu göstermektedir⁸⁵.

İskeleden hayvanların düşmemesi için iskelenin baş ve arka tarafına çıtalı engeller yapılmıştır. At gemileri de nakliyede kullanılan diğer bir gemi türüdür. Bu

⁸³ Halil İnalçık, "Osmanlı Deniz Üssü Gelibolu", s.103.

⁸⁴ BOA, CML, nr. 440/17779.

⁸⁵ İdris Bostan, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, Bilge Yayınları, İstanbul, 2005, s. 189-260.

gemiler Üsküdar-İstanbul ile Lâpseki-Çardak-Gelibolu arasında, atla birlikte her türlü teçhizatıyla orduların nakilleri için kullanılmıştır⁸⁶.

Gelibolu Limanı zaman zaman tamir edilmiştir. 1113 senesi Şevval ayında (1702 Mart) Kapudan Paşa'ya gönderilen hükümde deniz tarafındaki duvarları yıkılan iç limana, lodos rüzgârının tesiriyle dolan kumların içeriye gemi girmesini engellediği bildirilerek, limanın tamir ve içinin temizlenmesi emredilmiştir⁸⁷.

26 Receb 1296 senesinde (16 Temmuz 1879) Gelibolu'da çıkan şiddetli bir fırtına yüzünden iskele kullanılmaz harap bir hale geldiğinde, yeniden düzenlenerek kullanılabilir hale getirilmesi ilgililere emredilmiştir. Nitekim iskelenin tamiri için lazım olan malzemeler (kereste vs.) dâhil iskele tamiri için toplamda 26.000 akçe harcama yapılmıştır. Harap olmuş iskelenin tamiri ile birlikte büyük kayıkların iskeleye yanaşarak hem emanet eşyaların, hem de çıkan eşyanın ihracı kabul olunacağı bildirilmiştir⁸⁸.

Zaman zaman yaşanan olumsuzluklara rağmen Gelibolu Limanı'nın bakım ve onarımı aksatılmamıştır Ticari faaliyetlerin devam etmesi için liman ve yolların her zaman faaliyette olmasının bölge ticareti açısından önemi bilinmekte ve buna göre hareket edilmektedir. Çünkü Gelibolu Limanı hem ticari hem askeri amaçla kullanılmaktadır. Ayrıca limanda ne kadar gemi var ise her birinden boşaltılan veya bir gemiye yüklenen mallar gümrüğe gelir sağlamaktadır.

3. Ticaret Mekânları

Bir şehrin ticari durumunu; bedestenler, kervansaraylar, çarşı-pazar gibi unsurlar göstermektedir. Kendi gelirleriyle ayakta duran bu ve benzeri yapılar, hanlar, pazarlar, hamamlar ve dükkânlar Gelibolu'nun Osmanlı İmparatorluğu'nun başlıca şehirlerinden biri olmasını sağlamıştır⁸⁹.

⁸⁶ İdris Bostan, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, s. 189-260.

⁸⁷ İdris Bostan, *Osmanlılar ve Deniz Politikaları Teşkilat Gemiler*, s. 17.

⁸⁸ BOA, *İ. ŞD.*, nr. 47/2590.

⁸⁹ Halil İnalçık, "Osmanlı Deniz Üssü Gelibolu", s. 103.

3.1. Gümrükhane

I. Bayezid zamanında, Çanakkale Boğazı'ndan geçen ticaret gemilerinden gümrük resmi alınması için teşebbüs edilmiştir. I. Bayezid Gelibolu'da çeşitli inşa faaliyetleri yaptırarak şehri müstahkem bir gümrük merkezi haline getirmiştir⁹⁰.

İstanbul'un fethedilmesinden önce Gelibolu'da Osmanlı Devleti'nin gümrüklerinden biri bulunuyordu. II. Mehmed zamanında Gelibolu Gümrüğü İstanbul Gümrüğü'ne dâhil edilmiştir⁹¹. Gelibolu'nun da içinde bulunduğu İstanbul gümrük bölgesi Galata, Silivri, Ereğli, Tekirdağ, İnöz, Aydıncık, Bandırma, Mudanya, İzmit iskelelerinden oluşuyordu. Gelibolu Limanı'ndan Ege ve Akdeniz'e çıkacak gemilerin Gelibolu'da yoklanması şarttı. İstanbul'dan Gelibolu Gümrüğü'ne mal yükleyen tüccar İstanbul'da gümrük resmi ödediklerine dair bir tezkire alırdı. Böylece tüccar Gelibolu Limanı'na geldiğinde tekrar gümrük resmi ödemek zorunda kalmazdı. Gümrük vergileri İstanbul ve Gelibolu'da bütün yüklerden alınıyordu. Gelibolu'dan Akdeniz'e gidecek olan gemiler burada kontrol edilip gümrüğe tabi mallardan gümrük resmi burada alınarak tüccarın elindeki tezkireyle Kilidbahir'den ve Kale-i Sultaniye'den rahatça geçilebilirdi⁹².

Gelibolu Boğazı'ndan geçen ve limana uğrayan gemilerden belli oranlara göre vergi alınmaktaydı. Bu ücretler antlaşmalarla ve kanunlarla belirlenmiştir. Bu vergi tüccarın taşıdığı eşyanın miktar ve cinsine göre değişmekle birlikte tüccarın menşei de bu durumu değiştirmektedir.

Gelibolu'da 1520- 1530 yılları arasında Sinan Paşa'nın vakıflarından olan iskele civarındaki mahzen Gümrükhane haline getirilmiş ve bu mahzene gümrük gelirlerinden yıllık 700 akçe kira gideri ayrılmaya başlanmıştır⁹³.

XIX. yüzyıla gelindiğinde Gelibolu'daki gümrük yerinin depolama ve kontrol için yeterli olmadığından dolayı Gelibolu Limanı'nı rahatlatacak gümrük binalarının

⁹⁰ Sezgin, *a.g.t.*, s. 55.

⁹¹ Halil İnalçık, "Osmanlı Deniz Üssü Gelibolu", s. 104.

⁹² İlker Bulunur, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Kale-i Sultaniye Gümrüğü*, Çanakkale Savaşları Tarihi C: II, Değişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 1069.

⁹³ Sezgin, *a.g.t.*, s. 60.

yapılması planlanmıştır. Daha önceleri yapılan gümrük binasının altının su alması, toprağının çürümesi ve binanın ahşaptan yapılmadığı için yeni gümrük binasının yapılacağı bildirilmişti. 15 Mart 1865 (17 Şevval 1281) tarihinde Gelibolu Karantinahane'sinin bitişiğinde 340 dönüm arazinin üzerine elverişli (kargir) gümrük binası ve ambarı, iki adette rıhtım iskele inşası için 86. 235 guruş masraf yapılmıştır. Gümrük mahallinin etrafı deniz olması sebebiyle toprak ile sağlam yapılması, gemilerin yan yana rahatça yanaşması içinde iskeleden on arşın ileriye çıkılması da öngörülmüştür. Ayrıca ambarın tek kat değil iki kat yapılarak depolama yerinin daha geniş olması planlanmıştır⁹⁴.

3.2. Bedestenler

Bedesten; üstü kapalı, taştan yapılmış yapılardır ve mücevher, kıymetli taşlar ve kumaşlar gibi değerli eşyanın ticaretinin yapıldığı yerlerdir. Bedestenlerde tüccarların ve çarşı esnafının kasaları, kıymetli malları, evrakları, defterleri, önemli bir sosyal müessese olan esnaf ve zanaatkâr loncalarının belgeleri muhafaza edilmektedir. Bu durum bedestenin aynı zamanda bir banka işlevi de olduğunu göstermektedir⁹⁵.

Gelibolu Bedesteni, Saruca Paşa evkafındandır. Saruca Paşa'nın Gelibolu'daki imaretinin yapılış tarihi 846 (1442-43), vakfiyesi ise 858 (1454) tarihli olduğundan bedesteninin de bu tarihler arasında yapıldığı düşünülmektedir⁹⁶. Bitpazarındaki 43 sandık, 34 dükkânlı 4140 akçeli bedesten Saruca Paşa'nın bedestenidir⁹⁷. Saruca Paşa'nın bedesteni dikdörtgen şeklindedir ve altı bölüme ayrılmıştır. Bedestenden kalan bazı izlerde, eskiden dış cephelerde dükkânlar olduğu anlaşılmaktadır. Harap halde olmakla beraber 1952 yılına kadar ayakta kalabilen bu tarihi eser bu tarihten sonra tamamen yıktırılarak ortadan kaldırılmıştır⁹⁸.

⁹⁴ BOA, *İ.MVL*, nr. 527/23662.

⁹⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev: Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 155.

⁹⁶ Semavi Eyice, "Bedesten", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.V, İstanbul, 1992, s. 303-306.

⁹⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisi'nde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri II*, Damla Ofset, İstanbul, 1989, s. 491.

⁹⁸ Eyice, a.g.m., s. 305-306.

3.3. Çarşı ve Pazarlar

Çarşı, yan yana gelmiş dükkânlar topluluğu demektir. Demirciler çarşısı, bakırcılar çarşısı gibi belirli iş kolları çarşılar içerisinde toplanmıştır. Çarşının biraz daha küçük olanına ise arasta denilmiştir. Belirli bir esnaf grubunu bir araya toplayan arastalar, toplu halde yapılan hayır işlerinden, hayır kurumlarına gelir sağlaması için yaptırılmıştır⁹⁹.

Çarşılar, genellikle bedestende toplanan binalardır. Gelibolu'da da çarşıların yoğunlaştığı yerler iskele ve bedesten civarında bulunmaktadır. Attarlar ve Sarraclar çarşısı iskele civarında olup, Hayyatlar çarşısı ise bedesten civarında bulunmaktadır¹⁰⁰. Gelibolu'daki çarşılarından başka tahıl pazarı, hayvan pazarı, bitpazarı, balık pazarı gibi pazarlar da mevcuttur¹⁰¹.

Gelibolu'daki vakıf eserlerden dükkânlara örnek verilecek olursa Hacı Hamza vakfına ait Attarlar çarşısında 5 dükkân, nalbant dükkânı, aşçı dükkânı; Saruca Paşa vakfına ait bedesten civarında 96 dükkân, kale önünde 1 dükkân, terzi, okçu, kazzaz dükkânı; Mihaliç Hatib'in vakfına ait Balık pazarında 5 dükkân, Okçular da 6 dükkân bulunmaktadır¹⁰². Dükkân sayılarının ne kadar olduğu kesin olarak bilinmemesine rağmen Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde Gelibolu'da 900 dükkânın mevcut olduğunu bildirmektedir¹⁰³.

19. yüzyılda şehirde Müslümanların tasarrufunda 270 dükkân, fırın, değirmen, mağaza, boyahane, debbağhane, yağhane gibi işletmeler bulunmaktadır. Müslümanların sahip oldukları dükkân ve mağazalar arasında çulhacı, mağaza, kahve, dükkân, bakkal, berber, debbağ, dikici, babuçu ve attar gibi faaliyet kollarıyla

⁹⁹ Ünal, *a.g.e.*, s. 173.

¹⁰⁰ Sezgin, *a.g.t.*, s. 64.

¹⁰¹ Emecen, *a.g.m.*, s. 5.

¹⁰² Ayverdi, *a.g.e.*, s. 486-490.

¹⁰³ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 5. Kitap, C. II, s. 423.

uğraşan işletmeler yoğunluktadır. Rumların hâkimiyetinde 148 adet dükkân, mağaza, değirmen, meyhane, yağhane, boyahane gibi işletmeler bulunmaktadır. Bunlar arasında en çok bakkal, yel değirmeni, kuyumcu, mağaza, simitçi fırını gibi işletmelere sahip oldukları görülmektedir¹⁰⁴.

3.4. Kervansaray ve Hanlar

Şehir içinde konaklama ve ticaret amacıyla inşa edilen yapılar için han tabiri kullanılmıştır. Hanlar imalat ve ticaret işlerinin birlikte görüldüğü yerlerdir ve isimlerini burada üretilen mallardan almaktadırlar. Pirinç hanı, buğday hanı, un kapanı gibi hanlar bu özelliktedir. Şehirlerarasındaki yollar üzerinde yaptırılan ve kuruluşları bakımından çeşitli ihtiyaçları karşılayacak şekildeki hanlara ise kervansaray denilmektedir. Kervanlar burada geçici olarak konaklamış, beraberlerinde getirdikleri malları pazarlayarak ve para işlemlerini de halletmişlerdir¹⁰⁵.

Kervansaraylar; din, dil, ırk, renk ve mezhep ayrımı yapmadan herkese hizmet vermiştir. İmkânların olmadığı zamanlarda at, katır ve develerle bir memlekette diğerine ticaret eşyası taşıyan kervanlar veya yolcular güvenli bir ortamda dinlenmek, kendilerinin ve hayvanlarının ihtiyaçlarını karşılamak için bu yerleri sosyal ve ekonomik anlamda kullanabilmişlerdir¹⁰⁶.

Osmanlı Devleti'ndeki kervansarayların çoğu işlev olarak açık bir avlu ve kapalı bölümlerden oluşmuştur. Bu bölümlerin çevresindeki mekânlar genellikle iki katlı olarak inşa edilmiştir¹⁰⁷. Kervansarayların içlerinde yatakhaneler, aşhaneler, erzak ambarları, depolar, ahırlar, mescidler, hamamlar, şadırvanlar ve bütün bunların gelir ve giderlerini idare edecek divan (büro) ve memurları bulunmaktadır¹⁰⁸.

¹⁰⁴ Şerif Korkmaz, "II. Mahmud Dönemi'nde Yapılan 1832 Tarihli Arazi ve Emlak Sayımı: Gelibolu Örneği, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*", Yıl: 15, Sayı: 22, 2017, ss. 87-108.

¹⁰⁵ Şebnem Akalın, "Kervansaray", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXV, İstanbul, 2002, s. 299.

¹⁰⁶ Kazıcı, a.g.e., s. 112-113.

¹⁰⁷ Akalın, a.g.m., s. 299-301.

¹⁰⁸ Kazıcı, a.g.e., s. 113.

Gelibolu'da 10 tane kervansaray vardır ve bunlardan biri, Yıldırım Bayezid zamanında Emir Süleyman'a hizmet edip Fetret döneminde, Musa Çelebi ile mücadelesinde Süleyman Çelebi'yi savunurken vefat eden Karacabey'in vakfidir. Karaca Bey vakfi kayıtları arasında kervansarayı da vardır. Fakat burası 1475 yılında harap olduğundan yerine 14 oda yapılmıştır¹⁰⁹. 1519 yılına gelindiğinde ise odalar yine harabeye dönmüştür¹¹⁰.

II. Murad döneminde yaşayan Hacı Hamza Gelibolu'da bir mescid yaptırmış bu mescid için kervansaray, dükkân ve odalar vakfetmiştir¹¹¹. Hacı Hamza'nın İradlı Klabudancı Mahallesi'ndeki kervansarayı ayda 110, senede 1320 akçe vakfa gelir sağlamıştır ancak günümüzde mevcut değildir¹¹².

II. Murad devri başlarında Gelibolu'da Mihaliç Hatib adlı şahıs burada iki kervansaray ve dükkânları vakfetmiştir¹¹³. Kalenderhane önündeki 240 akçe iradlı olan kervansaray harap olmuştur, diğer kervansaray Tahıl pazarında bulunmaktadır ve 2600 akçelik bir kervansaraydır¹¹⁴.

Gelibolu'da, Seydi Kavağı denen yerde, Derviş Bayezid adlı bir dervişin vakfi bulunmaktadır. Yine II. Murad devri adamlarından olan, Derviş Bayezid vakfa gelir olarak Gelibolu'da kendi adıyla bir kervansaray yaptırmıştır. 270 akçe geliri olan kervansarayı muhtemelen harap olduğu için sonraki devirde defterlere kaydedilmemiştir. Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid vezirlerinden olan Mesih Paşa'nın Gelibolu'da başhanesi, bozahanesi ve kendi adına bir kervansarayı mevcuttur¹¹⁵.

¹⁰⁹ M. Tayyib Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne Paşa Livası, Vakıflar- Mülkler- Mukataalar*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2007, s. 236-237.

¹¹⁰ Sezgin, *a.g.t.*, s. 63.

¹¹¹ Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 284.

¹¹² Ayverdi, *a.g.e.*, s. 490-491.

¹¹³ Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 293.

¹¹⁴ Ayverdi, *a.g.e.*, s. 491.

¹¹⁵ Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 439.

Yıldırım Bayezid döneminde Gelibolu'da Kaptan-ı Derya olarak görev yapan Saruca Paşa, 1391'de Osmanlı Devleti'nin ilk tersanesi olan Gelibolu Tersanesi'ni inşa ettirmiştir. Osmanlı'nın Avrupa'ya açılan önemli bir kapısı olan Gelibolu Kalesi'nin onarımı yaptıran Saruca Paşa, kendi adıyla Balıkpazarı'nda 1400 akçe geliri olan bir kervansaray yaptırmıştır. Ancak bu kervansaray da günümüze kadar ulaşamamıştır¹¹⁶.

Kervansarayların buldukları yerlerde iktisadi faaliyetlerin de yoğun olduğu görülmektedir. Örneğin Has Ahmed Bey'in kervansarayı iskele yakınında, Mihaliç Hatib'in iki kervansarayının biri Tahıl pazarı'nda diğeri Kalenderhane'de bulunmaktadır. Mesih Paşa'nın vakıfları arasından bulunan kervansaray da iskele tarafında inşa edilmiştir¹¹⁷. Bunların şehir içi hanları şeklinde belli iş kollarına hizmet vermek amacıyla bu şekilde yakın inşa edildikleri düşünülebilir.

¹¹⁶ Ayverdi, *a.g.e.*, s. 491.

¹¹⁷ Sezgin, *a.g.t.*, s. 63-64.

İKİNCİ BÖLÜM

GELİBOLU GÜMRÜĞÜ

1.Gümrük Sistemi'nin İşleyişi

1.1. Gümrük Çeşitleri

İç gümrükler, Osmanlı İmparatorluğu'nda başlangıçtan itibaren 1900 yıllarına kadar uzun bir süre devlet ekonomisini etkileyen önemli kurumlar arasında yer almıştır¹¹⁸. İç gümrük teşkilatı, bütün imparatorluğu kapsamak yerine, ticari faaliyetlerin daha yoğun olduğu şehirleri ve özellikle limanları merkez kabul etmiştir. Ancak sadece büyük şehirlerde değil küçük çaptaki şehirlerin bazılarında da iç gümrükler mevcuttur. İstanbul, İzmir, Edirne, Selanik, Trabzon, Belgrad, Erzurum, Diyarbakır, Halep, Şam, Bağdat gibi liman ve şehirler iç gümrük merkezlerinin başında gelmektedir¹¹⁹. Osmanlı İmparatorluğu'nda iç gümrükler daha çok bu gibi büyük ticaret şehirlerinde örgütlenmiştir.

Küçük şehirlerin bazılarında, kıyılarda yer alan küçük kasabalarda bile birer gümrük merkezleri vardır. Vergilendirme açısından kontrolü sıkıntılı olan bu yapıyı değiştirmek için devlet, yükleme ve boşaltma yapabilecek limanları kendisi belirlemiş ve bunların dışında kalan yerlerde yapılan ticari faaliyetleri engellemeye çalışmıştır¹²⁰.

Karada seyrek olan gümrük merkezleri arasında daha yaygın olarak "bac" merkezleri yer almaktadır. Bacların çoğunluğu dağlık, ormanlık ve ıssız yerlerde geçit ve konaklama emniyetini sağlamak üzere örgütlenmiştir¹²¹. Koruma görevlilerinin işe ve masraflarının karşılanması için tahsil edilen bac, gümrük merkezi bulunan şehirlerden transit geçen ticari eşyadan alınan gümrüğe oranla 1/10 ila 1/50'si arasında değişen çok düşük bir vergiden ibarettir¹²².

¹¹⁸ Ünal, *a.g.e.*, s. 204.

¹¹⁹ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2002, s. 195.

¹²⁰ Ünal, *a.g.e.*, s. 204-205.

¹²¹ Genç, *a.g.e.*, s. 196.

¹²² Ünal, *a.g.e.*, s. 205.

İç gümrüklerden alınan vergiler dört kısımda incelenebilmektedir. Bir yerden bir yere taşınan yani gümrük alanına gelen mallardan alınan vergiye *amediyeye*, geldiği yerde tüketilmeyerek başka bir yere gönderilen mallardan alınan vergiye ise *reftiye* denilmektedir. İthal maldan alınan vergi *mastariye* olarak adlandırılırken, Osmanlı ülkesine gelip, sarf edilmeden yabancı ülkelere gönderilen mallardan alınan vergi *resm-i müruriye* vergisi olarak kayıtlara geçmiştir¹²³.

Saydığımız bu dört vergi çeşidinin Tanzimat devrinde, 1839'da isimleri değişmiştir. Bunların yerine yabancı memleketlerden Osmanlı Devleti'ne gelen mahsul ve mallardan alınan gümrük resmine *ithalat gümrükleri*, yabancı memleketlere ihraç olunan mal ve eşyadan alınan gümrük resmine *ihracat gümrükleri*, yabancı memlekette gelip, sarf olunmayarak diğer bir yabancı ülkeye giden mallardan alınan resme ise sadece *müruriye* denilmiştir¹²⁴.

Gümrük resmi genelde kıymet esasına göre (advolarem), yani malın gümrüğe girdiği andaki kıymeti üzerinden tespit edilerek alınmaktaydı. Ancak bu sistem, tüccarla gümrükçüler arasında malın gerçek değerinin tespiti hususunda devamlı tartışmalara sebep olduğundan 18. yüzyıldan itibaren gümrük resimleri, belli tarihteki mal fiyatlarına göre tespit edilen tarifeler üzerinden alınmaya başlanmıştır. Gümrük resmini ödeyerek, gümrüklerden geçen mallar için mal sahiplerine “eda tezkiresi” verilmiştir, böylece eda tezkiresini alan tüccardan başka bir gümrüğe gelindiğinde aynı mal için tekrar gümrük resmi ödemesi talep edilmemiştir¹²⁵.

İç gümrüklerin idari ve ekonomik sebeplerle 18. yüzyılda sayıları artmış, ticaret hacmi yükselen şehir ve bölgelerde yeni gümrük merkezleri açılmıştır. 1838 Ticaret Antlaşması'ndan sonra hemen hemen bütün şehirlerde iç gümrük merkezleri kurulmuştur. Yerli sanayiye korumak amacıyla tanınan gümrük muafiyetleri genişletilip yaygınlaştırılınca 1843 yılından başlayarak iç gümrük merkezlerinin sayısı tekrar azaltılmıştır. 1874 yılında karayolu ile yapılan ticaretin tamamı için iç

¹²³ Reyhan Şahin, *Edirne Gümrüklerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne'de Ticari Hayat*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2006, s. 16.

¹²⁴ Fahri Dolsan, “Gümrük Tarihi”, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. VIII, s. 46.

¹²⁵ Kütükoğlu, a.g.m., s. 263.

gümrükler kaldırılmıştır. 1900 yılına gelindiğinde sayıları oldukça azalan iç gümrük merkezleri daha sonra tamamen ortadan kaldırılmıştır¹²⁶.

Dış gümrüklerde, iki devlet arasındaki sınırı geçen her mal için gümrük söz konusu olmaktadır. Bu sınır, iki devlet arasındaki hattı ifade etmektedir. Böylece, denizden karaya getirilen ya da karadan gemiye yüklenen her mal gümrüğe tabidir. Devletin belirlediği liman noktaları haricinde kaçakçılık eğilimi ve gümrükten kaçınma arayışları da olmaktadır. Bu sebeple, devlet kendi belirlediği iskele ve gümrük noktaları haricinde yükleme ve boşaltma girişimleri yapanlarla mücadele etmiştir. Bu sayede ticaret sorunlarını da denetim altına almak amaçlanmıştır¹²⁷.

Sahil gümrükleri, kara gümrükleri ve sınır gümrükleri olmak üzere 3 kısma ayrılan Osmanlı gümrüklerinin her birinin gümrük sisteminde ayrı ayrı işlevleri söz konusudur. Kara gümrükleri genelde iç ticaret mallarına uygulanırken, sahil gümrükleri hem iç hem dış ticaret malları için uygulanmaktadır. Kara yoluyla yapılan ticarete gümrük resmi alınması kara gümrüklerinin kurulmasını gerektirmiştir. Kara gümrükleri genellikle yakınındaki büyük gümrüklere bağlanmıştır ve bir ferman gönderilmesi yahut iltizama verilmesi söz konusu olduğu zaman bu belgeye sadece kara gümrüğünün bağlı olduğu büyük gümrüğün adı yazılır, diğerleri için “ve tevabii gümrükleri” notu kullanılırdı¹²⁸.

Sahil gümrüklerinde Gelibolu, İzmir, Selanik, Sakız, Çeşme, Foça, Trablusşam, İskenderiye limanları büyük önem taşımaktadır. Avrupalılar bu limanlara mal getirdikleri gibi kendi ülkelerinde satmak üzere bu şehirlerden birçok mal satın almışlardır¹²⁹.

Sahil şehirlerine gidecek malların gümrük resimleri çıktıkları limanda değil vardıkları limanda alınmaktadır. Bu durumda malların çıktığı gümrükte tüccara, malların cins ve miktarını kapsayan bir “ilmühaber kaimesi” verilmiştir. Malların

¹²⁶ Ünal, *a.g.e.*, s. 205-206.

¹²⁷ Kocakaplan, *a.g.e.*, s. 50.

¹²⁸ Kütükoğlu, *a.g.m.*, s. 263.

¹²⁹ Ünal, *a.g.e.*, s. 203.

vardığı büyük gümrükte tüccarın, malın vergisini ödediği elindeki ilmühabere işlenmiştir. Böylece tüccar geçeceği ilk gümrüğün yetkililerine bu belgeyi göstererek borcunu ödediğini ispat etmiştir. Bu işlemin amacı vergi kaçakçılığının önlenmesidir. Nitekim malın vardığı gümrükte verginin alınması da zaman zaman problemlerin çıkmasına sebep olduğundan 1857’de “Mahrec Nizamnamesi” adıyla yayınlanan bir nizamnamede gümrük vergisinin malın çıktığı yerde alınması prensibi benimsenmiştir¹³⁰.

1.2. Gümrük Vergi Oranları

Her türlü vergide olduğu gibi gümrük resimleri de eyaletten eyalete, sancaktan sancağa değişiklik göstermektedir. Belirli bir gümrük merkezine gelen herhangi bir mal vergilendirilirken göz önünde bulundurulan husus tüccarın dini uyruğudur. Tüccarlar arasında yapılan ilk ayırım Müslüman, gayri Müslim ve harbiler arasındaydı. Bu tabiiyetteki tüccarların ödediği gümrük resmi de farklıdır. XVI. yüzyılda genellikle Müslümanlardan % 3, gayri Müslim Osmanlı tebaası olan zımmilerden % 4, Osmanlı tebaası olmayan gayri Müslimler’den (harbiden) % 5 oranında resim alınmıştır. Genellikle gümrüğe gelen mal vergilendirilirken malın cinsinin ne olduğu kadar tüccarın dini ve tabiiyeti de önemliydi¹³¹.

Askerlerin temel besin maddesi olan koyun eti fiyatlarının 16. yüzyılda çeşitli sebeplerden artmasından dolayı Osmanlı Devleti askerlerin maaşlarını artırmak yerine tükettikleri eti karşılamak için tüccarlara uygulanan gümrük vergisi oranlarını birer puan artırarak bir çözüm yoluna gitmiştir. *Kasabiye* veya *zarar-ı kasabiye* adı verilen bu ilave ile gümrük vergileri Müslümanlar için %4, zımmîler için %5 ve harbiler (gayri Müslim) için ise %6’ya yükselmiş oldu¹³².

17. yüzyılda Osmanlı Devleti ile daha iyi şartlarda ve daha sık ticaret yapmak isteyen İngiltere, Hollanda gibi ülkelerin ödediği gümrük vergi oranlarında da bir değişiklik yaşanmıştır. 17. yüzyılda bu ülkelerin tüccarlarına uygulanan gümrük vergisi oranlarının % 6’dan % 3’e indirilmiştir. İngiltere, Hollanda gibi ülkelere tanınan bu

¹³⁰ Kütükoğlu, a.g.m., s. 264.

¹³¹ Genç, a.g.e., s. 196.

¹³² Genç, a.g.e., s. 197.

indirim 17. yüzyılın sonlarında Fransa, Cenova gibi ülkelere de verilmeye kalkışılmıştır. 18. yüzyıla gelindiğinde yabancı tüccar yavaş yavaş iç ticarete girmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti, iç ticarete Müslümanlardan daha avantajlı bir hale gelen bu statüyü kabul etmeyerek yabancı tüccarı kendi tebaası olan gayrimüslimlere tabi tuttuğu % 5 oranında vergi alınmasına karar vermiştir¹³³.

1838’de Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanan Balta Limanı Ticaret Antlaşması’ndan önce Osmanlı gümrüklerinde ihracat ve ithalattan yabancılar ve yerlilerden % 3 oranında bir vergi alınmaktaydı. Antlaşma ile birlikte ihraç ve ithal gümrük vergileri konusunda değişiklik olmamış, vergiler tekrar % 3 olarak uygulanmıştır. Ancak, daha önce çeşitli isimlerle alınan vergilerin tek kalem halinde % 9 olarak belirlenmesine, yerli veya yabancı ayırt etmeksizin karadan limana mal getiren herkes için bu miktarın uygulanmasına karar verilmiştir. Malı yurtiçinden alıp ihraç etmek isteyen herkese bu vergiyi ödeme zorunluluğu getirilmiştir. Dışarıdan getirilerek limandan karaya çıkartılan mala ise % 2 vergi uygulanmıştır. Böylece hammadde temin etmek isteyen bir yabancı tüccarın limandan aldığı mal için ödeyeceği gümrük vergisi % 3 olmuştur. İhracat yapmak isteyen yerli tüccar ise toplamda %12 gümrük vergisi ödemek zorunda kalmıştır. En nihayetinde yeni gümrük tarifeleri ihracat için toplamda %12, ithalat için ise %5 olarak gerçekleşmiştir¹³⁴.

2. Gelibolu Gümrüğü’nün İdari Yapısı

2.1. Gümrük Çalışanları

2.1.1. Gümrük Emni ve Diğer Çalışanlar

Gelibolu Gümrüğü’nde çalışan pek çok görevli vardır. Bunlardan en önemlisi gümrük emnidir. Kendisine bir şey emanet edilen, güvenilir kimse anlamına gelen “emin” kelimesi belirli görevleri yerine getiren bunun karşılığında da ücret alan bir vazifelidir. Osmanlı Devleti’nde birçok hizmet emin sayesinde yürütüldüğü için saray, matbaa, darphane, baruthane ve gümrük gibi pek çok kurumda emine rastlanmaktadır. Gelibolu gümrük eminin görevlerinden birisi gümrük bölgesine gelen

¹³³ Genç, *a.g.e.*, s. 198.

¹³⁴ Hamza Çeştepe, Tamer Güven, “Osmanlı Tarihi’nde Dâhili Gümrük Vergisi İstisnaları”, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 16, S. 2, 2016, s. 13,14.

her türlü ticari emtiadan gümrük vergisini toplamaktır. Başka bir anlamda ise devletin vergi gelirlerinden biri olan gümrük vergisini devlet namına tahsil etmektir¹³⁵.

Gelibolu Limanı'na gelecek olan her geminin gümrük önüne yanaşması bazı zamanlarda pek mümkün olmamıştır. Tüccarın gümrük önüne gelmeyip başka yerlere yanaşıp gümrüğe ihanet etmesi gibi durumlarda gümrük emini gerekli yerlerle irtibat haline geçiyordu. Örneğin, Gelibolu Limanı'na gelecek olan eşyaların gümrüğe gelmeyip başka yerlere gitmesi ve malların saklanarak Yahudi (Yekud Nam) bir tüccarın üç yüklük bir Haleb emtiasını kaçırdığı ve bu eşyanın gümrük vergisi talep edildiğinde kendilerine mazeretler sunulduğu arz edilmiştir. Ceza olarak tüccarın bedesten civarındaki emtiası mühürlenip gümrüğe geldiğinde kaçırdığı eşyadan iki katı gümrük vergisi alındığı bildirilmiştir¹³⁶.

Gelibolu gümrük emininin görevi sadece gümrük vergisini toplamak değildi. Gümrükte çalışan diğer personellerin maaşlarını, düagû, huddaman, müteakip gibi vazifelilerin maaşlarını öderlerdi. Ayrıca Gelibolu gümrük emini tersane giderlerine de bakardı. Örneğin 13 Rebiülahir 1180 senesi (18 Eylül 1766)'nde Gelibolu eminine ve diğer idarecilere gönderilen bir hükümde zelzeleler yüzünden harap olmuş, önce tavanı sonra da duvarı çöken tersane için, yıkılan taşların bazı kişiler tarafından çalındığı ve bu durumun hemen tespit edilip engel olunmasını, liman ve tersane taşlarını muhafaza etmeleri ve arazi ölçümünün yapılması emredilmiştir. Hükümden anlaşılacağı üzere tersanede limanın bir tarafında 12, diğer tarafında 3 olmak üzere 15 göz bulunmaktadır¹³⁷.

Hz. Peygamber'in soyundan gelen Seyyid ve Şeriflere, hoca gibi dini mensuplara Gelibolu Gümrüğü'nden gümrük emini vasıtasıyla hem nafaka ödenip, hem de gidecekleri yere gönderilme istekleri gerçekleştirilmekteydi. 1233 Şaban

¹³⁵ Halil Sahillioğlu, "Emin" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XI, s. 111,112.

¹³⁶ BOA, *İE. ML*, nr., 82/7740. (1121 Şevval/Aralık 1709).

¹³⁷ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı Tersane-i Amire*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 17.

ayında (1818 Mayıs-Haziran) Seyyid ve Şeriflere yapılan ödeme 133.000 akçeyi bulmaktadır¹³⁸.

İncelenen dönem içerisinde İbrahim Ağa, 1802 yılından 1803 yılına kadar gümrük emniyeti yapmış görevi sonrası yerine 1803 yılında el-Hac Mehmed Ağa geçmiş, 1804 yılına gelindiğinde İbrahim Ağa gümrük emniyeti görevine tekrar gelmiştir. Tablo 1’de de görüldüğü üzere bu emniyetlerin görev süreleri oldukça kısadır. En uzun süre gümrük emniyeti yapan el-Hac Mehmed’dir. 1803 yılında gümrüğün başına geçmiş, 1804 yılında görevi bırakıp Ahmet Ağa’ya bırakmıştır. Fakat bir yıl sonra tekrar görevine gelerek 1806 yılına kadar gümrük emniyeti yapmıştır. İsmi geçen bu gümrük çalışanlarının gümrüğü ne şekilde idare ettikleri incelenen kaynaklardan saptanamamıştır.

Tablo 1: Gelibolu Gümrük Emniyetleri ve Görev Yılları¹³⁹.

Tarih	Gümrük Emniyetleri
1209 Zilhicce (1795 Haziran-Temmuz) 1210 Safer (1795 Ağustos-Eylül)	es-Seyyid İbrahim Ağa
1211 Muharrem (1796 Temmuz-Ağustos) 1210 Zilhicce (1796 Haziran-Temmuz)	es-Seyyid Halil
1216 Cemaziülevvel (1801 Eylül-Ekim)	Ahmed Ağa
1216 Zilhicce (1802 Nisan-Mayıs)	İbrahim Ağa
1217 Zilkade (1803 Şubat-Mart)	el-Hac Mehmed Ağa
1218 Safer (1803 Mayıs-Haziran)	Ahmed Ağa
1218 Safer (1803 Mayıs-Haziran)	el-Hac Mehmed Ağa
1218 (Zilkade 1804 Şubat-Mart)	İbrahim Ağa
1219 Şevval (Ocak 1805)	el-Hac Mehmed Ağa
1220 Cemaziülevvel (1805 Temmuz-Ağustos)	el-Hac Mehmed Ağa
1221 Safer (1806 Nisan-Mayıs)	el-Hac Mehmed Ağa

1801-1806 yılları arasında gümrük emniyetinin maaşı en yüksek 1800, en düşük 600 akçe olarak tespit edilmiştir. 1818 yılına kadar 1800 akçeyken bu tarihte maaş % 50 azalarak 600 akçeye inmiştir. Gümrük emniyetinin maaşındaki düşüş sonraki yıllarda da devam ettiği görülmektedir.

¹³⁸BOA, *CML*, nr. 282/11593.

¹³⁹BOA, *CML*, nr. 198/8210, 382/15664, 387/15848, 392/16041, 593/24439, 781/31876,
BOA, *D.MMK.d.*, nr. 22953, 22957, 23029,

Tablo 2: Çeşitli Tarihlerde Görev Yapan Gümrük Emini Maaşları¹⁴⁰.

Tarih	Maaş (akçe)
1216 Cemaziülevvel (Eylül-Ekim 1801)	1800
1216 Zilhicce (Nisan-Mayıs 1802)	1800
1217 Zilkade (Şubat-Mart 1803)	1800
1218 Zilkade (Şubat-Mart 1804)	1800
1218 Zilhicce (Mart-Nisan 1804)	1800
1220 Cemaziülevvel (Temmuz-Ağustos 1805)	1800
1221 Safer (Nisan-Mayıs 1806)	1800
1233 Şaban (Mayıs-Haziran 1818)	600
1245 Zilhicce (Mayıs-Haziran 1830)	600
1246 Muharrem (Haziran-Temmuz 1830)	600
1250 Şaban (Aralık 1834)	600
1254 Zilkade (Ocak-Şubat 1839)	600
1255 Zilkade (Ocak-Şubat 1840)	600
1256 Şevval (Kasım-Aralık 1840)	600

Gümrükte meydana gelen ticari işlemleri kayda geçiren, defter tutan ve yazışmaları düzenleyen “gümrük kâtipleri”, gümrükten yapılan maaş harcamalarının hesabını tutan “vazife kâtipleri”, gelen-giden malların tartma ve ölçme işlerini yapan “kantarcılar”, malların değer tahmininde bulunan “muhamminler”; “gümrük muhafızları”, “bekçiler”, “kolcular”, denizden ve karadan gelen mal yüklerinin aramasını ve kıymet tespiti yapan iç ve dış arayıcılar, “kapıcılar”, “ambarcılar” ve “sarraflar” gümrükte çalışan diğer görevlilerdir. Bu gümrük çalışanlarından birisi vefat ettiğinde oğlu bu işe uygun ve gönüllü ise görev oğluna verilmektedir. Eğer gümrük memurunun oğlu yok ise veya vefat ettiyse o görev başka birine devredilmiştir. Gümrük çalışanlarının kadroları kişinin vefatıyla sona erdiği gibi çalışanlar, bazı kadrolarda hisse sahibi olmuştur. Bu hisselerin, hisse sahipleri tarafından devri de mümkündür. Bu durum gümrükte memur olarak gelir elde edenlerin yanında bu kadrodaki haktan dolayı hissedar olarak gelir temin eden kişilerin bulunduğu da görülmektedir¹⁴¹.

¹⁴⁰ BOA, *CML*, nr. 198/8210, 282/11593, 382/15664, 387/15848, 392/16041, 427/17292, 440/17779, BOA, *D.MMK.d.* nr. 23004, 23199, 23029.

¹⁴¹ Kocakaplan, *a.g.e.*, s. 100-104.

Gümrük defterlerinden öğrendiğimiz kadarı ile gümrük görevlileri, her ay düzenli olarak belirli miktarlarda maaş almaktaydılar. Bu görevlilere aldıkları maaş dışında herhangi bir ödeme yapıldığına dair bilgilere rastlanılmamıştır. Alınan bu ödemeler defterde kayıtları tutulan tarihlerin giderler kısmına yazılmıştır. Bu ödemelerin masraflar kısmında kayda geçilmesiyle gümrük personelinin maaşlarını ve gümrüğün giderini değerlendirmede önemli bir yer tutmuştur.

Tablo 3: 1209 Zilhicce (1795 Haziran-Temmuz) Tarihinde Gümrük Çalışanlarının Aylıkları ve Diğer Masraflar¹⁴².

Gümrük Çalışanları	1209 Zilhicce / Ödenen Akçe
Naziriye	1800
Gümrük emini	1200
Kâtibiyye	1200
Kolcu	200
Mübâşiriyye	600
Sofa	240
Aşçı	240
Didebân (bekçi)	1200
Taamiye (yemek)	9600

Gelibolu Gümrüğü çalışanlarına ödenen miktarlar 1209 (1795) yılından 1216 (1801) yılına kadar 7 yıl boyunca bir değişiklik göstermeden aynı şekilde devam etmiştir. 1801 senesinden itibaren gümrük emininin maaşı 1200 akçeden 1800 akçeye, gümrük aşçısının 240 akçeden 2160 akçeye, didebanın maaşı ise 1200 akçeden 2160 akçeye artış yönünde ilerlemiştir¹⁴³. İsmi geçen gümrük memurlarına ödenen maaş miktarlarında 1254 Zilkade (1839 Ocak-Şubat) tarihinden 1256 Şevval (1840 Kasım-Aralık) tarihine kadar bir hayli düşüş yaşanmıştır. Bu tarihlerde gümrük emininin, nazırının ve kâtibinin maaşında 1800 akçeden 600 akçeye kadar bir düşüş söz konusudur. Didebânın ve aşçının maaşında ise artış olup 1600 ile 1800 akçe arasında değişkenlik gösterirken, aşçının maaşında ise % 75 oranında bir artış olmuştur¹⁴⁴.

¹⁴² BOA, *D.MMK.d.*, nr. 22953, BOA, *CML*, nr. 282/11593.

¹⁴³ BOA, *D.MMK.d.*, nr. 23029.

¹⁴⁴ BOA, *CML*, nr. 367/15061, 427/17292, 440/17779.

Mütekaid, hüddaman, duagü gibi gruplara verilen vezaif, Gelibolu Gümrüğü'nden ve tevabii gümrüklerden tahsil edilmektedir. Mütekaid zümresi çeşitli devlet görevlerinde bulunmuş ve çeşitli sebeplerle vazife ifa etmeye devam edemeyen emekli kişileri; hüddamân zümresi, cami ve tekke gibi dini müesseselerde ve başka devlet görevlerinde hizmetkâr olarak istihdam edilen kişileri; duagü zümresi ise âlim, hoca, şeyh ve derviş gruplarını temsil etmektedir¹⁴⁵. Gelibolu Gümrüğü'nden bu görevlilere vezaif adıyla düzenli ödemeler yapılmaktadır.

Vezaif, yılda üç, ayda bir olmak üzere dört kez verilmektedir. Bu maaşlar yevmiye hesabıyla günlük üç ve dört akçeden hesaplanarak vazifelilere ödeme yapılmaktadır. Tablo 4'de gösterilen oranlarla birlikte, nefer sayıları (kişi sayısı) sütunlarda gösterilen günlük hesabıyla maaşları hesaplanan kişilerin sayısıdır. 354 gün olarak ele alınan bu hesapla vezaif alan mütekaid, duâgû ve hüddaman gruplarının kişi sayısı diğer gümrüklere nazaran Gelibolu Gümrüğü'nde daha fazladır. Kişi sayısı ve vezaif olarak ilk sıralarda Gelibolu, İstanbul ve Rodoscuk gümrükleri yer almaktadır. En çok vazifeli 209 kişiyle Gelibolu Gümrüğü'ne aittir. Rumeli Hisarı ve Anadolu Hisarı gümrüklerinden mütekaid ve duâgû'ye herhangi bir ücret ödenmemiştir. Gelibolu, İstanbul, Rodoscuk, Mudanya ve Bandırma, Gümrük-i siyah gümrüklerinden her üç vazifeliye de bir yıl boyunca düzenli ödemeler yapılmıştır. Örneğin Gelibolu Gümrüğü'nden mütekaid cematinden altı kişiye 82 akçe, Rodoscuk Gümrüğü'nden hüddaman cematinden ondokuz kişiye 80 akçe, İstanbul Gümrüğü'nden düğû cematinden sekiz kişiye 14 akçe, Gümrük-i siyah Gümrüğü'nden mütekaid cematinden üç kişiye 99 akçe ödeme yapılmıştır.

¹⁴⁵ Kocakaplan, *a.g.e.*, s. 137.

Tablo 4: Gelibolu ve Tevabi Gümrüklerinden Vezaif (Maaş) Alan Gruplar ve Toplam Sayısı (1175 Muharrem-Zilhicce)¹⁴⁶.

Gümrükler	Mütekaid	Duagü	Hüddaman	Toplam kişi	Toplam vezaif /akçe
Gelibolu	6	65	45	209	15.951
İstanbul	4	8	161	169	2.495
Rodoscuk	9	126	19	154	17.317
Mudanya ve Bandırma	6	15	5	26	3.720
Galata	3	-	-	3	723
İznikmid	27	47	-	74	6.109
Gümrük-i siyah	3	5	7	15	2.154
Muradiye	9	7	-	16	88
Silivri	-	3	-	3	9
Hisar-ı Anadolu	-	-	7	7	75
Rumeli Hisarı	-	-	8	8	85
Dalyan-ı mahi	-	9	-	9	27

Gelibolu, hem iç ticaret hem de dış ticarete oldukça önemli bir konumda olduğu için bu gümrükte zaman zaman kaçakçılık ve suistimaller olmuştur. Gümrükte bu tür olayları önlemek için *kolcular teşkilatı* kurulmuş ve bu gümrüğün gelirinden maaş almışlardır. Her ne kadar kaçakçılık önlemleri alınmış olsa da Gelibolu gümrük defterleri kayıtlarında kaçakçılıkla ilgili faaliyetlere rastlanmaktadır. Kolcular tarafından toplanan bu kaçak malların isimlerine kayıtlarda yer verilmemiştir. Sadece mallara ödenen vergiler yani malın değeri kaydedilmiştir. Örneğin 1220 senesi Cemaziülevvel ayında (1805 Temmuz-Ağustos) tutulan defterde kaçak malın ne olduğu yazmamakla birlikte sadece “*firariden hâsıl olan*” yazılarak kaçakçının ödediği para miktarı kaydedilmiştir¹⁴⁷.

Gümrük yetkililerinin yaşadığı diğer bir sıkıntı, tüccarların belirlenmiş gümrük noktaları ve iskeleler haricine mal çıkarıp gümrük vergisinden kaçmak isteyerek gümrüğe yapılan hainliktir. 1215 Zilkade (Mart Nisan 1801) tarihinde Gelibolu gümrük eminine yazılan bir arzuhalde Gelibolu’ya Lâpseki ve Çardak iskelelerinden gelecek olan gemilerin varış noktasına gelmeyerek iskelesi olmayan kenar mahallere

¹⁴⁶ BOA, D. BŞM. İGE. d. nr. 17174.

¹⁴⁷ BOA, D.MMK.d., nr. 23029.

yanaşıp tüccarlar tarafından ticari emtiaların saklandığı bildirilmiştir. Tüccarların belirlenen gümrük bölgesi dışına çıkararak, malları saklama, kaçırma gibi faaliyetlerindeki amaçları gümrük bölgesi dışında alım-satım işlemi yapmaktı. Böyle durumlarda idareciler ve görevliler bazı önlemler almak zorunda kalmıştır. 1801 yılında yaşanan bu kaçakçılık için gemilerin derhal Gelibolu Gümrüğü'ne gelip aranmadıkça yola çıkamayacakları aynı zamanda tüccarın ihraç için Akdeniz'e açılmayacakları, bu gemilerin gümrüğe geldiklerinde ikişer kat gümrük vergisi alınacağı ve gemilerin bir süre alıkonacağı bildiriliyordu¹⁴⁸.

Tüccarların yarattığı bu problemlerin dışında gümrük personelinin tüccarla iş birliği yapıp rüşvet aldığı yönündedir. Rüşvet mal saklama, eksik gösterme, yanlış beyanda bulunma gibi farklı şekillerde kendini göstermiştir. Böyle bir durum tespit edildiğinde, personel görevinden azledilmiş ve kadrosu başka birine devredilmiştir¹⁴⁹.

Birer mukataa olan gümrükler iltizam ve emanet yöntemiyle işletilmektedir. Mukataalar iltizama genellikle üçer yıl süre için, açık artırma yolu ile verilmiştir¹⁵⁰. Diğer mukataalarda olduğu gibi gümrük mukataalarında da tek bir gümrük değil birkaç gümrük bir arada iltizama verilmiştir. Bu yöntemle birinin kârının diğerinin zararını telafi etmesi amaçlanmıştır. Örneğin 1111-1112 de (1699-1700) İstanbul, Galata, Gelibolu, Tekirdağ, Ereğli, Silivri, Enez, Bandırma, Edincik, Mudanya, İzmit, Edirne, İzmir ve Sakız gümrükleri birlikte iltizama çıkarılmıştır¹⁵¹.

Devletin, mukataadan herhangi bir kâr elde etmesi veya zarar yaşamaması mültezimin sorumluluğundadır. Bir mukataayı iltizam olarak alan mültezim, mukataanın belirli bir süre işletmesini alarak devletle borç ilişkisine girmiştir. Ancak mültezim ödeme yapamazsa bir kefil göstermekle yükümlüdür; mültezimin kefilleri onun borcundan sorumlu tutulmuştur¹⁵².

¹⁴⁸ BOA, *CML*, nr., 15/681.

¹⁴⁹ Kocakaplan, *a.g.e.*, s. 103.

¹⁵⁰ Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 215.

¹⁵¹ Kütükoğlu, *a.g.m.*, s. 266.

¹⁵² Kocakaplan, *a.g.e.*, s. 41.

Mukataaya talip çıkmaması, aziller, ölümler veya yeni oluşturulan bir mukataanın değerini tespit etme gibi durumlarda emanet yöntemi uygulanmıştır. Bu yöntemle emin, devlet tarafından tayin edilen bir memur statüsündedir. Emin bu iş için hazineden maaş almakta ve vergi toplama işi bittikten sonra elde edilen geliri, hazineye veya hazinenin yönlendirdiği harcamalara göndermektedir. Eminin gönderdiği gelir hazinenin mukataadan beklediği gelirden düşük ya da fazla miktarlarda olabiliyordu. Bu durumda oluşan kâr ya da zarar eminin değil, hazinenin sorumluluğundadır. Fakat iltizam yönteminde mültezim, hazinenin mukataadan beklediği geliri temin etmek durumundadır. Beklenen gelir ile elde edilen gelirden kâr veya zarar etme durumu yaşanması mültezimin sorumluluğunda olmuştur¹⁵³.

1860 yılından itibaren gümrüklerde iltizam usulüne son verilerek emanetle idare edilmeye başlanmıştır. Büyük merkezlerde gümrük emanetleri kurulup başlarına birer emin getirilmiştir. Bunların sorumluluğunda ise ihtiyaca göre memur, kâtip gibi görevliler bulunmuştur. 1870 yılında Emtia Gümrük Emaneti, Rüsumat Emaneti'ne çevrilmiştir¹⁵⁴.

3. Gümrük Gelir ve Giderler

3.1. Gelirler

Gümrük gelirleri oldukça çeşitlidir. İlk olarak devletin önemli gelir kalemlerinden bazıları cizye ve mukataalardır. Her mukataanın ne kadar gelir temin edebileceği ayrı bir birim olarak maliye defterlerine kaydedilmektedir¹⁵⁵. Yönetime ayrılmış en büyük kaynak olan mukataa, her türlü arazi vergileri, maden işletmeleri, cizye ve hayvan vergileri iltizamı için de kullanılmıştır. Bu sebeple mukataaları oluşturan gelir alanları, şehirlerin ticari özelliklerine göre birbirinden farklılık göstermiştir. Büyük ticari merkezlerde mukataaların devlet hazinesine sağladıkları gelir bir hayli fazladır¹⁵⁶.

¹⁵³ Kocakaplan, *a.g.e.*, s. 40-41.

¹⁵⁴ Kütükoğlu, *a.g.m.*, s. 266.

¹⁵⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi I*, Eren Yayınları, İstanbul, 2000, s. 93.

¹⁵⁶ Kocakaplan, *a.g.e.*, s. 78.

Gümrükte işlem gören ticari mallardan alınan ithalat-ihracat vergisi büyük bir gelir kaynağını meydana getirmektedir. Gelibolu İskelesi'nin de ticari önemi göz önünde bulundurulduğunda bu gelirin büyük meblağlara ulaştığı görülmektedir. Ayrıca panayırlardan elde edilen gümrük resmi de Gelibolu Gümrüğü gelirleri arasında sayılmaktadır. 1211 Rebiülevvel ayında (1796 Eylül-Ekim) kurulan Uzuncaabad-ı Hasköy ve Tekirdağ panayırına Gelibolu'dan giden eşyalar arasında eşya-yı yorgan, meyve-i huş, lüleli estika, gabrova kutusu, tuz, kahve gibi çeşitli ürünler bulunmaktadır. Bu mallar arasında değerli eşyalar ve günlük ihtiyaç diyebileceğimiz ürünler de vardır. Kurulan bu panayırlar sayesinde Gelibolu Gümrüğü'nün işlem hacmi de artmıştır. Panayırlar, kuruldukları bölgenin ticari yapısını canlandırmak, maliyeye gümrük vergisi sağlamak ve alınıp-satılan malların denetimlerini sağlamak açısından büyük bir öneme sahiptir.

Başka bir gelir ise irad-ı tahmis (kahve) dir. Tahmis (kahve), tahmishane ise kahve satılan yer için kullanılan terimlerdir. 19. yüzyılda Gelibolu'ya çok miktarda Yemen, Efrenc, İzmir kahvesi getirilmiştir. Kahve ticareti genelde Müslüman tüccarlar tarafından yapılmıştır¹⁵⁷.

Gelibolu dışından getirilen esirlerden ve cariyelerden alınan rüsum Gelibolu Gümrüğü gelirleri arasındadır. Osmanlı Devleti gümrüklerde kölelerden, pençik resmi adı altında bir vergi almıştır. Bu vergi köle ticaretine bir resmiyet kazandırmıştır. Pençik Kanunu'na göre her beş esirden bir tanesi devlet adına vergi olarak alınmıştır. Kişinin sahip olduğu esir sayısı beşten az olduğunda ise esir başına 25 akçe pençik vergisi alınmasına karar verilmiştir. Yani bir esirin değeri 125 akçe olarak kabul edilmiştir. Böylece pençik resmi uygulaması Osmanlı Devleti'nde köleliğin kaldırıldığı 1857 yılına kadar devam etmiştir. Pençik resmi ödendikten sonra tüccara pençik varakası denilen bir belge verilmiştir. Tüccarda bu belge yoksa hiçbir yerde köleyi satamamış ayrıca pençik varakası olmadığı için yeniden vergiyi ödemek

¹⁵⁷ BOA, *D.MMK.d.*, nr. 23029, BOA, *CML*, nr. 158/6672.

zorunda kalmıştır. Bu varaka tüccarın elinde olduğu sürece kölelerin kanuna uygun bir şekilde ticareti yapılmıştır¹⁵⁸.

Tablo 5: Bazı Ay ve Yıllara Göre Gelibolu Limanı'ndan İstanbul'a Gönderilen Köleler¹⁵⁹.

Tarih	Ay	Köle Çeşiti	Köle Sayısı	Birim	Ödenen Akçe
1230 (1815)	Cemaziülevvel (Nisan-Mayıs)	arab gulam	8	ad	5070
1236 (1821)	Şevval (Temmuz)	arab gulam	1	res	600
1236 (1821)	Şevval (Temmuz)	gulam	2	ad	4430
1254 (1839)	Zilkade (Ocak-Şubat)	arab cariyeye	7	pençik	5075
1256 (1840)	Şevval (Kasım-Aralık)	arab cariyeye	2	pençik	1450

Gelibolu Limanı'ndan İstanbul'a gönderilen köleler, kölelerin çeşitleri, sayısı ve kölelere ne kadar vergi ödendiği tabloda gösterilmiştir. Gelibolu Gümrüğü'ne gelen kölelerin nasıl sınıflandırıldığı ve ne kadar vergi alındığını da tabloda görmek mümkündür. Defterin ele aldığı aylarda ve yıllarda gümrüğe köle girişi yapılmıştır. Gümrüğe köle girişi olmayan defterde diğer ay ve yıllar için böyle bir kayda rastlanılmamıştır. Buna göre ülkeye bazı aylarda daha fazla köle gelirken bazı aylarda sadece birkaç tane köle gelmiştir. 1230 Cemaziülevvel ayı (1815 Nisan-Mayıs) ile 1254 Zilkade (1839 Ocak-Şubat) ayı 15 köle ile en fazla köle gelen ay olmuştur. En az köle girişi olan ay 2 köle ile 1256 Şevval (1840 Kasım-Aralık) ayıdır.

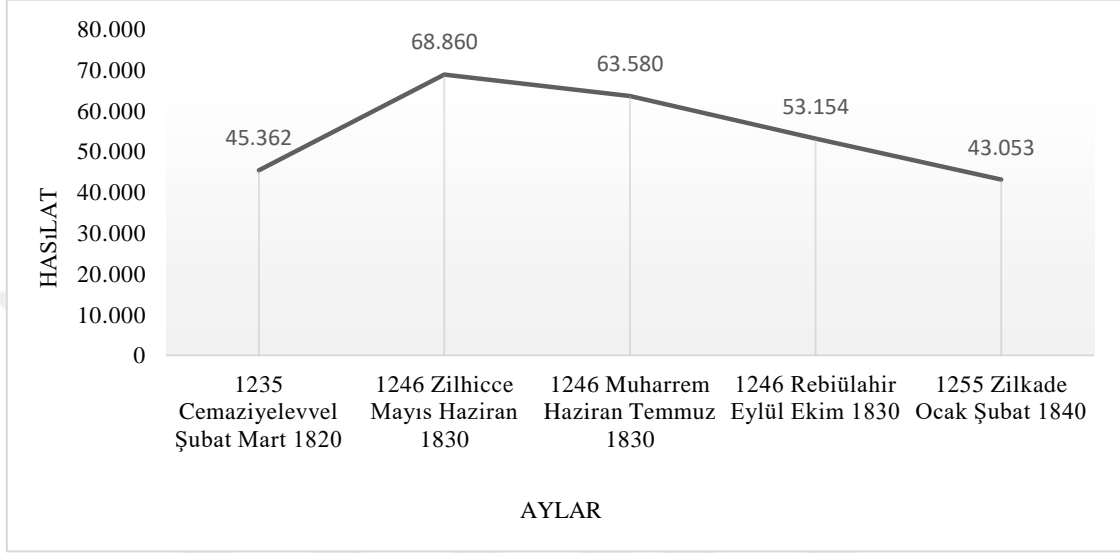
Köleler çeşitli sınıflara ayrılmıştır. Kayıtlar sayesinde Gelibolu'daki kölelerin sınıflandırmalarını öğrenmemiz mümkündür. Esir sayısı ile birlikte her bir kölenin çeşidi ve karşılığında ne kadar vergi ödendiği yazılmıştır. Baliğ olan köle gulam

¹⁵⁸ Zübeyde Güneş Yağcı, "İstanbul Gümrük Defteri'ne Göre Karadeniz Köle Ticareti (1606-1607)", *History Studies International Journal of History*, Volume 3/2, 2011, s. 373.

¹⁵⁹ BOA, CML, nr. 158/6672, 427/17292.

olarak tanımlanmaktadır. 8 yaşından 12 yaşına kadar olan köleleri ifade etmek için de gulamçe kullanılmıştır¹⁶⁰.

Şekil 1: 1820-1840 Yılları Arasında Gelibolu Gümrüğü'nün Hasılatı¹⁶¹.

1820-1840 yılları arasında Gelibolu Gümrüğü hasılatı farklılık göstermiştir. Bu tarihler arasında Gelibolu Gümrüğü'nden geçen emtia dört ana sınıfa ayrılmaktadır. Bunlar; gıda, tekstil, kimyevi maddeler, ev eşyaları ve diğerleri şeklindedir. 1235 yılı Cemaziülevvel ayında (Şubat-Mart/1820) gümrükten geçen malların % 80'ni tekstil ürünleri, % 12.5'ni gıda maddeleri, % 7.5'ni deri ürünleri oluşturmaktadır. Gelibolu Gümrüğü'nün 1235 yılı Cemaziülevvel ayında (Şubat-Mart/1820) toplam geliri 45.362 akçedir.

Deri ve tekstil ürünleri 1246 yılı Zilhicce ve Muharrem aylarında (Mayıs-Haziran 1830) gümrüğe getirilen malların %10'unu oluşturmaktadır. Bir önceki yıla göre tersi bir durum söz konusu olmuştur. Gümrüğe gelen malların % 92'sini gıda maddeleri, kalanlarını ise; madeni eşyalar, ev eşyası ve diğerlerinin oluşturduğu dikkat çekmektedir. On yıllık bu değişimde ödenen vergide de değişiklik yaşanmıştır. 1820

¹⁶⁰ Güneş Yağcı, a.g.m., s. 372.

¹⁶¹ BOA, CML, nr. 429/17396, 440/17779.

yılında gelir 45.362 akçe iken, 1830 yılında 132.440 akçeye yükselmiştir. Bu durum 10 yıl da fiyatlarda da bir artışın söz konusu olduğunu gösterir.

1235 Cemaziülevvel ayının kış aylarına (Şubat-Mart), 1246 Zilhicce-Muharrem ayının (Mayıs-Haziran) ise yaz aylarına denk gelmiştir. Kış aylarında tekstil ve deri ürünleri, yaz aylarında da gıda maddelerine daha çok rağbet olmuştur. Örneğin 1235 Cemaziülevvel ayında (1820 Şubat-Mart) 2880 kıyye penbe-i ham ürününe 11.530 akçe ödenirken, yaz aylarında aynı ürüne 400 kıyye, penbe-i ham pamuklusuna 860 akçe ödenmiş ve ödenen akçenin bir hayli düştüğü görülmüştür. Yaz aylarında üzüm, sardalya, palamut, incir, limon, portakal gibi gıda maddelerinin ticareti tekstil ürünlerinin ticaretini geride bırakmıştır. Ticaret hacmi, mevsim koşullarına ve emtianın lüks tüketim olup olmadığına göre değişiklik gösterebilirdi.

3.2. Giderler

Gelibolu Gümrüğü malından yapılan harcamalar her zaman aynı olmamıştır. Bazı harcamalar sabit iken bazıları değişkenlik göstermektedir. Bunlar; gümrükte devamlı olarak görev yapan vazifelilere ödenen ücretler, gerekli masraflar için yapılan ödemeler olmak üzere sabit fakat miktarı değişen harcamalardır. Çeşitli şahıslara çeşitli zamanlarda ödenen ve çeşitli yerlere; türbedarlara, vakıflara, namazgâh ve Mevlevihanelere ödenen yalnız sürekliliği olmayan ödemelerdir.

Tablo 6: 1216-1236 (1803-1821) Yılları Arasında Gelibolu Gümrüğü'nden Yapılan Harcamalar¹⁶².

Yıllar	Aylar	Tutar/ Akçe
1216	Cemaziülevvel (Eylül-Ekim 1801)	40.260
1217	Zilkade (Şubat-Mart 1803)	36.680
1218	Muharrem (Nisan-Mayıs 1803)	36.000
1218	Safer (Mayıs-Haziran 1803)	99.300
1218	Safer (Mayıs-Haziran 1803)	37.840
1218	Şevval (Ocak-Şubat 1804)	27.860
1218	Zilkade (Şubat-Mart 1804)	36.000

¹⁶² BOA, CML, nr. 198/8210, 282/11593, 382/15664, 387/15848, 392/16041, 429/17396, 781/31876.

1218	Zilhicce (Mart-Nisan1804)	41.970
1219	Şevval (Ocak 1805)	38.310
1221	Safer (Nisan-Mayıs 1806)	62.760
1233	Şaban (Mayıs-Haziran 1818)	32.511
1235	Cemaziülevvel (Ekim-Kasım 1829)	26.589
1236	Şevval (Temmuz 1821)	28.042

Tabloda aylık ve yıllık olarak gümrük hasılatından ne kadar harcama yapıldığı birlikte verilmiştir. En yüksek ve en düşük meblağ her zaman olmuyordu. 1216 Cemaziülevvel (Eylül-Ekim 1801) ayından 1236 Şevval (Temmuz 1821) ayına kadar gümrük vazifelilerine gönderilen meblağ 9.549 akçe ile 14.820 akçe arasında değişmektedir. Gümrük çalışanlarından gümrük eminine gönderilen meblağ 600 ile 1800 akçe, gümrük kâtibinin 400 ile 1200 akçe, gümrük nazırının ise 1.140 ile 1800 akçe arasında değişiklik göstermektedir. 1801-1821 yılları arasında gümrük işlemlerinin yapıldığı bina kirası 600 akçe ile 1.680 akçe arasında değişiklik göstermiştir. Bu farklılıklar ise her zaman yukarı, diğer bir ifadeyle gümrük giderleri artış yönlü seyretmektedir. Gelir-gider dengesini sağlayabilmek açısından gümrükte alınan resim oranları da artmaktaydı.

Tablo 7: Gümrük Çalışanlarının Aylıkları ve Diğer Masraflar¹⁶³.

Giderin Türü	Tutar/Akçe
Ta'âmiye	9.600
Vazife	13.200
Nâziriye	1.800
Emin-i gümrük	1.800
Kâtibiyye	1.200
Mübâşiriyye	600
İcare-i gümrük	1.680
Didebân	2.160
Aşçı	2.160
Câmeşûy (Çamaşırıcı)	600

Tabloda devamlı giderin adı ve tutarı bir arada verilmiştir. Gelibolu Gümrüğü'nden 1210 Safer (Ağustos-Eylül 1795) ayından 1216 Zilhicce (Nisan-Mayıs 1802) ayına kadar gümrük çalışanlarına ödenen maaş miktarı gösterilmektedir. 1802 yılı Nisan-Mayıs ayından itibaren aşçı maaşının 2.160 akçeden 1.200 akçeye düşürüldüğü, vazife ödemelerinin 14.400 akçeye yükseltildiği görülmektedir. Diğer gümrük görevlilerinin maaş ödemelerinde ise değişiklik olmamıştır¹⁶⁴.

Gelibolu Gümrüğü'nün başka bir gideri, dini-sosyal kişi ve kurumlara ödenen tahsisatlarıdır. Bunlar; çeşitli isimlerdeki türbedârlar, Mevlevihaneler, vakıflar ve namazgâhlardır. 1236 senesi Şevval (Temmuz 1821) ayında Gelibolu Gümrüğü'nden Ali İzzet Efendi Şeyhi Mevlevihanesi'ne 240 akçe ve Ahmet Sahan Efendi türbedarına 780 akçe ödeme yapılmıştır.¹⁶⁵

1407 yılında Hacı Paşaoğlu İskender Bey tarafından sefere çıkan deniz tüfekçi erleri (Azepler) için Gelibolu'da bir namazgâh yaptırılmıştır. Azeplerin sefere

¹⁶³BOA, *D.MMK.d.*, nr. 23029.

¹⁶⁴BOA, *CML*, nr. 198/8210.

¹⁶⁵BOA, *CML*, nr. 158/6672.

çıkacakları zaman toplu halde burada namaz kıldıkları varsayılmaktadır¹⁶⁶. 1821'de Gelibolu Gümrüğü'nden Gelibolu Azepler Namazgâhı için 1.100 akçe tahsis edilmiştir¹⁶⁷. Aynı yıl içerisinde Yazıcızâde Türbedârına 270 akçe ödeme yapılmıştır. 1235 Cemaziülevvel (1829 Ekim-Kasım) ayında Zeliha Hatun vakfına 760 akçe ayrılırken, Hafize Hatun vakfına 93 akçe ödeme havale edilmiştir. Bu miktarlar giderler içinde yüksek bir meblağı teşkil etmemektedir¹⁶⁸.

Gelibolu Gümrüğü emtia mukataasından yapılan ödemelerin biri de fenercileredir. 1247 Cemaziülevvel ayında (Kasım-Aralık 1831) Gelibolu civarındaki Ok Meydanı arazisindeki Çetinkaya fenerine Ahmed, Mehmed Arif ve Süleyman adlı üç şahıs tayin edilmiştir. Bu şahıslar için de Gelibolu emtia mukataası malından toplam 120 akçe yevmiye ödenmiştir¹⁶⁹. Ayrıca bazı çavuşlara, kethüdalara ve paşalara da tahsisatlar yapıldığı görülmektedir¹⁷⁰.

Gelibolu Gümrüğü'nden yapılan diğer bir masraf, 1232 Ramazan (1817 Temmuz- Ağustos) ayında Manastır Kaymakamı Ali Paşa'nın göreve devam etmesi içindi. Gümrük malından kendisine 250 guruş maaş verilerek 1233 yılı Ramazan ayından (1818 Temmuz-Ağustos) itibaren görevine devam etmesi sağlanmıştı¹⁷¹.

Her yıl ve ay düzenli bir şekilde olmamakla birlikte Asakir-i Mansure-i Muhammedîye'ye de bir miktar ödeme yapılmaktaydı. Sultan II. Mahmud tarafından Yeniçeri Ocağı'nın yerine kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu için 1246 Safer (Temmuz-Ağustos 1830) ve Rebiülahir (Eylül-Ekim 1830) aylarında farklı miktarlarda ödeme olmuştur. Zımmi ve Müslüman tüccarlar tarafından Gelibolu'ya getirilen bir res arab gulam, 385 top alaca-i Halep, 205 çift piştov, 250 kıyye nuhhas-ı

¹⁶⁶İrdesel, *a.g.e.*, s. 98.

¹⁶⁷BOA, *CML*, nr. 158/6672.

¹⁶⁸BOA, *CML*, nr. 429/17396.

¹⁶⁹BOA, *Cevdet Bahriye*, nr 5665.

¹⁷⁰ 1111 Muharrem (Temmuz 1699) ayında Hüseyin Çavuş'a 82.571 akçelik bir tayinat verilmiştir (BOA, *D.MMK. İGE. d.*, nr. 23383).

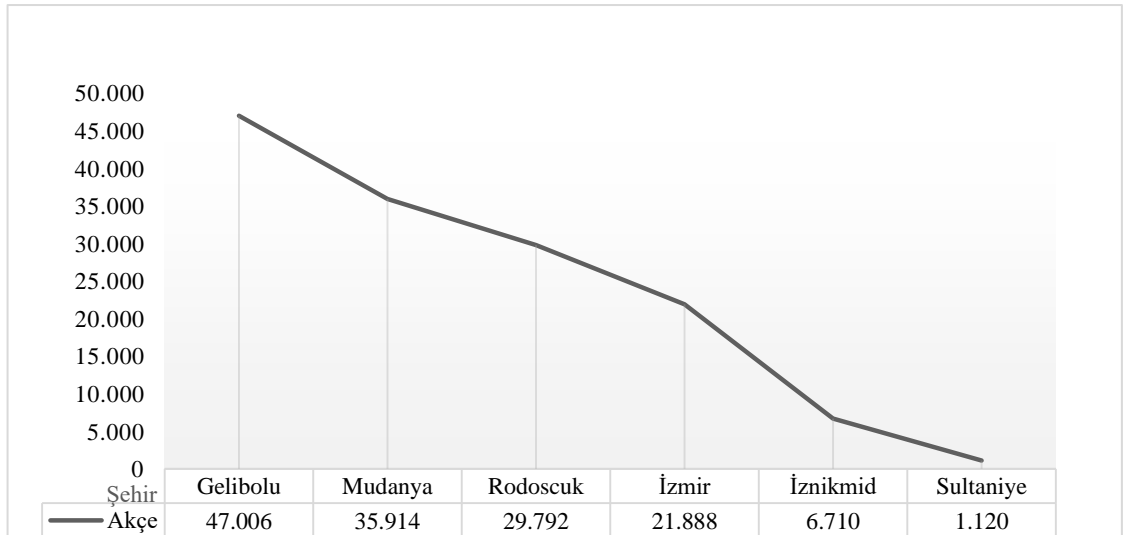
¹⁷¹BOA, *CML*, nr. 735/3005.

kühne, 44 kantar katranın geliri Gelibolu Gümrüğü'nden Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusuna tahsis edilmiştir¹⁷².

Yukarıda belirtilenlerin dışında Gelibolu Gümrüğü'nden yapılan harcamaların bir kısmını duagûyan, hüddamân ve mütekaidin cemaatlerine ödenen maaşlar oluşturmaktadır. Gelibolu Gümrüğü'nden bu zümrelere vezâif adıyla düzenli ödeme ve gerektiğinde bunlara nafaka veya yolluk da ödenmiştir.

Şekil 2' de görüldüğü üzere 1244 Muharrem (Temmuz-Ağustos 1828) ve 1244 Şaban (Şubat-Mart 1829) ayı ve yıllarına ait icmâl defterine göre (D.MMK.İGE.d., nr. 23705) bu sene zarfında İstanbul ve tevâbi gümrüklerinden mütekaid, duagû ve hüddamâna verilen vezaif ücretleri gösterilmiştir. Bir yıllık süre içerisinde vazifelilere ödenen vergi toplamı 142.440 akçedir. 142.440 akçe verginin gurusu karşılığı 3.561'dir. Toplam verginin, en yükseği olan 47.006 akçesi Gelibolu Gümrüğü'nden ödenmiştir. Toplam meblağdaki Gelibolu Gümrüğü'nün oranı % 33'tür. Gelibolu Gümrüğü'nden sonra 35.914 akçe ile Mudanya Gümrüğü ikinci sıradadır. En az miktarda ödeme yapan gümrük ise 1.120 akçeyle Sultaniye Gümrüğü olmuştur¹⁷³

Şekil 2: 1244 Muharrem (Temmuz-Ağustos 1828) ve 1244 Şaban (Şubat-Mart 1829) Tarihlerinde İstanbul ve Tevabi Gümrüklerinden Yapılan Vazife Ödemeleri¹⁷⁴.

¹⁷²BOA, D.MMK. d., nr. 23029.

¹⁷³ BOA, D.MMK.İGE.d., nr. 23705.

¹⁷⁴ BOA, D.MMK. İGE.d., nr. 23705.

1249 Zilkade (Mart-Nisan 1834) ayından 1250 Şaban (Aralık 1834) ayına kadar sekiz aylık süre içerisinde 93.5 akçe, 1249 Zilkade (Mart-Nisan 1834) ayından 1250 Receb (Kasım-Aralık 1834) ayına kadar yedi aylık süre içerisinde 10 akçe, 1249 Zilkade (Mart-Nisan 1834) ayından 1250 Cemaziülevvel (Eylül-Ekim 1834) ayına kadar beş aylık süre içerisinde 20 akçe olarak toplanan 140 akçe vergi, Gelibolu Gümrüğü'nden vezaif ödemesi olarak toplamda 17 kişiye çeşitli aylarda verilmiştir¹⁷⁵.

Gümrükten yapılan bir diğer harcama ise İstanbul'da bulunan Hz. Peygamber soyundan gelen Seyyid ve Şeriflerin, hocaların, müderrislerin, şeyhlerin bir yerden başka bir yere gitme isteklerini yerine getirmek için yapılan yolluk ve kumanya harcamalarıdır¹⁷⁶. 1233 Şaban ayında (1818 Mayıs-Haziran) Seyyid ve Şeriflere yapılan ödeme 130.000 akçeyi bulmaktadır¹⁷⁷.

Tüm masraflar ay sonunda gümrük gelirlerinden çıkarıldıktan sonra kalan meblağ kuruş cinsinden hesaplanarak İstanbul Gümrüğü Emtia Sandığı'na irsaliye edilmektedir. Hazineye giden meblağ ile yapılan harcamalar arasında bir denge kurularak gümrüğün zarar etmemesi amaçlanmıştır. Vergilerin düzenli olarak toplanması ve kaçakçılık faaliyetlerinin önlenmesiyle gelir-gider arasında denge sağlanabilmiştir.

¹⁷⁵ BOA, *D.MMK.İGE.d.*, nr. 23743.

¹⁷⁶ Kocakaplan, *a.g.e.*, s. 137-143.

¹⁷⁷ BOA, *CML*, nr. 282/11593.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GELİBOLU'NUN TİCARET POTANSİYELİ

Osmanlı Devleti'nde tüccar, Müslüman, zımmi, müstemin olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Daha sonraki zamanlarda bu gruplara beratlı tüccar ve Avrupa tüccarı olmak üzere iki grup daha eklenmiştir.

1.Yabancı Tüccar

Osmanlı dış ticaretinde zamanla farklı Avrupalı uluslar daha çok yer almış, değişen şartlar ve dünya ekonomisindeki gelişmeler dış ticarete de yeni ilişkiler doğurmuştur.

18. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin ticari ve iktisadi hayatının gerilediği, ekonomik krizlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde Osmanlı Devleti savaşlar, siyasi kargaşalar ve ekonomik sıkıntılarla uğraştığından ticaret hayatında kendi kendine yeterli olmak için daha çok gayret göstermek mecburiyetinde kalmıştır. Ticari hayatta yaşanan bu sıkıntılara Avrupa'da yaşanan gelişmeleri takip edememek de sebep olmuştur¹⁷⁸.

Osmanlı Devleti bu durumdayken İngiliz, Hollandalı ve Fransız tüccarlar dünya ticaretinde öne çıkmaya başlamıştır. Özellikle Fransızların tekstil sanayisindeki gelişimi ve Akdeniz'e yakınlığından dolayı coğrafi olarak en hızlı şekilde Osmanlı Devleti'nin dış ticaretinde etkilerini göstermişlerdir. Fransızlar, değişik kalitede ve çeşitte kumaş, ipekli ürünler, şeker, kahve, baharat, ecza ürünleri-bitkileri, boya ve boya maddeleri, kalay, demir, kâğıt gibi mamul mallardan oluşan ürünlerle Osmanlı pazarlarında yerlerini almışlardır. Fransızlardan başka İngilizler de Osmanlı ülkesine kurşun, kalay, saat, hırdavat, farklı kalitede yünlü kumaş, baharat ve cam getirmiş, bunlara karşılık pamuk, ipek, sof gibi değerli ham maddeleri kendi ülkelerine götürmüşlerdir¹⁷⁹.

¹⁷⁸ Kocakaplan, *a.g.e.*, s. 33.

¹⁷⁹ Çağrı, *a.g.e.*, s. 156-157.

19. yüzyıla gelindiğinde ise ticarete Rum, Ermeni ve Frenkler ön plana çıkmıştır¹⁸⁰. Yaklaşık aynı dönemde İstanbul’ dan gelen 15 Yahudi ailesi ticaret yapmak amacıyla Gelibolu’ya yerleşmiştir¹⁸¹.

Yabancı tüccar toplulukları belirli bir temsilci veya konsolosa bağlı bir grup veya topluluk durumunda faaliyet göstermişlerdir. Konsolosların sultandan aldıkları beratlarla, toplulukların ayrıcalıkları onaylatılmıştır. Herhangi bir konsolos, kendi yetki alanındaki tüccar topluluğunun bütün işlerini takip etmiştir¹⁸².

Osmanlı Devleti’ndeki yabancı tüccara müstem’in veya müstem’en denilmektedir¹⁸³. Yabancı tüccar, zaman zaman hububat, deri, pamuk ve bazı eşyalara ihraç yasakları koyulması gibi çeşitli engellerle karşılaşmıştır. Osmanlı Devleti bu yasakları önce kendi iç pazarındaki talebini karşılamak için koymuştur. Hem yabancı hem yerli tüccardan alınan vergi oranları ise malın cinsine, ithalatçı ve ihracatçının durumuna göre değişiklik göstermiştir¹⁸⁴.

Yetkililerin kaçak malları araması ve teftişi ile ilgili hakları daima saklı tutulmuştur. Gemiler Boğaziçi’nde arandıktan sonra Gelibolu’ da tekrar teftiş edilmezken, bazı durumlarda gümrük yetkilileri müstem’en tüccarı durdurup Gelibolu’da da arama yapılmaktaydı¹⁸⁵.

Gelibolu gümrük defterlerinde 19. yüzyılda az sayıda yabancı tüccara rastlanmaktadır. Ticaretle uğraşan bu yabancı tüccar hem ithalat hem de ihracatla uğraşıyordu. Yabancı tüccar sınıfı arasında Fransızlar daha çok öne çıkmaktadır.

Gelibolu’da üretilen ve ihracı yapılan yelken bezi hem donanmanın hem de sivil gemilerin ihtiyacını karşılamaktadır. Yelken bezi Gelibolu gümrük defterlerinde kirpas-ı badbâni olarak da geçmektedir. Buradaki kirpas keten bezi; badbâni ise yelken

¹⁸⁰ Belge, *a.g.e.*, s. 326.

¹⁸¹ Halil İnalçık, “Osmanlı Deniz Üssü Gelibolu”, s. 104.

¹⁸² Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi I*, s. 239.

¹⁸³ Mübahat Kütükoğlu, *Türk İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580–1838)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1974, s. 73.

¹⁸⁴ Halil İnalçık, “İmtiyazat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul, 2000, s. 247.

¹⁸⁵ İnalçık, *a.g.m.*, s. 248.

olarak adlandırılmaktadır. Gelibolu'da dokunan ve yelken için kullanılan bezler¹⁸⁶ Avrupa ile rekabet edebilecek kalitedir. Fransızlar Gelibolu'da yelken bezinin ticaretini büyük ölçüde yapmışlardır. Fransız tüccar kendi yelken bezlerinden % 25 oranında daha pahalı olan Gelibolu bezini tercih etmiştir. Çünkü bu bezler hafif yumuşak ve sağlam olduğu için rutubetlenmeyerek keçemsi bir kumaştır ve rüzgârı iyi tutmaktadır¹⁸⁷.

Rus tüccarları da Osmanlı Devleti ile Tuna Nehri ve Trieste aracılığıyla Akdeniz üzerinden ticaret yapmıştır. Bu tüccarlar, hem kendi mallarını hem de diğer Avrupalı ulusların mallarını Osmanlı ülkesine gönderiyordu¹⁸⁸. Gümrük kayıtlarında rastlanılan Rus bir tüccar 1256 Receb (Ağustos-Eylül 1840) ayında Gelibolu'dan 22 kantar “harnub (keçiboynuzu)” götürmüştür¹⁸⁹.

2. Yerli Tüccar

Osmanlı Devleti'nde yabancı tüccarlarla birlikte Osmanlı tebaasından da ticaretle uğraşanlar bulunmaktadır. Bunlara 18. yüzyıldan itibaren “Hayriye Tüccarı” denmiştir. Gayrimüslim tüccarlara da, “Avrupa Tüccarı” nitelemesi yapılmıştır. Bu terim, Osmanlı ülkesinde iş yapan yabancıları çağrıştırmakla birlikte, Osmanlı uyruklu gayrimüslimler anlamına gelmektedir. Fakat “Hayriye Tüccarı” terimi de Müslüman olan bütün tüccarları değil, bunların en zengin ve ileri gelenlerini kapsamaktadır. Özel bir beratla Hayriye Tüccarı olunmaktadır. Özel ayrıcalık ve yükümlülükleri olduğundan sayıları da sınırlıdır. Fakat ticaretle uğraşan ama bu kategoriye girmeyen çok sayıda Müslüman-Türk bulunuyordu¹⁹⁰.

18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa devletleri ile ticaretinin artmasına bağlı olarak konsolosluk sayısı da artmıştır. Yerli tüccar ile ticari ilişkilerin sağlanmasını isteyen Avrupalılar, yanlarında gayrimüslim Osmanlı tebaasından bazı

¹⁸⁶ Zahide İmer, Gelibolu Yelken Bezi, *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, C. 10, S. 49, Nisan 2017, s. 178.

¹⁸⁷ Halil Sahillioğlu, “Bir Tüccar Kervanı”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C. 2, S. 9, Ankara, 1968, s. 62.

¹⁸⁸ Kocakaplan, *a.g.e.*, s. 169.

¹⁸⁹ BOA, *ML.VRD.d.*, nr. 249.

¹⁹⁰ Belge, *a.g.e.*, s. 32.

kimseleri “tercüman”¹⁹¹ olarak konsolosluklara yerleştirmeye başlamışlardır. Tercümanların bu konsolosluklarda çalışabilmesi için berat gereklidir ve sadece tercümanlık yapması şartı ile çalışmasına izin verilmekteydi. Beratlarda kişinin kendisinden ne istenildiği açıkça yazılıydı. Böylece beratlı tüccar denilen yeni bir sınıf ortaya çıkmıştır. Beratlı tüccar da müstem’in veya müstem’en denilen tüccar gibi iç ve dış ticarete, imtiyazlı bir şekilde ticaret yapan kimselere denilmektedir¹⁹².

Genellikle imtiyazlar yabancıları yerli tüccardan daha ayrıcalıklı kıldığı için haksız rekabet ortamı doğmuştur. Bu sebeple yerli tüccar kendi çıkarları için imtiyazlı tüccarın yanında yer almışlardır. Zamanla kapitülasyon özelliği kazanan imtiyazlar yabancılar ticari ve hukuki ayrıcalıklar sağlamıştır. Can, mal ve iş yerleri için dokunulmazlıkları devlet tarafından garantilenmiştir. Gümrük vergisinin % 5’ ten % 3’ e düşürülmesi, Osmanlı Devleti’nin hazine geliri için ciddi bir kayıp olmuştur ancak Osmanlı Devleti bunun için tedbirler almışsa da sonuçları ve faydaları geçici olmuştur¹⁹³.

Arşiv kayıtlarında ismi geçen tüccarların hangi milletten olduğu, menşei, getirdiği eşyanın cinsi, bu eşyaya ne kadar vergi ödediği kaydedilmektedir. Bazen tüccarların isminin yanına Elhac Mehmed, Muğlalı Hüseyin, Sirozlu Nikola gibi unvan ve nereli oldukları da yazılmıştır.

Ürünler arasındaki kalite veya birim farkından dolayı tüccarın ödediği vergiler farklılık göstermektedir. Örneğin; Müslüman tüccar 40 kantar sabun için 3580 akçe öderken, 30 kıyye sabun için 4160 akçe ödemiştir. Bu farklılığın sebebi ise kıyye (ky), kantar (knt), adet (ad), çubuk (çb) gibi ölçülerin birimlerinin farklı olmasıdır. Vergiler akçe cinsinden alınmış, masraflar gelirlerden çıkarıldıktan sonra kalan miktar guruş

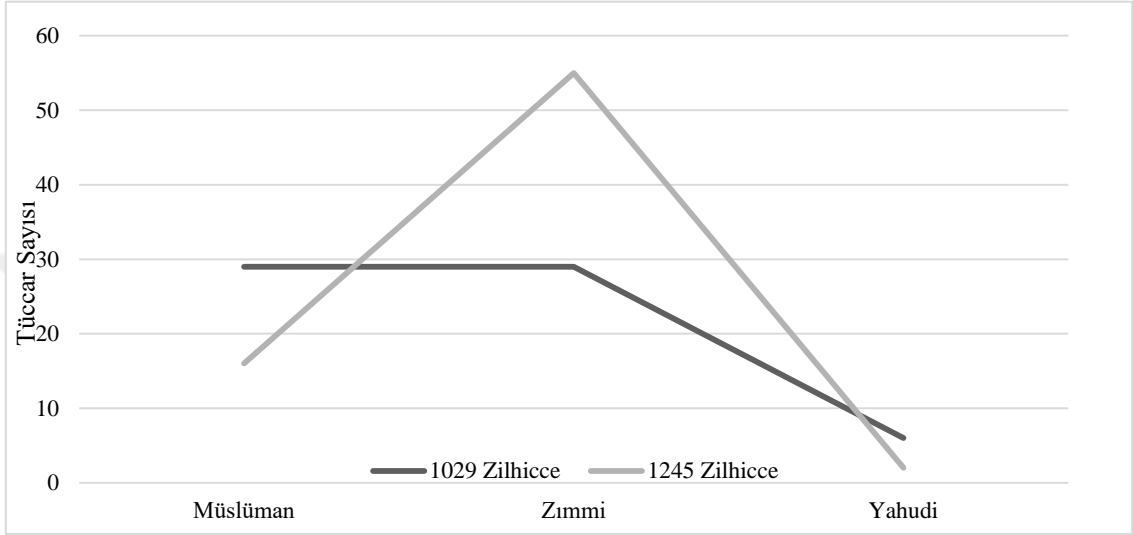
¹⁹¹ Osmanlı Devleti’nin diğer devletlerle ilişkileri sağlamak için temin ettiği tercümanlara batı dillerinde, dragamon terimi kullanılmıştır. (Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler: Kapitülasyonlar- Beratlı Tüccarlar Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839)*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1983, s. 18).

¹⁹² Bağış, *a.g.e.*, s. 17-18.

¹⁹³ Halil İnalçık, *a.g.m.*, s. 245.

olarak hesaplanarak hazineye aktarılmıştır. Bu masraflara defterin sol alt ya da sol üst köşesinde yer verilmiştir¹⁹⁴.

Şekil 3: 1209 Zilhicce (1795 Haziran-Temmuz) ile 1245 Zilhicce (1830 Mayıs-Haziran) Tarihleri Arasında Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Tüccar Sayıları¹⁹⁵.

1795-1830 yılları arasındaki 35 yıllık süreçte tüccarların sayıları, ödedikleri vergiler ve oranlarında değişimler vardır. 1795 yılı Haziran-Temmuz ayında 29 Müslüman, 29 zımmi ve 6 Yahudi tüccar gümrüğe girmiştir. Müslüman ve zımmi tüccarın sayısı ve gümrüğe getirdikleri mal sayısı eşit olmasına rağmen ödedikleri vergiler farklıdır. Müslüman tüccar 29 parça mala 37.735 akçe vergi öderken, zımmi tüccar 36.359 akçe vergi ödemiştir. Gümrük kayıtlarına göre en fazla vergi ödenen ürün zeytinyağıdır. Aylık miktarlar incelendiğinde 230 kıyye zeytinyağına zımmi tüccar 9.635 akçe vergi ödemiş ve yılın en pahalı ürünü bu olmuştur. Günlük ihtiyaçlar sınıfında değerlendirilen 60 sandık sabuna Müslüman tüccar 6.000 akçe vergi ödemiştir. Bu haliyle sabun zeytinyağından sonra yılın en pahalı ikinci ürünü olarak sırayı almıştır. Müslüman tüccarın en az vergi ödediği eşya ise 30 kıyyelik bir deri ürünü olan sahtiyandır.

1830 yılı Mayıs-Haziran ayında zımmi tüccar sayısında artış yaşanırken Müslüman ve Yahudi tüccar sayısında bir azalma olmuştur. Zımmi tüccar sayısı

¹⁹⁴ BOA, CML, nr. 282/11593.

¹⁹⁵ BOA, D.MMK, d. nr. 22953, 22957, 23199.

1.8'lik bir artışla 55'e yükselmiştir. Parça mal sayısı ise tüccar sayısıyla aynı orandadır. 35 yılda zeytinyağı ürününe ödenen vergi yüksek oranda artmıştır. Her iki yılda yaz-kış farkı olmamasına rağmen 1830 yılı Mayıs-Haziran ayında zeytinyağına ödenen vergi, 1795 yılı Haziran-Temmuz ayında ödenen vergiden iki katı daha fazladır. Zımmi bir tüccar 1795 yılında 200 kıyye zeytinyağına 600 akçe vergi öderken, 1830 yılında aynı birim zeytinyağına 1100 akçe vergi ödemiştir. Aynı birimdeki ürüne farklı oranda vergiler ödenmesinin sebebinin ürünler arasındaki kalite farkından kaynaklandığı düşünülmektedir. 1830 yılının Mayıs-Haziran ayında sayısı 16'ya düşen Müslüman tüccar, o ayın toplam vergisinin % 23.6'sını oluşturmaktadır. Anason, sahtiyan, kolyoz (balık), cam, sabun, zeytinyağı gibi çeşitli ürünler tüccarların getirdikleri emtialar arasındadır. Zeytinyağı 16 ürün içinde 3/1 oranında bir paya sahiptir. Önceki yılın aynı ayıyla karşılaştırıldığında zeytinyağı oranları oldukça yüksek rakamlara ulaşmıştır. Aylık miktarlar incelendiğinde; 1795 yılı Haziran-Temmuz ayında 560 kıyye, 1830 yılı Mayıs-Haziran ayında ise 8.611 kıyye zeytinyağı gümrükten geçirilmiştir.

3. İhracat

Osmanlı Devleti'nin ticari hayatı için önemli bir konuma sahip olan Gelibolu'da hem ihracat hem de ithalat faaliyeti oldukça yoğundur. Bulunduğu konum sayesinde yerli ve yabancı tüccarın uğradığı ticaret merkezi olması dolayısıyla Gelibolu'dan ve çevre yerlerden buğday, balık, maroken deri, pamuk ve pamuk ipliği, yelken bezi, balmumu, şarap başta olmak üzere pek çok ürün ihraç edilmiştir. Gelibolu'da imalathanelerde üretilerek başta İstanbul olmak üzere çeşitli yerlere gönderilen en ünlü ihraç maddeleri yapağı ve maroken derileriydi. Örneğin 1254 senesi Zilkade ayında (Ocak-Şubat 1839) Fransız tüccar Gelibolu Gümrüğü'nden kireçli yapağı ürününü geçirmiştir. Bu kireçli yapağı balya ve kantar olarak iki farklı birimden ihraç edilmiştir¹⁹⁶.

Gelibolu ve Çanakkale'de üretilen yelken bezi de donanma için kullanılmak üzere ihraç edilmekteydi. Yelkenli büyük gemilerin sayısının artması 18. yüzyıl da

¹⁹⁶BOA, CML, nr. 427/17292.

yelken bezi talebini önemli ölçüde değiştirmiştir. Sayıları artan büyük gemiler daha iyi dokunmuş ve dayanıklı yelken bezine ihtiyaç duyduğu için bezin büyük bir kısmını Gelibolu'dan temin edilmekteydi. Kalitesi bilinen yelken bezinin, hem yerli tüccar hem de özellikle Fransız ve İtalyan yabancı tüccarlar tarafından ticareti yapılmaktadır¹⁹⁷.

Gelibolu ihracat verileri incelendiğinde ürünlerin çok çeşitli olduğu görülmüştür. Lâpseki, Çardak, Şarköy gibi kazaların limanlarından zaman zaman çeşitli ürünler Gelibolu'ya getirilerek şehrin temel ihtiyaçları karşılanmış aynı zamanda çevre illere de ürünler gönderilmiştir. Bu şehirlerin başında İstanbul, Çanakkale, Edirne, Uzuncaabad ve Tekirdağ gibi Gelibolu'ya yakın merkezler gelmektedir.

Çeşitli zamanlarda kurulan panayırlar da Gelibolu'daki ihracat gelirlerini etkilemektedir. İncelediğimiz kayıtlarda panayır zamanlarında Gelibolu'da üretilen veya Gelibolu'ya dışarıdan gelen emtia gümrükten geçtikten sonra panayırlara götürülmekteydi. Kayıtlarda rastlanılan Uzuncaabad ve Rodoscuk panayırına götürülen emtia sayesinde hem ticaret ürünlerin sayısında hem de gümrük gelirinde artışlar yaşanmıştır.

Panayırlara gönderilen eşyalar, oldukça farklı ve zengin olmakla birlikte bazen de günlük ihtiyaç diyebileceğimiz ucuz tüketim mallarıdır. Örneğin ekonomik değeri fazla olan madenî eşyalardan harir-i ham, değerli taşlardan lüleli estika, yiyeceklerden kahve, revgan-ı zeyt, attariye gibi ürünler panayırlara gönderilmiştir. Günlük ihtiyaçları karşılayacak sabun, çorap, tuzluk gibi ürünleri de panayırlarda bulmak mümkündür¹⁹⁸.

Gelibolu'nun ihracatında balıkçılık da ihracatta önemli bir yere sahiptir. Gelibolu sahil bölgesi olduğu için balık ticareti oldukça yoğundur. İncelenen kayıtlarda balık 'mahi' olarak geçmektedir. Özellikle palamut, kolyoz, sardalya, lüfer,

¹⁹⁷ İmer, a.g.m., s. 174.

¹⁹⁸ Bkz. Panayır Tablosu-13.

lakerda, çiroz balığı ticareti yapılan ürünlerdir¹⁹⁹. Bu balıklar genellikle tuzlanarak veya fiçılara basılarak piyasaya sunulmuştur.

Hem ihracatı hem de ithalatı yapılan sabun, Gelibolu gümrük kayıtlarında oldukça fazladır. Sabunun temel ve günlük ihtiyaç olmasından dolayı üretimi de oldukça yaygındır. Sabun üretimi için sabunhaneler merkezlerde toplanmıştır. Bu sabunhaneler sabunun ham maddesi olan zeytinyağının temin edildiği, dolayısıyla zeytin yetiştirilen yerlerdedir. 18. yüzyıl başlarında zeytinyağı ihraç eden bir ada olan Girit'te birkaç sabunhane vardır²⁰⁰. Gelibolu'ya Girit Adası'ndan ve Kazdağı'ndan yüklü miktarda sabun getirilmiştir. Sabun kayıtlarda sabun-ı Kazdağı ve sabun-ı Girid olarak iki çeşittir. Hem zımmi hem Müslüman tüccar tarafından gümrüğe getirilen sabunun birimi sepet, kıyye, kantar olarak sürekli değişmektedir. Bir ay içerisinde zımmi tüccar tarafından gümrüğe getirilen sabun 43 kantara ulaşmıştır²⁰¹.

Donanmanın ihtiyacı için barut, İstanbul dışından özellikle Gelibolu'dan sağlanmıştır. Gelibolu'dan başka 18. yüzyılda İstanbul, İzmir, Selanik, Bağdat, Temeşvar Baruthaneleri bulunmaktadır. Devlete sürekli barut sağlayan merkezlerden olan Bağdat, Basra, Yemen ve Haleb'le birlikte bölgedeki kalelere ve sefer esnasında orduya barut gönderilmiştir. Gelibolu Baruthanesi'nin güherçilesi ise Üsküp, Filibe ve Tatarpazarı'ndan getirilmiştir²⁰².

Gelibolu bulunduğu konum itibariyle önemli bir stratejik noktadadır. İhracat malları daha çok deniz ürünleri ve gemi yapımında gerekli olan malzemelerden oluşmaktadır. Yerli ve yabancı tüccarlar Gelibolu'dan ok, yay gibi silahlar, ağ, donanma için yelken bezi, kirpas-ı badbâni isimli bezler; ticarete önemli bir yere sahip olan barut, barut için gerekli katran, zift, gibi hammaddeyi alıp kendi ülkelerine götürmüştür.

¹⁹⁹ Türkiye Seyahatnamesi, *1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul*, (Çev: Oğuz Gökmen), İstanbul, 1974, s. 160.

²⁰⁰ Said Öztürk, "Osmanlı Devleti'nde Sabun Sanayii", *Türkler*, C. X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 783.

²⁰¹ BOA, *CML*, nr. 440/17779.

²⁰² Zafer Gölen, *Osmanlı Devleti'nde Baruthane-i Amire (XVIII. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 7-16.

4. İthalat

Gümrük defterlerine göre, Gelibolu'nun ithalat ürünlerinin büyük bir kısmını dokumalar, deri, kürk, çeşitli ev eşyaları ve gıda maddeleri oluşturmaktadır. Haleb, Şam, Yenişehir ve Manisa alacaları bu dokumaların en ünlüleridir. 18. yüzyılın sonlarında alacalar daha az ithal edilirken, 19. yüzyılın başlarında özellikle 1803 yılından sonra ithalatı artmıştır. Bu ürünleri pazarlayanlara bakıldığında Müslüman ve Yahudi tüccarın sayısının daha fazla olduğu görülmektedir.

Hindistan'dan Hint şalları, Filibe'den aba diğer şehirlerden boğası, boğası elvan, beledi, kirpas-ı keten, penbe-i ham, penbe koza gibi dokumalarla, çuka gibi mamüller Gelibolu'ya şehir dışından tüccarlar tarafından getirilmiştir.

Gelibolu dışından kürk ve deri eşyası, meşin (al meşin), gön, gön atkı, mazı, sahtiyani gibi ürünler, daha çok ayakkabı yapımında kullanılan deri malzemeleri ithal edilmiştir. Sahtiyani birçok şekilde kayıtlarda geçmiştir, Sahtiyani-ı sarı, sahtiyani-ı oğlak, sahtiyani-ı siyah hemen hemen her dönem zikredilmiştir²⁰³. Meşin sahtiyana göre daha ucuz bir deri cinsidir, sahtiyani kadar gümrük defterlerinde işlem görmemiştir.

Deri ve kürkün ithalatı da oldukça yaygındır. Kürk ithalatının büyük kısmı Rusya'dan karşılanmaktadır. Gelibolu Gümrüğü'nden geçen kürkçü eşyaları sansar, kakum, tilki, çakal, sincap, alaca kedi, çilkafa, zağralık, tavşan ve bunlardan elde edilen kürklerdir. Anadolu, Rumeli ve Bulgaristan'da çok fazla tavşan vardır. Bu tavşanlar sadece derileri için avlanmaktaydı²⁰⁴.

Gelibolu gümrük defterlerinde ceylan derisi ve kürkü için daha çok "nafe-i Rumeli" ve "nafe-i boğaz" tabiri kullanılmaktadır. Kürkler ithal edilmekle birlikte Gelibolu'ya Edirne'den zimmi tüccar tarafından getirilmiştir. Örneğin 1216 yılı Cemaziülevvel ayında (Eylül-Ekim 1801) Yorgi isimli zimmi tüccar, Edirne'den

²⁰³ Bkz.Tablo-22.

²⁰⁴ Zeki Tekin, "Osmanlı Devleti'nde Kürk Ticareti", *Türkler*, C. X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 759.

Gelibolu'ya 19 adet nafe-i boğaz, 66 adet kakum, 27 adet sincap, 12 beden siyah kedi, 6 adet sansar kafası, 3 beden kakum için gümrüğe 15.000 akçe vergi ödemiştir²⁰⁵.

Gelibolu'ya gelen ve Gelibolu Gümrüğü'nden satılan mallar incelendiğinde bazılarının hem ihracatı hem de ithalatı yapılmaktadır. Bu durum Gelibolu'nun bu yıllarda da transit ticaret şehri olduğunu göstermektedir. Hem ihracı hem ithalatı yapılan mallar arasında bitkisel ve hayvansal yağlar da bulunmaktadır. Özellikle revgan-ı zeyt, revgan-ı sâde ve revgan-ı susam olarak geçen yağlar Gelibolu ithalatında önemli bir yer tutmaktadır. Mesela bir aya ait kayıt incelendiğinde (1210 Safer/ Haziran-Temmuz 1795) 240 bin kantar zeytinyağının ithalatı yapıldığı görülmektedir²⁰⁶. Yağlar dışında ithal edilen mallar arasında Avusturya'dan işlenmiş veya ham demir, İtalya'dan bakır ve kalay görülmektedir²⁰⁷.

Kutu, çuka, bal, sabun, kahve, ahen-i ham, şeker, oyuncak, peynir, kalay, keten, cildi-i camus gibi emtialar ise ticareti yapılan diğer ürünlerdir.

5. Gümrüğe Bağlı Ticari Mallar

5.1. Tekstil Ürünleri

Dokuma hammaddelerinin en önemlilerinden biri yapağıdır. Yün ve yapağı genellikle koyundan, canlı hayvanlardan kırılmak suretiyle değişik yöntemlerle elde edilmektedir. Bu tür yüne kırkım yünü denmektedir. Diğer bir üretim şekli ise koyunların derisinin kireçlenerek yün elde edilmesidir²⁰⁸.

Gelibolu gümrük defterleri incelendiğinde yapağı, kireçli yapağı ve yapağı tabağı gibi üç çeşit ürünün gümrükte işlem gördüğü anlaşılmıştır. Yapağı ticaretini Müslüman, zımmi ve Yahudi tüccarın yanı sıra İtalyan tüccar da yapmıştır.

18. ve 19. yüzyılda Osmanlı şehirlerinde yaşayan Levanten denilen Avrupalıların sayısı artmıştır. Levanten denilen şehir devletlerinin içinde Venedik

²⁰⁵ BOA, *CML*, nr. 392/16041.

²⁰⁶ BOA, *D.MMK.d.*, nr. 22957.

²⁰⁷ Mustafa Altunbay, "Klasik Dönemde Osmanlı' da Madencilik", *Türkler*, C.X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 796.

²⁰⁸ Şahin, *a.g.t.*, s. 42.

başta olmak üzere İtalyanlar da bulunmaktadır. Bu devletler Osmanlı şehirlerinde ticari ve ekonomik hâkimiyetlerini arttırmışlardır²⁰⁹. Örneğin 1840 yılının Ağustos ve Eylül aylarında İtalyan bir tüccar Gelibolu'dan 25 kıyye yapağıyı satın alıp götürmüştür. İtalyan tüccar yapağının yanı sıra Rumeli'de dokunan kalın çukaların da ticaretini yapmaktaydı. Yün ve yapağı ihraç edilen bir hammadde olmakla birlikte üretim gelirlerinde de önemli bir yere sahiptir. Dokumacılık ülkenin her yerinde olduğu gibi Gelibolu'da da gelişmiştir.

Pamuk, dokuma ürünlerinin önemli bir hammaddesidir. Bir miktarı Eceabat kazasında olmak üzere Gelibolu'da da pamuk tarımı yapılmaktadır. 18. yüzyılda Fransızlar İnöz iskelesinden ve Gelibolu'dan 125.000 frank değerindeki, 650 balya pamuğu Marsilya'ya nakletmişlerdir²¹⁰. Yine İtalyan gemileri pamuk ve meşe mazısını Gelibolu'dan yüklemişlerdir²¹¹.

Dokumada kullanılan yün, pamuk ve ipek kumaşlar bitkisel boyalarla boyanmaktadır. Bu boyama işlemi dokumaya iç ve dış pazarlarda rağbet gören bir özellik kazandırmıştır. Osmanlı Devleti zamanında Bursa, Edirne, İstanbul, Tokat, Kayseri ve Konya gibi merkezler boyacılıkta oldukça gelişmiş merkezlerdir. Bunlardan başka yerel olarak Anadolu'nun hemen hemen her bölgesinde boyacılık yapılmakta, özel olarak boya bitkilerinin tarımı ile uğraşmaktadır²¹².

Tarımı yapılan bu boya bitkilerinden 'kökboya' boyacılıkta kullanılmak üzere üretilmektedir. Kumaşların renklendirilmesinde önemli bir faktördür. Türk kırmızısı olarak bilinen renk tonu pamuğun kökboya ile boyanmasından elde edilen bir renktir. İhraç ürünü olarak ticari bir değere sahiptir. Aynı şekilde çivit ve çehri de çok tanınmış, tarımı ve ticareti yapılmış boya bitkileridir²¹³. Gelibolu Gümrüğü'nde

²⁰⁹ Kocakaplan, *a.g.e.*, s. 168.

²¹⁰ *Türkiye Seyahatnamesi*, s. 165.

²¹¹ Halil İnalçık, "Osmanlı Deniz Üssü Gelibolu", s. 104.

²¹² Mustafa Genç, "Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kökboya ve Çehri ile İlgili Bazı Kayıtlar", *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2014, Sayı: 13, s. 179.

²¹³ Genç, *a.g.m.*, s. 186.

ticareti yapılan boyalar genellikle kök boya ve çivittir ve Müslüman-yerli tüccar tarafından ticareti yapılan boyalar olmuştur.

Dokuma sanatı, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî, iktisadî, sosyal ve ticarî hayatında çok önemli bir yer tutmaktadır. Bir sanat olarak devlet hazinesine büyük gelir ve kâr sağladığı için gelişmesini devlet kontrolü altında sürdürmüştür²¹⁴.

18. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı ekonomisinde iç ticaret, dış ticaretten daha yaygın hale gelmiştir. Devletin sınırlarının genişliği ve iç ticaret yolları sayesinde farklı üretim bölgelerinin ürünleri ticaret sahasına dâhil edilmiştir²¹⁵.

Dokumalarda kaba ve ucuz türleri ile yünlü kumaş Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok bölgesinde, özellikle Balkan eyaletlerinde yaygın olarak imal edilmektedir. Yünlü dokumaların başında 'çuka' denilen ince yünlü kumaş gelir ve çuha üretim merkezi Eğin ve Selanik'tir. Selanik'te üretilen çuha, yabancı tüccarlar tarafından Osmanlı Devleti'nin pazarına getirilen Avrupa kökenli ince yünlüler arasında yerini almıştır²¹⁶. Yahudilerden sonra özellikle Venedikliler Osmanlı Devleti ile çok kaliteli çuhanın ticaretini yapmıştır. Bu kaliteli kumaşlar açık ve koyu kırmızı, mor menekşe renklidir. Diğer Avrupalı tüccarların getirdikleri kumaşlara göre pahalı olduğundan, bunlar geniş bir pazar bulamamıştır²¹⁷. Çünkü çuha, üst sivil ve askeri hayatta giyim eşyası olarak kullanılmıştır. Fakat yerli üretim ihtiyaca yetmemiş, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediyye teşkilatının kıyafeti için gerekli olan çuha ihtiyacı Fransa, İngiltere, Macaristan ve Hollanda gibi ülkelerden ithal yoluyla temin edilmiştir²¹⁸.

Yünlü kumaş çeşitleri sadece çuhalarla sınırlı değildir. Çuha'dan sonra yünlü dokumaların en önemlilerinden birisi abadır. Aba yıkanmış, temizlenmiş ve taranmış

²¹⁴ Kevser Gürçan Yardımcı, "Osmanlı Dönemi Dokuma Sanatı Ürünlerinden Örnekler, *International Journal of Cultural and Social Studies*", (IntJCSS), Volume 2 (Special Issue 1), Ağustos 2016, s. 219.

²¹⁵ Kocakaplan, *a.g.e.*, s. 151.

²¹⁶ Özgür Kolçak, *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1650)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005, s. 73.

²¹⁷ Kocakaplan, *a.g.e.*, s. 169.

²¹⁸ Hülya Tezcan, *Atlaslar Atlası, Yün ve İpek Koleksiyonu*, Yapı Kredi Koleksiyonları, İstanbul, 1993, s. 24.

yapağı yünden dokunmuş kaba ve kalın bir kumaştır²¹⁹. Aba üretiminin başlıca merkezi Filibe'dir. 16. yüzyıldan itibaren büyük bir gelişme gösteren aba, aba şalvar ismiyle 18. yüzyılda artarak imparatorluğun hemen hemen her bölgesine ve yurt dışına ihraç edilmiştir²²⁰.

Pamuklu dokumaların ve pamuk-ipek karışımı kumaşların Osmanlı toplumunda giyim-kuşamda ve döşemelik olarak çok geniş bir kullanım alanı bulunmaktadır. Sarıklarda kullanılan tül ve tülbent çeşitlerinden, şalvar, kaftan, yorgan, mendil, yağlık, havlu, yastık, minder, duvar, kapı askı ve perdelerine kadar çok çeşitli eşya pamuklu bez ve kumaşlardan yapılmıştır²²¹.

Tablo 8: 1216 Zilhicce/Nisan-Mayıs 1802, 1220 Cemaziülevvel/ Temmuz-Ağustos 1805 Yılında Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Kumaşlar²²².

Malın Cinsi	Birim	Zilhicce	Cemaziülevvel	Miktar Toplam	Zilhicce Akçe	Cemaziülevvel Akçe	Toplam Gelir Akçe
Aba	tp	125	30	155	3000	2400	5400
Aba	tn	4	-	4	3000	-	3000
Alaca-i Manisa	tp	42	-	42	660	-	660
Boğası elvan	tn	1	-	1	1500	-	1500
Diyarbakır çiti	çf	-	20	20	-	2400	2400
Kirpas	tp	63	210	273	-	1680	1680
Kirpas	tp	63	-	63	378	1680	2058
Penbe-i ham	ky	-	40	40	-	360	360
Penbe koza	knt	11	-	11	1950	-	1950
Penbe-i rişte	ky	1952	1964	3656	1866	13992	15858
Şal-ı Efrenc	ky	2	-	2	600	-	600
Şal-ı Mağrip	parça	2	-	2	600	-	600
Şal-ı Tosya	tp	-	15	15	-	2400	2400

²¹⁹ Tezcan, *a.g.e.*, s. 24.

²²⁰ Şahin, *a.g.t.*, s. 44.

²²¹ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayınları, İstanbul, 1996, s. 260.

²²² BOA, *D.MMK.d*, nr. 23004, 23029. (Bkz. Tablo-16).

Pamuklu dokumular arasında en ünlüleri boğası, kirpas, alaca, bez, beledi, yemeni, dülbend (tülbent), basma ve çitlerdir. Alaca, hem pamuklu hem de ipekli olarak dokunmuştur. Manisa, Haleb, Bursa ve Erzincan alacaları en ünlü alacalardır. Kumaşlar dokundukları şehre göre Manisa alacası, Haleb alacası, Yenişehir alacası gibi isimler almıştır²²³. Alaca-i Manisa, alaca-i Yenişehir, alaca-i Haleb, alaca-i Şam adıyla anılan kumaşlar Gelibolu'ya dışarıdan gelen kumaş türleridir. 18. yüzyıldan itibaren hemen hemen tüm gümrük kayıtlarında bu isimlerle kumaş türü görülmektedir.

Gelibolu'ya ithal edilen diğer bir pamuklu dokuma, Diyarbekir çiti adıyla bilenen kumaştır. Boğası ithal edilen yerlerden birisi Hindistan'dır. 15. yüzyıldan itibaren Hint dokumaları Osmanlı pazarlarına girmeye başlamıştır. Boğası kaftan astarlığı olmak üzere, muşamba, minder ve yastık yapımında kullanılmaktaydı²²⁴.

Hint pamukluların içinde boğası ve dülbente Gelibolu gümrük defterlerinde sıkça rastlanmaktadır. Boğası gümrük kayıtlarında elvan ve boğası, beyaz boğası, alaca boğası gibi adlarla kayıt edilmiştir. Pamukluların birimi çift ve top olmak üzere çeşitlilik göstermektedir²²⁵. 1218 yılı Safer ayında (Mayıs-Haziran 1803) zımmi tüccar tarafından Gelibolu'ya 20 denk boğası ithal edildiği görülmüştür²²⁶.

1216 yılı Zilhicce ayı (Nisan- Mayıs 1802) ile 1220 yılı Cemaziülevvel ayında (Temmuz-Ağustos 1805) Gelibolu'ya çeşitli ürünler tüccarlar tarafından ithal edilmiştir. Bu kumaşların genellikle pamuklu ve ipekli kumaşlar olduğu görülmektedir. Gösterilen yüzyıllar arasında tüccarın en fazla gümrük vergisi ödediği eşya 'penbe-i rişte' veya 'rişte-i penbe' olarak geçen kumaştır. Pamuk, arşiv belgelerinde "penbe" olarak geçmektedir²²⁷. Ham pamuk ve pamuklular, İstanbul'a

²²³ Tezcan, *a.g.e.*, s. 21.

²²⁴ Şahin, *a.g.t.*, s. 44.

²²⁵ Bkz. Tablo-20.

²²⁶ Bkz. Tablo-18.

²²⁷ Bkz. Tablo-15, 16, 17, 18.

Gelibolu, Manisa, Bergama, Kırkağaç, Akhisar bölgesinden gelmiştir. Bu saydığımız şehirlerde, aynı zamanda gelişmiş pamuklu el sanayi bulunmaktadır²²⁸.

Kirpas, boğasıya nazaran kaba dokunmuş bir kumaştır. Ordunun ihtiyaçlarında ve sultan çadırlarının yapımında, ağır kapı perdelerinde (cami, türbe gibi) kullanılmıştır²²⁹. Gelibolu gümrük kayıtlarında bu kumaş türü kirpas, kirpas-ı Balkan, kirpas-ı keten, kirpas-ı badbâni olarak anılmaktadır²³⁰.

Yukarıda bahsi geçen kumaşlar dışında donanma için büyük gereksinim olan yelken bezi Gelibolu ve Çanakkale’de üretilmiştir. Tersane-i Âmire yelken bezi ihtiyacını Gelibolu sancağı dışında, Eğriboz sancağı, Mısır eyaleti, Ege bölgesindeki Saruhan ve Mentеше sancakları sağlamıştır. Dokumacılar bu bezleri tersaneden verilen ölçülere uygun şekilde pamuk ipliği ile dokumuş, daha sonra boyamış, istenilen ölçülere göre dikmiştir²³¹.

Yelken bezi bazı kaynaklarda pamuktan, bazı kaynaklarda ise ketenden üretildiği söylenen doğal bir elyaf ürünüdür. Doğal lif özellikleri açısından keten lifinin yelken bezi için daha uygun olduğu görülmüştür. Keten dokumaların yelken bezlerinde tercih edilmesinin en önemli sebebi sağlam bir lif yapısının olması ve rutubetten etkilenmemesidir. Ayrıca kullanışlı ve rüzgârı daha iyi tutmasından dolayı da rağbet görmüştür²³².

Savaşlar ve yelkenli gemi ihtiyaçlarının artması ile bezlerin miktarında artış görülmüştür. Gelibolu’daki halkın donanma için bezleri dokuması ve bu bezlerin ticarî gemilerin de gereksinimini karşılamak için tercih edilmesinden dolayı bu tür bezler çok üretilmiştir. Son derece kaliteli olan bu bezler, Fransız gemicilerinin yelken

²²⁸ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, s. 262.

²²⁹ Tezcan, *a.g.e.*, s. 21.

²³⁰ Bkz. Tablo-15.

²³¹ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı Tersane-i Amire*, s. 283.

²³² İmer, *a.g.m.*, s. 177.

bezlerinden % 25 oranında daha pahalı olmasına rağmen kalitesinden dolayı tercihen ihraç edilmiştir²³³.

Yelken bezinin fiyatı, kalitesine ve ölçüsüne göre değişmektedir. Kaliteli olduğu için yerli-yabancı tüccarın ilgisini çekmiştir. Örneğin İtalyan bir tüccar 1256 Receb ayında (Ağustos-Eylül 1840) Gelibolu Gümrüğü'nden 9 top kirpas-ı badbâni kumaşı ülkesine götürmüştür. Aynı tarihte Müslüman ve zimmi tüccar vasıtasıyla 118 top yelken bezi Gelibolu Gümrüğü'nden geçirilmiştir²³⁴. Tersane-i Âmire'nin ocaklık fazlası olan ihtiyaçları da bu bezlerden karşılanmıştır. Beyaz yelken ve tente bezleri yanında alacalar da temin edilmiştir²³⁵.

18. ve 19. yüzyılın sonlarına doğru devletin yelken bezine olan talebi artınca iplik fiyatında ve maliyetinde de yükselmeler olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle de Gelibolu'da iplik eğiren halk, yelken bezi dışında hem kişisel kullanımları için hem de ülke içindeki ve dışındaki alıcılara satmak için önemli miktarlarda iplik üretmiştir²³⁶. Yelken bezi imali için gerekli olan iplik Batı Anadolu'daki üretim merkezlerinden karşılanmaya çalışılmış, yeteri kadar iplik bulunamayınca da imalatta düşüşler yaşanmıştır²³⁷. Gelibolu'daki bez dokumacılığı Avrupa sanayisi ile rekabet edecek seviyede ve maliyeti yüksek olmasına rağmen bu alanda çalışacak kişilere ve yeterli tekniğe sahiptir²³⁸.

İpekli dokuma, Osmanlı İmparatorluğu'nda yünlü dokumalar kadar yaygın olarak imal edilmiş ve kullanılmıştır. İpekli dokuma merkezleri başta Bursa olmak üzere İstanbul, Edirne, Amasya, Tokat gibi şehirlerdir. Bu merkezlerden batıda İzmir, kuzeybatıda Edirne ticaretinin de yapıldığı önemli şehirlerdir. Kuzeyde Trabzon

²³³ İmer, a.g.m., s. 174.

²³⁴ BOA, *ML.VRD.d.*, nr. 249.

²³⁵ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı Tersane-i Amire*, s. 158-159.

²³⁶ İmer, a.g.m., s. 176.

²³⁷ Genç, *a.g.e.*, s. 249-250.

²³⁸ İmer, a.g.m., s. 178.

doğudan gelen kervanların durak yeri olup yüksek potansiyelli bir ticaret merkezidir²³⁹.

Yerli üretim ihtiyacı karşılamadığı zamanlarda yünlüler ve pamuklularda olduğu gibi ipekliler de dışarıdan getirilmiştir. Hindistan pamukluları Osmanlılar için yüzyıllar boyunca vazgeçilmez bir ürün olmuştur. İpekli sanayi hammadde ve dokuma üretimi için önemli bir yere sahiptir²⁴⁰. Floransalılar Bursa'dan aldıkları ipeği, Gelibolu üzerinden Edirne, Foça ve Rogusa yoluyla İtalya'ya taşımışlardır²⁴¹.

Gelibolu'da ticareti yapılan ipekli kumaşlar Kutni (kutnu), alaca, hatayî ve atlaslardır. Kutnu (kutnî); çözüğü ipek, atkısı pamuk ve ipek karışık atılmış, yumuşak, eni dar bir kumaştır. Kadın kaftanı yapımında ve döşemelikte çok kullanılmıştır. Atlas; atkısı ve çözüğü ince ipekten, sık dokunmuş, genellikle düz renkte, sert ve parlak bir kumaştır. Batılılar bu kumaşa satin (saten) demektedir. Atlasın çözüğü pamuk ipliği olan çeşidi ise daha tok bir kumaş özelliği göstermektedir²⁴². Osmanlı tüccarı, 17. yüzyıla kadar bu dokuma türüne rağbet etmemiştir. İran, Şam ve Venedik'ten getirilen atlasları tercih etmişlerdir. Daha sonraki zamanlarda Bursa, İstanbul, Alaşehir ve Maraş imparatorluk içinde atlas dokuyan merkezler olmuştur²⁴³.

Gelibolu Gümrüğü'nden geçen diğer ipekli ürünler arasında harir (harir-i ham) bulunmaktadır. Haririn ithalatı daha çok Müslüman tüccarlar vasıtasıyla gerçekleştirilirken az da olsa ihracatı yapılmıştır.

²³⁹ Tezcan, *a.g.e.*, s. 20.

²⁴⁰ Tezcan, *a.g.e.*, s. 21.

²⁴¹ Halil İnalçık, *Osmanlı Deniz Üssü Gelibolu*, s. 104.

²⁴² Tezcan, *a.g.e.*, s. 22.

²⁴³ Gürçan, *a.g.m.*, s. 232.

Tablo 9: 1216 Cemaziülevvel / Nisan-Mayıs 1801, 1221 Safer / Temmuz-Ağustos 1806 Tarihlerinde Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Tekstil Ürünleri²⁴⁴.

Malın Cinsi	Birim	Cemaziülevvel	Safer	Miktar Toplam	Cemaziülevvel Akçe	Safer Akçe	Toplam Gelir Akçe
Abani	çf	7	-	7	33960	-	33960
Abani	tp	27	-	27	13560	-	13560
Abani kuşak	tp	19	-	19	13560	-	13560
Acem kuşak	çf	-	1	1	-	25710	25710
Acem Şal	çf	-	2	2	-	13740	13740
Alaca-i Haleb	çf	2100	2236	4436	84325	95495	179820
Alaca-i Manisa	tn	10	22	32	18200	26400	44600
Alaca-i Şam	çf	6	4	10	16800	13560	30360
Kuşak	çf	-	2	2	-	18480	18480
Beyaz abani kuşak	çf	-	30	30	-	13560	13560
Abani kuşak	çf	-	6	6	-	18480	18480
Boğası	çf	-	1	1	-	13740	13740
Çiçekli	çf	-	9	9	-	13740	13740
Çiçekli Halep	tp	35	-	35	3600	-	3600
Çiçekli kara	çf	-	10	10	-	13560	13560
Çiçekli kuşak	çf	-	40	40	-	25710	25710
Değirmiabani kuşak	çf	-	1	1	-	18480	18480
Değirmi kirman kuşak	çf	-	3	3	-	25710	25710
Fitilli	çf	-	21	21	-	18480	18480
Fitilli	tp	-	28	28	-	18480	18480
Futa	çf	-	1	1	-	13740	13740
Hassa	çf	-	3	3	-	41190	41190
İşlemeabani kuşak	çf	-	7	7	-	25710	25710
Kara keten	çv	44	44	-	4920	-	4920
Kara keten	knt	140	-	140	1800	-	1800
Kirman kuşak	çf	-	18	18	-	87415	87415
Kirpas-ı melez	çf	-	35	35	-	3240	3240

²⁴⁴ BOA, CML, nr. 16041.

Kuşak	çf	-	1	1	-	15480	15480
Kutni	çf	-	2	2	-	13560	13560
Yapağı	knt	-	103	103	-	4920	4920

Kumaşlar dokundukları şehre göre Halep kumaşı, Manisa kumaşı, Şam kumaşı; kullanıldıkları yere göre de Trablus kuşağı, Acem kuşağı, Acem şalı, Konya sevaisi gibi isimler almıştır. Desenlerine göre adlandırılanları; işleme abani kuşak, işleme abani, çiçekli, çiçekli kara, çiçekli kuşak, fitilli gibi sıralanabilmektedir²⁴⁵.

1216 Cemaziülevvel (Nisan-Mayıs 1801) ile 1221 Safer (Temmuz- Ağustos 1806) ayında beş yıllık yünlü ve pamuklu kumaş ithalatı gösterilmiştir. Bir önceki tabloya göre kumaş isimlerinin daha çeşitli olduğu görülmektedir. Alaca ve keten kumaşlar dışında çiçekli, çiçekli kuşak, çiçekli Halep ve kuşak gibi kumaşların da varlığı dikkat çekmektedir. Gelibolu Gümrüğü'ne 1221 Cemaziülevvel ayında Safer ayına göre daha az kumaş getirilmiştir. Bu ayda ithal edilen kumaşlar; alaca-i Haleb, alaca-i Manisa, alaca-i Şam, çiçekli Haleb, abani, abani kuşak ve kara keten olmak üzere 7 cinstir. Cemaziülevvel ayında 7 çift abani kumaşın gümrük vergisi 33.960 akçe iken, 27 top abani kumaş ise 13.560 akçedir. alaca-i Haleb, alaca-i Manisa, alaca-i Şam ve kara keten gibi kumaşların Cemaziülevvel ve Safer aylarında ticaretinin yapıldığı görülmektedir. Avastosyan adlı zımmi tüccar 4436 çift alaca-i Haleb kumaşına 179.820 akçe gümrük vergisi ödemiştir, böylece alaca-i Haleb, kumaşlar arasında en fazla vergi ödenen kumaş olmuştur²⁴⁶.

İpek-pamuk karışımı bir kumaş çeşidi olan abani de sarık, yorgan yüzü bohça, kadın elbisesi yapımında kullanılmıştır²⁴⁷. Kumaşın genel olarak top ve çift olarak piyasaya sunulduğu görülmüştür.

18. yüzyıldan itibaren gümrük kayıtlarında yukarıda bahsedilen kumaş türleri görülmektedir. İthal edilen bu kumaşlar dışında şal-ı Tosya, şal- Efrenç, çitari, havlu,

²⁴⁵ Gürçan, a.g.m., s. 222.

²⁴⁶ BOA, CML, nr. 392/16041.

²⁴⁷ Tezcan, a.g.e., s. 33.

çifte, yekta, kirman, savai gibi kumaşlar da bulunmaktadır. Gelibolu Gümrüğü'nden geçen fes, fes-i Tunus, fes-i efrenci ise giyim eşyası olarak satılan eşyalardır.

Osmanlı ülkesinde hayvanlardan elde edilen deriler, tabakhanelerde en iyi şekilde değerlendirilmiştir. Böylece ülke içinde ayakkabı, saraciye gibi ihtiyaçlar karşılanırken diğer taraftan seferde olan ordunun koşum, eğer, çizme, ayakkabı gibi gereksinimleri karşılanmıştır²⁴⁸.

İmalathanelerde Anadolu ve Rumeli'den gelen keçi ve teke derileri, Gelibolu ve Çanakkale'den gelen maroken derileri işlenmiştir. Bu derilerden yapılmış ayakkabılar yerli yabancı herkesin ilgisini çekmiştir. Örneğin Türkler sadece maroken deriden yapılmış kırmızı renkli ayakkabıyı tercih ederken, Yahudi ve Ermeniler ise mor veya sarı renkli ayakkabıyı kullanmıştır²⁴⁹.

Derinin başka bir kullanımını ise barutu dış etkilerden korumak içindir. Üretilen barut cebehaneye teslim edilene kadar baruthane mahzeninde korunmuştur. Mahzende barutun bozulmasını önlemek ve dış etkenlerden korumak için, varillerin dış yüzeyi koyun postu ile kaplanmıştır²⁵⁰.

Osmanlı Devleti'nde dericilik Gelibolu ve Çanakkale dışında Anadolu'da, Konya, Diyarbakır, İzmir, Kütahya, Kayseri, Sivas, Erzurum, Tokat, Amasya; Trakya'da, Silivri, Edirne; Rumeli'de, Üsküp, Selanik, Filibe, Tihala, Rusçuk; Güneydoğu'da ise Halep, Şam gibi şehirlerde de ilerlemiştir²⁵¹.

Osmanlı döneminde deri bir savaş malzemesi olarak kabul edilmiş olduğundan devletin izni olmadan ihraç edilmesi yasaklanmıştır. Bu nedenle debbağlar tarafından işlenen deriler öncelikle tersane, tophane ve mehterhane gibi askeri kurumların ihtiyacının karşılanmasında kullanılmıştır²⁵².

²⁴⁸ Melda Özdemir, "Türk Kültüründe Dericilik Sanatı", *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2007, Sayı: 20, ss. 66-82.

²⁴⁹ Türkler marokeni kırmızıya boyamayı Cezayirli'lerden öğrenmişler. Bu boyayı yapmak için kırmızı kökü, tırtıl boyası kullanırlar. (*Türkiye Seyahatnamesi*, s. 167).

²⁵⁰ Gölen, *a.g.e.*, s. 190.

²⁵¹ Kocakaplan, *a.g.e.*, s. 227.

²⁵² Özdemir, *a.g.m.*, s. 66-82

Gelibolu Gümrüğü'nde cild-i camus, cild-i keçi, cild-i bakar olarak geçen deriler sadece yurtdışına satılmamıştır, şehrin yerli tüccarı tarafından da ticareti yapılmış ve kendileri de bu ürünleri kullanmışlardır. Gümrük kayıtlarında deri için bazen isim verilmeyip sadece “eşya-yı debbağ” tabiri de kullanılmıştır.

Gelibolu'da ticareti yapılan deri ürünlerinden bir diğeri de sahtiyanlardır. Bunlar, sahtiyan-ı sarı, sahtiyan-ı siyah, sahtiyan-ı oğlak adıyla bol miktarda gümrükten geçirilmiştir²⁵³. Diğer derici malzemeleri ise mazi, meşin, al meşin ve beyaz meşindir. Bunlarda koyun postları gibi baruthanede kullanılmaktadır. Meşin diğer deri ürünleri ile karşılaştırıldığında daha ucuz ve kalitesiz bir deri türüdür. Çoğunlukla barut varillerinin ve güherçile fiçilerinin ağızlarının kapatılmasında kullanılmıştır²⁵⁴ ve ticareti daha çok Müslüman tüccar tarafından tercih edilmiştir. Ayrıca kayıtlarda sahtiyan ticareti yapıldığında aynı ya da farklı ölçülerde meşin ticaretinin de kayıtlarda olduğu görülmüştür. Örneğin 1219 yılı Şevval ayında (1805 Ocak) Fransız tüccar 150 kıyye sahtiyan ve oğlak için gümrüğe 1200 akçe öderken, yine aynı yılda aynı tüccar sahtiyanla birlikte 100 kıyye meşine 1200 akçe ödemiştir²⁵⁵.

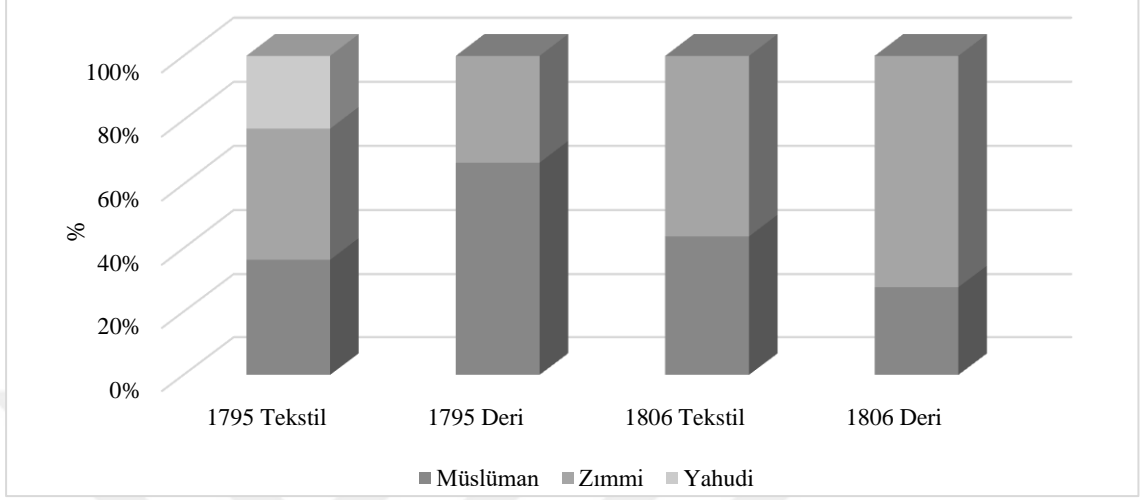
Sahtiyan üretimi için gerekli olan malzemelerin başında bitkisel bir madde olan mazi gelmektedir. Bunun ticareti daha çok Fransız tüccarlar tarafından yapılmıştır. Derici tüccarı deri ve yan ürünlerini topluca gümrüğe getirmiştir.

²⁵³ Bkz. Tablo-23.

²⁵⁴ Gölen, *a.g.e.*, s. 191.

²⁵⁵ BOA, *CML*, nr. 382/15664.

Şekil 4: 1210 Safer/Ağustos-Eylül 1795 ve 1221 Safer/Nisan-Mayıs 1806 Tarihlerinde Tekstil ve Deri Ürünleriyle Tüccar Sayısı ve Oranları²⁵⁶.

Tabloda aradan geçen 21 yıllık süreç içerisinde tekstil ve deri sektörünün, tüccar oranlarının değişimi gösterilmektedir. Deri ve tekstil ürünleri sektöründe 1806 yılının Nisan-Mayıs ayında 1795 yılının Ağustos-Eylül ayına göre 4,5-5 kat artış yaşanmıştır. Her iki sektör oranındaki değişim, vergi meblağları, parça mal sayısı ve tüccar oranlarına da yansımıştır.

Deri sektöründe Müslüman ve zımmi tüccar arasında kayda değer bir farklılık bulunmaktadır. 1795 yılı Ağustos-Eylül ayında deri sektörünün % 33'ünü oluşturan zımmi tüccarın 1806 yılı Nisan-Mayıs ayındaki payları % 86'yı bularak iki katından fazla artmıştır. Buna karşılık Müslüman tüccarın 1795 yılı Ağustos-Eylül ayında % 66 olan deri sektöründeki ağırlıkları, 1806 yılı Nisan-Mayıs ayında 5.7 kat azalmış ve % 13'lük bir orana gerilemiştir. Müslüman tüccarın 1795 yılı Ağustos-Eylül ayında tekstil sektöründeki yeri % 27, ödenen gümrük resmi ise 126.25 akçedir. Müslüman tüccarın 1806 yılı Nisan-Mayıs ayında tekstil sektöründeki yeri % 45'e yükselmiş, gümrük resminde ise % 10'luk bir artış yaşanmıştır. Gümrüğe ödenen vergi 136,125 akçedir. Yahudi tüccar 1795 yılı Ağustos-Eylül ayında tekstil alanında % 34'lük bir orana sahiptir.

²⁵⁶ BOA, *D.MMK.d.*, nr. 22953, 22957, BOA, *CML*, nr. 392/16041, 198/8210.

1795 yılı Ağustos-Eylül ayında tekstil alanında zımmi ve Yahudi tüccarın payları Müslüman tüccarın iki katını aşmamaktadır. 1806 yılı Nisan-Mayıs ayına gelindiğinde ise tam tersi bir durum yaşanarak zımmi tüccarların payı Müslüman tüccara göre iki kat artış göstermiştir.

Tablodaki verilerle birleştirdiğimizde 1795 yılı Ağustos-Eylül ayında zımmi ve Yahudi tüccarın sayı ve parça mal alanındaki genişlemesinin tekstil alanında olduğu görülmüştür. Toplam verginin 17.760 akçesini zımmi, 162.240 akçesini Yahudi ve 12.635 akçesini Müslüman tüccar ödemiştir. Müslüman tüccar tekstil sektöründe diğer iki sınıf kadar etkili değildir. Fakat Müslüman tüccarın sayısı ve parça mal oranındaki genişleme deri ticaretinde yaşanmıştır. 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyıl başlarında Müslüman tüccarın tekstil sektöründe geri kalıp dericiliğe yönelmesinin, sanayi devrimi sonucunda Avrupa'da üretilen ürünlerin Osmanlı Devleti'nin piyasalarında hâkimiyet sağlamasıyla ilgili olduğu düşünülmektedir²⁵⁷.

1806 yılı Nisan-Mayıs ayında deri sektöründeki gümrük vergisi 1795 yılı Ağustos-Eylül ayına göre 34 kat artış göstermiştir. Bu artışın % 86'lık payı zımmi tüccar, % 13'lük payı ise Müslüman tüccara aittir.

1806 yılı Nisan-Mayıs ayında deri ürünlerinden olan 13 parça cild-i camus malına rastlanmıştır. Bu maldan tahsil edilen vergi tutarı 18.660 akçedir. Bu meblağ o yıldaki deri sektöründen elde edilen vergi toplamının 1/3'ne denk gelmektedir. 13 parça malın 9'u zımmi, 4'ü ise Müslüman tüccar tarafından gümrüğe getirilmiştir.

Aynı yılda ve ayda tekstil sektöründe 13 parça alaca (alaca-i Manisa, alaca-i Haleb, alaca-i Şam) kumaş bulunmaktadır, yine 13 parça malın 9'u zımmi, 4'ü Müslüman tüccar vasıtasıyla gümrüğe getirilmiştir. Bu maldan tahsil edilen vergi tutarı ise 189.475 akçedir²⁵⁸.

İnsanların tarih öncesi devirlerden beri soğuktan korunmak için hayvan postlarından yapılmış basit kürk elbiseler giydikleri bilinmektedir. Ancak medeniyet

²⁵⁷ Arslanboğa, a.g.m., s.784.

²⁵⁸ BOA, *D.MMK.d.*, nr. 22953, 22957, BOA, *CML*, nr. 392/16041, 198/8210.

ilerledikçe kürk bir ihtiyaç olmaktan çıkıp lüks giyim malzemesi haline gelmiştir. Özellikle Çin, Mısır, Yunan ve Roma medeniyetlerinde alımlı ve süslü kürkler zenginlik ve zarafet simgesi olmuştur²⁵⁹.

Osmanlı Devleti'nde kürkün geniş bir kullanım alanı bulunduğu ve bu duruma bağlı olarak kürk ticaretinin oldukça geliştiği bilinmektedir. Toplumda kıyafetlerin tamamlayıcısı olarak, kunduradan, ciltçiliğe ve askeri teçhizata kadar günlük yaşamda önemli bir yere sahip olan kürk, ticareti daha çok ithalat yoluyla sağlanan bir ürün olmuştur²⁶⁰.

Gelibolu'da deri ticaretinin yanı sıra kürk ticareti de yapılmıştır. Gümrük kayıtlarındaki kürk eşyaları arasında çakal, kunduz, kedi, sansar, tilki, tavşan, sincap ve bunlardan elde edilen kürklere rastlanmaktadır. Bu hayvanlardan elde edilen kürkler için tane, beden, çift, aded gibi ölçü birimleri verilmiştir. Bu postların hayvanın cins ve özelliğine göre sırt, kafa, nafe, boyun, paça gibi kısımları ayrı ayrı ve her biri farklı kalitede olduğu görülmektedir.²⁶¹

Tablo 10: 1216 Cemaziülevvel/Eylül-Ekim 1801 Tarihinde Edirne'den Gelibolu'ya Getirilen Deri ve Kürkler²⁶².

Mahın Cinsi	Birim	Miktar
Alaca kedi	ad	17
Çilkafa	beden	3
Beyaz kedi	ad	10
Kakum	beden	15
Kazıp kakum	beden	2
Kursak	beden	10
Kursak	ad	27
Nafe	beden	1
Nafe-i boğaz	ad	65
Nafe-i Rumeli	beden	21

²⁵⁹ Filiz Karaca, "Kürk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXVI., İstanbul, 2002, s. 568.

²⁶⁰ Tekin, a.g.m., s. 760.

²⁶¹ Karaca, a.g.m., s. 568. (Bkz.Tablo-16).

²⁶² BOA, *CML*, nr. 392/16041.

Post-1 çakal	ad	8
Post-1 tilki	ad	44
Sansar	ad	66
Sansar kafası	beden	5
Sansar zağrası	beden	7
Sincab nefesi	ad	8
Sincab nefesi	beden	5
Semur	ad	38
Semur tırnak	beden	8
Siyah kedi	beden	12
Tavşan	beden	6
Yadi kakum	beden	3
Zerdava	ad	56
Zerdava kafası	beden	1
Zağralık nafe	çf	2
Zerdava paçası	beden	8

XVII. yüzyıl ortalarından itibaren kürkler çeşitlenmiştir. Semur kafası, semur paçası, zerdava paçası, zerdava boğazı, kakum, Rumeli sansarı, sansar paçası, sansar boğazı, sincap, beyaz tilki boğazı, tilki paçası, tilki nefesi, çalkafa gibi kürkler bilinen gümrük ürünleridir. Giysiler için kullanılan en kıymetli kürkler, siyah tilki, Sibirya gri sincabı, semur, vaşak, zerdava ve kakumdur. Ancak Osmanlı piyasasında farklı mali düzeylere uygun çeşitli cins ve kalitede kürkler de mevcuttur. İhtiyaç duyulan kürkler yerli piyasa dışında Rusya'dan temin edilmiştir. Buradan gelen kürkler aynı cins yerli kürklerden çok daha kaliteli ve pahalıdır. Semur, vaşak, zerdava ve Rus tilkisi Osmanlı Devleti' ne en çok ithal edilen kürk cinsleridir²⁶³.

5.2. Madeni Eşyalar ve Kimyasal Maddeler

Osmanlı Devleti sistemli bir yayılma politikası sayesinde ticaret merkezleri, verimli tarım arazileri, stratejik mevkiilerin yanı sıra zengin maden rezervlerinin olduğu bölgelere de sahip olmuştur ve bu durum devlete büyük avantajlar sağlamıştır. Madenler açısından çeşitlilik gösteren yerlerde başta gümüş, demir, kurşun, altın,

²⁶³ Karaca, a.g.m., s. 568.

güherçile, kükürt, gibi cevherler bulunmaktadır. Bu cevherler çıkarılıp, arıtım işlemlerinden geçirildikten sonra askeri, mali, mimari, zirai alanlarda kullanılmaktadır. Bunun yanında devlet kalay gibi topraklarında bulunmayan bazı madenleri ise dışarıdan temin etme yoluna gitmiştir²⁶⁴.

Belgelerde genellikle "ahen-i ham" olarak anılan demir madeni, Anadolu ve Balkanlar'da yeterli oranda bulunan cevherlerin başındadır. İstanbul'da bulunan Tersane-i Âmire'nin tedariki Samakov ve Üsküb havzası madenlerinden sağlanmaktadır. Özellikle Samakov demir madenleri açısından önemli bir kaynaktır²⁶⁵. 18. yüzyılda Üsküb sancağında gümüş ve kurşun, Gümilcine'de şap, Bosna'da bakır, Selanik taraflarında kurşun ve gümüş madenleri bulunmuştur²⁶⁶. Demir veya ahen Gelibolu Gümrüğü'nde yoğun işlem gören, özellikle ihraç edilen bir madendir ve daha çok Müslüman tüccar tarafından pazarlanmıştır. Gümrüğe getirilen ahen-i ham kaynaklarda ahen-i sac olarak da geçmektedir.

Bakır madeni Trabzon'un güneyinde, Tokat ve çevresinde çıkarılmıştır²⁶⁷. Bakır, bölge içinde satıldığı gibi diğer şehirlere de ihraç edilen bir madendir. Bakır madeni kaynaklarda evan nuhhas ve nuhhas-ı kühne ismiyle iki çeşit olarak kaynaklarda geçmiştir.

Ateşli silahlarda kullanılan yanıcı bir madde olan barut ve güherçile, Osmanlı Devleti'nde bol miktarda bulunmaktadır. Donanma için gerekli olan barut, Kâğıthane ve Gelibolu baruthanelerinde işlenmiştir. Gelibolu baruthanesinde ayrıca İstanbul'daki Tersane-i Âmire için barut üretimi yapılmıştır. Üretim ihtiyaca yetmediği zamanlarda İstanbul, Selanik ve İzmir baruthanelerinde de donanma için barut üretilmiştir. Gelibolu'da barut ve güherçileye büyük önem verildiği görülmektedir. Baruthanenin güherçilesi Üsküb, Filibe, Tatarpazarı ve Pazarcık sancaklarından sağlanmıştır. Bu

²⁶⁴ Mustafa Altunbay, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", *Türkler*, C. X, s. 795-796.

²⁶⁵ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı Tersane-i Amire*, s. 121-122.

²⁶⁶ Altunbay, a.g.m., s. 796.

²⁶⁷ *Türkiye Seyahatnamesi*, s. 169.

bölgelerden güherçile temin edilemediği zamanlar, Anadolu'daki ocaklardan güherçile temin edilmiştir²⁶⁸.

Barut imali 17. ve 18. yüzyıl boyunca sürmüştür. Gelibolu baruthanesinden her sene 1000 kantar barut ocaklık olarak alınmıştır²⁶⁹. İsmi kaynaklarda “barut ve barut-ı siyah” olarak geçmekte, birimi kıyye ve kantar cinsindedir. 1218 Şevval-Zilhicce ayı ile (Ocak-Nisan 1804); 1233 Şaban ayında (1818 Haziran-Temmuz) 686 kıyye barut-ı siyah ürünü tüccar tarafından Gelibolu Gümrüğü'nden geçirilmiştir²⁷⁰.

Katran, zift ve kalay gümrükten geçen diğer eşyalardır. Katran ve zift özellikle Çanakkale, Gelibolu ve Lâpseki'den temin edilmiştir. Katran, hem ihracı hem de ithalatı yapılan bir maddedir. Katran ve ziftin ticareti yıllara göre değişiklik göstermiştir. Örneğin ziftin ithalat miktarı 1803 yılında bir ayda sadece 1800 kantar, 1804'te bir ayda 600, 1830'da 700 kantar olmuştur²⁷¹.

5.3. Gıda Maddeleri ve Deniz Ürünleri

Gelibolu bulunduğu coğrafi konum itibariyle tarım ve ticarete oldukça elverişlidir. Çanakkale ve Saroz Körfezi arasında uzanan bir yarımada olduğu için yetiştirilen ürünler de çeşitli olmuştur. Her türlü tarım ürünü yetiştirildiği için yerli üretimi olan gıdalar da pazarlanmıştır. Bunlar; buğday, arpa, keten, kenevir, susam, susam yağı, anason zeytin, pirinç, incir, portakal, elma, soğan, şeker, üzüm, siyah üzüm ve sirkedir. Üretimin fazlası Gelibolu dışına satılmıştır. Özellikle susamın tarımı ve pazarlanması çok fazla olmuştur. Gelibolu'dan ihraç edilen pastırma, sucuk, peynir ve bal (asel) gibi ürünler Gelibolu'da hayvancılığın da geliştiğini göstermektedir.

Çanakkale coğrafyası önemli zeytin üretim bölgelerine komşu konumda olduğu için hemen hemen tüm ilçelerinde zeytin yetiştirilmektedir. Önemli bir gıda ürünü olan zeytinin iklimsel yayılış güzergâhı üzerinde bulunan Gelibolu'da zeytin geniş bir sahada yetişme imkânı bulmuştur. Özellikle Gelibolu yarımadasının güney

²⁶⁸ Gölen, *a.g.e.*, s.78.

²⁶⁹ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı Tersane-i Amire*, s. 170-172.

²⁷⁰ BOA, *CML*, nr. 282/11593, 198/8210.

²⁷¹ BOA, *CML*, nr. 593/24439, 198/8210.

kesimlerinde ve Bayramiç ovası kesimlerinde zeytinlikler bulunmaktadır²⁷². Gelibolu Gümrüğü'nde önemli bir ticari öneme sahip olan zeytinin yaz ve kış mevsimlerine göre ticari hacmi değişiklik göstermiştir. Örneğin 1218 Muharrem ayında (Mayıs-Haziran 1803) zımni tüccar 50 sepet zeytine 1.560 akçe gümrük vergisi öderken, 1218 Zilhicce ayında (Mart-Nisan 1804) zımni tüccar 204 sepet zeytine 6.120 akçe gümrük vergisi ödemiştir. Zeytinin birim fiyatı yaz aylarında düşüştükçe, kış aylarında ise biriminin artmasının yanı sıra ödenen vergi de 4.5 kat artmıştır. Zeytinin alış-satış birimi sepet, kile, kıyye olarak değişiklik göstermiştir²⁷³. Kayıtlarda zeytin, kaba zeytin, kaba zeytin tanesi, zeytin tanesi olarak çeşitli isimlerle anılmaktadır.

Gelibolu'ya Marmara Bölgesi'nde bulunan günümüzde Balıkesir'e bağlı Erdek ve Tirilye'den tüccar vasıtasıyla yoğun bir şekilde zeytin getirilmiştir. Sadece 1235 yılı Cemaziülevvel ayında (1820 Şubat-Mart) zımni tüccar tarafından Gelibolu'ya 100 keyl Erdek zeytini getirilmiştir²⁷⁴. Tirilye zeytini ticareti, Erdek zeytinine göre daha çok yapılmıştır. 1218 Safer ayının (1803 Mayıs-Haziran) gıda gelirlerinin % 27'sini, 1218 yılı Zilhicce ayının (1804 Ocak-Şubat) gıda gelirlerinin % 33'ünü Tirilye zeytini oluşturmuş ve bir önceki yıla göre oranında bir artış yaşanmıştır.

Tablo 7'de görüldüğü gibi Tirilye zeytininin birim fiyatı sabit değildir. Tirilye zeytinine ödenen resmin ve birim fiyatı sürekli değişiklik göstermektedir. Bu durumun sebebinin mevsimsel olduğu düşünülmektedir. Yaz aylarında hem vergi oranında hem de zeytine ödenen toplamda bir düşüş söz konusudur. Kış aylarında ise tam tersi bir durum yaşanarak bir artış gerçekleşmektedir. Örneğin 1218 Zilkade (Şubat-Mart 1804) kış aylarında bir sepet Tirilye zeytininin birim fiyatı 30 akçe iken 1218 Safer (Mayıs-Haziran 1803) yaz aylarında bir sepet Tirilye zeytininin birim fiyatı 12 akçedir.

²⁷² Mithat Atabay, "Gelibolu Vilayeti'nin Tarihi Coğrafyası", Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı 95. Yıl Özel Sayısı 125-160, s. 131

²⁷³ BOA, CML, nr. 198/8210.

²⁷⁴ BOA, CML, nr. 429/17396.

Tablo 11: Çeşitli Tarihlerde Gümrükten Geçen Tirilye Zeytininin Miktarı ve Gümrük Resmi²⁷⁵.

Tarih	Tirilye zeytini miktarı (sepet)	Ödeme (Akçe)
1217 Zilkade (Şubat-Mart 1803)	172	5.430
1218 Muharrem (Nisan-Mayıs 1803)	20	600
1218 Safer (Mayıs-Haziran 1803)	30	360
1218 Safer (Mayıs-Haziran 1803)	90	3000
1218 Zilkade (Şubat-Mart 1804)	152	4560
1230 Cemzaiülevvel (Nisan-Mayıs 1815)	22	440
1236 Şevval (Temmuz 1821)	380	440

Yağlar da Gelibolu ticaretinde önemli yere sahiptir. Kaynaklarda geçen revgan-ı zeyt (zeytinyağı), revgan-ı sâde, şem'i revgan ihraç edilen yağ ürünleridir. Zeytinyağı ve zeytinin ticaret hacmi karşılaştırıldığında zeytinyağı oranı zeytine göre daha fazladır. İki ürünün ticareti aynı yılda olmasına rağmen zeytinyağı, zeytinden 1.5 kat daha fazla gümrükten geçmiştir. Vergilerinin birim fiyatları aynı olmasına rağmen zeytinyağına ödenen vergide iki katı bir fark oluşmuştur. 1830 yılı Mayıs-Haziran ayı ve 1831 yılı Haziran-Temmuz aylarındaki ticari ürünlerinin toplam vergi gelirinin 34.823 akçesi zeytinyağına aittir. Bu meblağ içinde zeytinyağı % 27'lik bir paya sahiptir. Bu iki yılda 7.501 kıyye zeytinyağı gümrükten geçirilmiştir. Bahsi geçen ay ve yılların toplam gelirinin 10.227 akçesini de zeytinden alınan vergi oluşturmaktadır²⁷⁶.

Tablo 12: Çeşitli Tarihlerde Gümrükten Geçen Zeytinyağının Miktarı ve Gümrük Resmi²⁷⁷.

Tarih	Zeytinyağı (Kantar)	Ödeme (Akçe)
1218 Muharrem (Nisan-Mayıs 1803)	9	1.200
1218 Safer (Mayıs-Haziran 1803)	190	7.620
1218 Safer (Mayıs-Haziran 1803)	75	3.840
1218 Şevval (Ocak-Şubat 1804)	27	3.240

²⁷⁵ BOA, *CML*, nr. 158/6672, 198/8210, 375/15429, 387/15848, 781/31876.

²⁷⁶ BOA, *D.MMK.d.*, nr. 23199.

²⁷⁷ BOA, *CML*, nr. 198/8210, 382/15664, 781/31876.

1218 Zilkade (Şubat-Mart 1804)	75	11.580
1219 Şevval (Ocak 1805)	52	7.950
1221 Safer (Nisan-Mayıs 1806)	278	43.900

Üretilen ve ekip biçilen emtia dışında Gelibolu’da balık ürünleri de yaygın olarak gümrükten geçirilmektedir. Gelibolu sahil bölgesi olduğu için balık türleri çeşitli ve miktarı da çoktur. Özellikle palamut, kolyoz, sardalya, lüfer ve çiroz balığı ticarete konu olan ürünlerdir. Bu balıklar içinde sardalya balığı, Boğaz ve Saroz körfezinde bol miktarda bulunmaktadır. Sardalya ve kolyoz tuzlanıp satılan balıklardandır. Kayıtlarda da tuzlu palamut balığı daha çok Müslüman tüccar tarafından ihraç edilmiştir. Balıklar, tuzlanarak veya fiçılara bastırılarak²⁷⁸ Gelibolu’dan, başta İstanbul olmak üzere diğer şehirlere gönderilmiştir. Balıkların bir kısmı halk tarafından tüketilmiş bir kısmı da kazada mevcut balık fabrikalarında ya da imalathanelerde işlenerek konserve haline getirilmiştir²⁷⁹. Arşiv kayıtlarında zaman zaman havyar ticaretine de rastlanılmıştır.

Gıda ürünlerinin yanı sıra baharat ürünleri de gümrükte işlem gören eşyadandır. İncelenen defterlerde Gelibolu Gümrüğü’nde beş çeşit baharat tespit edilmiştir. Bunlar; ya topluca attar veya attariye olarak ya da karanfil, biber ve biber yağı, anason, hınna (kına) gibi perakende olarak gümrükten geçirilmiştir.

5.4. Ev Eşyası ve Diğerleri

Çalışmamızın bu başlığı altında Gelibolu Gümrüğü’nde kaydedilen 38 çeşit mal sınıflandırılmıştır. Ev eşyaları olarak en çok zikredilen ve Gelibolu’nun yerli mamulü olan sabun ve sabun-ı Anadolu, Gelibolu ticaretinin en önemli eşyalarından bazılarıdır. Sabunlar kantar, kıyye, aded ve sandık olarak farklı ölçülerde gümrüğe getirilmiştir.

Sabun dışında kilim, cam, hasır, kalem, kaval, halı, çuval, döğen, pabuç, havlu, sünger, urgan gibi eşyalar gümrükten geçen ticari ürünlerdir.

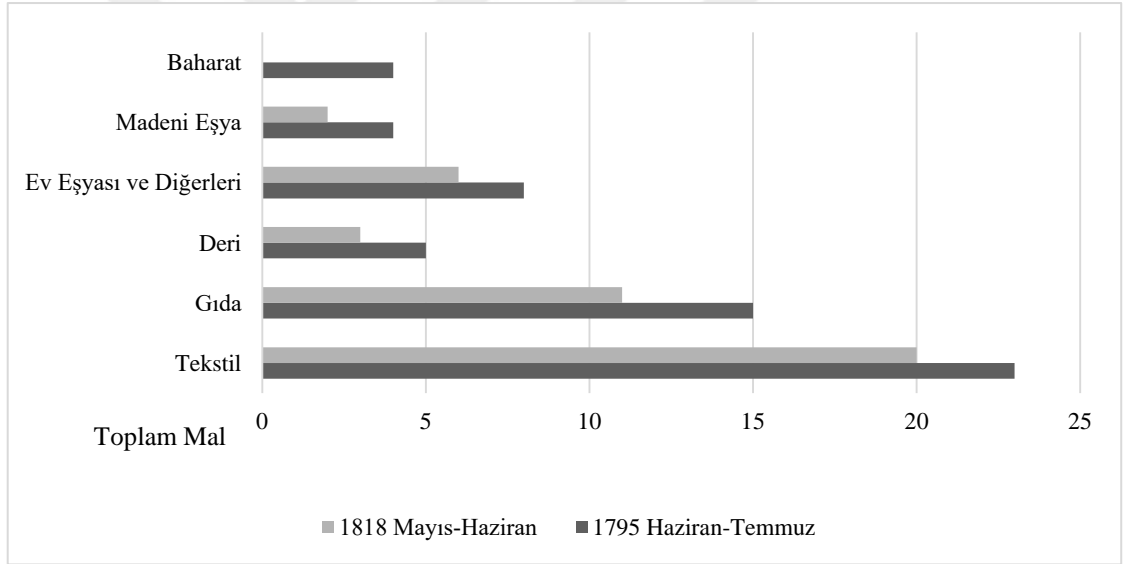
²⁷⁸ *Türkiye Seyahatnamesi*, s. 173.

²⁷⁹ İrdesel, *a.g.e.*, s. 62.

Gelibolu gümrük kayıtlarında rastlanılan bir diğer emtia balmumudur. Kayıtlarda şem-i asel olarak da geçmektedir. Balmumu bütün Karadeniz sahillerinden, Marmara'dan özellikle Çanakkale ve Gelibolu'dan İstanbul'a götürülerek oradan pazarlanmıştır. Fransız tacirleri her sene İstanbul'dan 300.000 Franklık balmumu satın alıyorlardı²⁸⁰.

Gelibolu ihracatını oluşturan başlıca ürünler olan piştov, tüfek, ok, yay gibi askeri mühimmatın yanında halat, urgan, kaytan, ağ gibi eşyalar da denizcilik malzemeleri de görülmektedir. Tüccarın taşıdığı orak, döğen gibi tarımsal aletler ise Gelibolu'da tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğuna örnek gösterilebilir.

Şekil 5: 1795 yılı Haziran-Temmuz ve 1818 yılı Mayıs-Haziran Aylarında Gümrükte İşlem Gören Malların Sektörel Dağılımı²⁸¹.

Gelibolu Gümrüğü'ne 1795 yılı Haziran-Temmuz ve 1818 yılı Mayıs-Haziran aylarında gelen mallar altı farklı sektör olarak sınıflandırılmıştır. Bu tasnif baharat, madeni eşya, ev eşyası, gıda, deri ve tekstil sektörlerinden oluşmaktadır. Buna göre sektörler arasından ikisi diğerlerine nazaran daha öndedir. Bunlardan ilki 1795 yılı Haziran-Temmuz ayında % 39'unu, 1818 yılı Mayıs-Haziran ayında ise % 47.6'sını

²⁸⁰ *Türkiye Seyahatnamesi*, s. 109.

²⁸¹ BOA, *D.MMK.d.* nr. 22953, 22957, BOA, *CML*, nr. 282/11593.

oluşturan tekstil ürünleridir. İkinci sırada ise Haziran-Temmuz ayında % 25.42 ve Mayıs-Haziran ayında % 26.19'luk bir oranı karşılayan gıda sektörüdür.

1795 yılı Haziran-Temmuz ayında gümrükten geçen diğer eşyanın % 8.47'si deri, % 13.55'i ev eşyası ve diğerleri, % 6.77'si madeni ve kimyasal maddeler ve % 6.77'si baharat sektörüne ait mallardır.

1818 yılı Mayıs-Haziran ayında gümrükte işlem gören diğer mallar ise % 7.14'ü deri, % 14.30'u ev eşyası ve diğerleri, % 4.76'sı madeni ve kimyasal maddelerdir.

Sektörlerdeki emtianın iki ay ve iki yıl arasındaki değişimlerine baktığımızda gıda ürünlerinin, 1795 yılı Haziran-Temmuz ayında 15 çeşit olduğu görülmektedir. Bu ürünler zeytin, revgan-ı zeyt, revgan-ı sade, pirinç, balık, mahi-i kolyoz ve mahi gibi gıda ürünleridir. 1818 Mayıs-Haziran ayında ise 11 çeşit gıda ürünü gümrükten geçmiştir. Aradan geçen 23 yıllık süreçte ürünler birbirine benzemekle beraber farklı olarak şeker, uskumru, havyar, limon, portakal gibi gıdalar da ön plana çıkmaktadır.

1795 yılı Haziran-Temmuz ayında gümrükten geçirilen tekstil ürünü olarak; alaca, keten, kirpas, kirpas-ı keten, alaca-i Yenişehir, rişte, kara keten, penbe-i rişte, gösterilebilir. 1818 yılı Mayıs-Haziran ayında tekstil ürünlerini, boğası, elvan, boğası ve elvan, aba, kirpas, rişte, çorap, çorap-ı Anadolu, kirpas-ı Balkan, havlu oluşturmuştur. Bu ürünlerden başka 360 parça çuka-i Leh isimli Avrupa menşeli tekstil ürününe de rastlanılmıştır 1818 yılında 1795 yılına göre kumaşlar daha çeşitli hale gelmiştir. Geçen süre zarfında giyim kuşamda da değişiklikler olduğunu kumaşların çeşitlenmesinden anlamak mümkündür.

Gümrükte işlem gören mal gruplarından gıda ve tekstil ürünlerinden sonra oransal olarak ev eşyası ve deri ürünleri gelmektedir. Her iki ay ve yılda deri ürünlerinin oranları birbirine yakındır. Bunlar tilki, çakal, sansar, kedi, cild-i keçi, cild-i camus, meşin, sahtiyan, gön gibi deri ve kürklerdir. Sabun, pabuç, orak, döğen, eşya-yı mahlut, çuval gibi mallar ise ev eşyaları ve diğerleri grubunda yer almaktadır.

1795 yılı Haziran-Temmuz ayında baharat ürünleri % 6.77'lik bir paya sahiptir. Bu baharatlar bir miktar attar, attariye, kına ve 1510 kıyye anasondur. Aynı ay ve yılda

% 6.77'lik bir oranda olan madeni ve kimyevi maddelerden ise demir (ahen-i ham) ve bakır (evan nuhhas) madeni öne çıkmaktadır.

1818 yılı Mayıs-Haziran ayında gümrüğe getirilen eşyalar içerisinde baharat bulunmamaktadır. Madeni ve kimyasal ürünlerden % 4.76 oranına sahip olan barut-ı siyah ve reçine ürünü görülmektedir.

Yıllar geçtikçe dikkat çeken farklılık ise, sanayileşme ile birlikte seri üretime geçen Avrupa menşeli malların özellikle tekstil ürünleri gümrükte yoğun işlem görmesidir. Söz konusu ürünler; çuka-i Leh, çit-i Leh, şal-ı Tosya, şal-ı Efrenc, fes-i Tunus, aba şalvar, aba kilim, dülbent-i beç gibi mallardır. Gümrük kayıtlarında 18. yüzyılın sonlarından itibaren zaman zaman bu tür ithal mallara rastlanılmıştır. Bu durum tekstil sektöründe yeterli olunmadığını ve Avrupa menşeli ithal mallara da yer verildiğini göstermektedir.

6. Panayırlar

Alıcı ve satıcıların belirli şartlar altında ve belirli bir eşyanın alım ve satımı için bir araya geldiği yere “Pazar” denilmektedir. Pazarlar haftada bir defa kurulduğu gibi, belli bir mekânda senede bir iki defa belirli aralıklarla kurulanlarına “panayır” denilmektedir²⁸².

Osmanlı ülkesinde Rumeli ve Anadolu eyaletinde birçok panayır kurulmaktadır. Fakat en aktif olanları Rumeli panayırlarıdır. Rumeli’de; Uzuncaabad-ı Hasköy, İslimye, Şarköy (Şehirköy), Siroz, Selanik- Luka, Nevrekep, Piriştine, Vudine, Şumnu, Mavrova, Dolyan, Alasonya, Filibe, Silivri, Tekirdağ panayırları önemli ticaret yerleridir. Buralar yerli ve yabancı tüccarın ticaretini geliştirmek için katıldığı yerlerdir. Bu panayırlar büyük ölçekli ve uzak yerleri de içine alan uluslararası konumdaki ticari merkezden oluşmaktadır. 18. ve 19. yüzyılın aktif panayırları daha çok Rumeli ve Balkanlarda kurulmuştur. Özellikle 19. yüzyılda Anadolu’da yeni panayırlar kurulmaya başlanmıştır. Bu tarihlerde Rumeli panayırları arasında en büyük ölçekli olan Uzuncaabad-ı Hasköy panayırı olmuştur. Panayırın

²⁸² Özer Küpeli, “Osmanlı Devleti’nde Panayır Organizasyonları”, *Osmanlılar*, C. III, Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 490.

açılacağı ve buraya mal gönderecek olan ve buradan mal getirten çeşitli yerlere panayırın kurulduğu önceden duyurulmuştur. Bu yerler arasında Gelibolu da vardır²⁸³.

Anadolu panayırlarının en aktif olanı ise Balıkesir panayırı olmuştur. Şam, Halep, Diyarbakır, Tokat, Bursa, İzmir, Manisa, Denizli gibi şehirlerdeki tüccarlar bu panayırda yakından ilgilenmiştir. Balıkesir, Gönen ve Çan panayırları arasında üçlü bir organizasyonun uygulanması bu üç panayırın da büyük ölçekli ve önemli panayırlar olduğunu göstermektedir²⁸⁴.

Çanakkale ve çevresi kara ve deniz bağlantılı ulaşımına sahip olması malların dağıtımında önemli bir geçiş alanı olmuştur. Ege kıyılarından ve Batı Anadolu'dan Bursa'ya yönelen yollar Çanakkale ve çevresini kullanmıştır. Edirne'den Bursa'ya devam eden akış Gelibolu-Lâpseki yolunu izlemiştir. Balıkesir üzerinden Bursa'ya ulaşan bu yol İzmit, Eskişehir, Kütahya ve Manisa güzergâhlarına açılarak diğer ana yollarla önemli ticaret yolları arasında kullanılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli ticaret yolları içinde, Çanakkale'nin bir kavşak ve bir durak yeri olarak önem taşıdığı buradan da anlaşılmaktadır. Böylece geçmişte Çanakkale yöresinde görülen panayırların ulaşım ağı ile ilişkili olarak, önemli yollar üzerinde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır²⁸⁵.

Panayırların her yıl kurulması alışılmış bir durum olduğu halde, bazı yıllarda sefer kararı, ihtilal ve tüccarın katılamaması gibi durumlarda panayırlar tatil edilmiştir. Bazen savaşların devam ettiği yıllarda panayırların kurulması uzun yıllar gecikmiştir. Panayırlara her bölgeden ve milletten tüccar katıldığından dolayı piyasadaki para da çeşitlilik göstermiştir. Darphane adına zahireci adı verilen mübayaacılar (satın alma işine bakan kimse) altın ve gümüş satın almak için panayırlara gönderilmiştir. Panayırlarda bulunan her çeşit eski altın ve sikke darphane için önemli bir hammadde kaynağı olmuştur²⁸⁶.

²⁸³ Çalışkan, a.g.m., s. 222.

²⁸⁴ Ömer Şen, *Osmanlı Panayırları (18.-19. Yüzyıl)*, Eren Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 11.

²⁸⁵ Çalışkan, a.g.m., s. 224.

²⁸⁶ Şen, a.g.e., s. 18.

Bahsi geçen panayırlara yerli yabancı her türlü tüccarın katıldığı defterlerden anlaşılmaktadır. Fakat bu tüccarlara eşkıya grupları sık sık yağmalama hareketlerine girişmişlerdir. Bu durum ise hem gümrüğe zarar verip hem de tüccarın panayıra gidemeyerek borçlu durumuna düşmesine sebep olmuştur. Bu zarar bazen çok büyük meblağlara ulaşmıştır²⁸⁷.

Panayırlara getirilen eşyadan ‘duhuliyye’ ve ‘huruciyye’ vergisi alınmıştır. Bu vergiler tüccarın kalacağı yerin kirası ve muhafazasının sağlanması için kullanılmıştır.

1838 Osmanlı-İngilizler arasında imzalanan Ticaret Antlaşması’na kadar gümrük vergisi % 3 iken, Ticaret antlaşması gereği panayırdaki, tüccarların ellerinde gümrükten geçtiğine dair bir tezkire yoksa bütün mallarından % 9 amediye, % 3 reftiye olmak üzere toplam % 12 gümrük resmi alınmıştır²⁸⁸.

Panayırlardan gelen gümrük vergisi devlet maliyesinin önemli gelir kalemlerinden birisi olmuştur. Panayırlardan elde edilecek gümrük vergilerini tahsil etmek amacıyla panayır gümrükleri kurulmuştur. Bu gümrüklerde panayıra herhangi bir vergi ödenmeden getirilen malın vergisi belirlenmiştir. İlk zamanlarda panayır gümrükleri devletin tayin ettiği görevliler tarafından idare edilmiştir. Daha sonra maliyenin zayıflamasıyla beraber iltizam sistemine geçildiğinde panayırlar da iltizama verilmiştir²⁸⁹.

Panayırlardan; panayır resmi, avaid resmi, gümrük rüsumu, bac vergisi, damga, ihtisab ve kantar vezni rüsumu, ruhsatiye resmi, duhan resmi ve cizye rüsumatları toplanılmıştır²⁹⁰. Toplanan bu rüsumatlar devlet hazinesine aktarılmıştır. 1257 yılı Şevval ayında (Kasım-Aralık 1841), 2420 akçe bac vergisi, 1218 akçe duhan vergisi,

²⁸⁷ Şen, *a.g.e.*, s. 19.

²⁸⁸ Reyhan Şahin Allahverdi, Edirne Gümrük Kayıtlarına Göre Rumeli’de Kurulan Panayırlar ve Bunların Bölge Ticaretine Katkısı (1750-1800), *Edirne’nin Fethi’nin 650. Yılı Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, 2012, s. 135.

²⁸⁹ Kúpeli, *a.g.m.*, s. 493.

²⁹⁰ Arslanboğa, *a.g.m.*, s. 777.

55.577 akçe gümrükten geçen eşyadan alınan gümrük rüsumu, 9 akçe kantar vezni, 102.487 akçe cizye rüsumatları toplanarak Gelibolu gümrük hasılatına eklenmiştir²⁹¹.

Tablo 13: Gelibolu Gümrüğü'nden Panayırlara Yapılan İhracat 1211 Rebiülevvel (Eylül-Ekim 1796)²⁹².

Malın Cinsi	Birim	Eşyanın Gittiği Panayır		Miktar-Toplam
		Uzuncaabad-ı Hasköy	Rodoscuk	
Aba	ky	5	-	5
Beyaz meşin	sn	24	12	36
Beyaz meşin	ky	-	30	30
Çorap	dz	1	-	1
Çorap	sp	-	100	100
Eşya-yı çerçi	yük	1	8	9
Eşya-yı mahlût	yük	-	13	13
Eşya-yı yorgan	ky	26	26	52
Gabrova kutusu	ky	60	-	60
Harir-i Bursa	ky	29	-	29
Harir-i Efrenç	ky	-	70	70
Harir-i ham	ky	8	20	28
Mamul aba	ky	5	-	5
Meyve-i huşk	sn	90	-	90
Kaytan	tp	4	-	4
Kendir	ky	-	100	100
Lüleli estika	ad	5	71	76
Revgan-ı zeyt	knt	1000	560	1560
Sabun	ky	100	300	400
Sabun	sn	150	90	240
Tuzluk	çf	80	-	80
Yapağı	çv	60	100	160

²⁹¹ BOA, *ML.VRD.d.* nr. 00476.

²⁹² BOA, *D.MMK. İGE.* nr. 23496.

Yapağı	knt	3000	1000	4000
Yapağı	bl	126	-	126

İşlek panayırlardan olan Uzuncaabad-ı Hasköy²⁹³ panayırının kurulduğu 1211 Rebiülevvel ayında Rodoscuk Panayırı da kurulmuştur. Bu gibi panayır zamanının aynı tarihlere denk geldiği durumlarda bir panayıra katılacak tüccar diğer panayırın ertelenmesini talep etmiştir. Ancak devlet böyle bir talebi kabul etmemiş, tüccarın panayırlardan birini tercih etmesini istemiştir²⁹⁴.

Aynı tarihte kurulan Uzuncaabad-ı Hasköy ve Rodoscuk panayırına getirilen eşya arasında ortak ürünler bulunmaktadır. Bunlar; beyaz meşin, eşya-yı yorgan, eşya-yı çerçi, sabun, yapağı ve revgan-ı zeyttir. Ortak ürünler olmasına rağmen örneğin; Uzuncaabad panayırına getirilen yapağı ve zeytinyağı miktarı daha fazladır. Diğer mallar ise birbirinden tamamen farklıdır. Panayıra getirilen eşya arasında ilk iki sırayı yapağı ve zeytinyağı almıştır.

Ticaret yapılan ipekli kumaşlar alaca-i Haleb, alaca-i Şam, alaca-i Manisa, atlas, sof ve şal olarak kayıtlara geçmiştir. İpek bazen de harir-i ham, harir-i Burusa, harir-i elvan gibi isimlerle pazarlarda yer almıştır. Yünlü dokumalardan biri olan aba 5 kıyyeden panayıra getirilmiştir.

Tüccarın ödediği vergi bazen aynı, bazen de değişiklik göstermektedir. Müslüman bir tüccar 24 sandık beyaz meşin için 1800 akçe öderken, 30 kıyye beyaz meşine 1960 akçe ödemiştir. Tüccarın uyuğu Müslüman iken aynı cins eşya için farklı vergiler öderken, bazen de ister Müslüman ister Yahudi olsun iki tüccar da aynı miktarda vergi ödemiştir. 26 kıyye 'eşyayı yorgan' için Yahudi ve Müslüman tüccar 2600 akçe ödemiştir²⁹⁵. Bu farkın nedeni araba, çuval, kutu, sandık, kundak gibi ölçülerin büyüklüğü ve ürünün kalitesidir.

Yünlü dokumacılık denince ilk akla gelen yapağıdır. Yapağıdan sonra önemli bir yere sahip olan Selanik ve Eğin'de üretilen askeri ve sivil hayatta kullanılan çuha

²⁹³ Arslanboğa, a.g.m., s.785.

²⁹⁴ Ömer Şen, a.g.e., s. 18.

²⁹⁵ BOA, D.MMK.d. nr. 23496

ticari alanda önemli bir yere sahiptir²⁹⁶. 1211 Rebiülevvel ayında (Eylül-Ekim 1796) yapağı her iki panayıra farklı ölçülerde getirilmiştir. Gelibolu'dan Uzuncaabad-ı Hasköy panayırına 60 çuval yapağı, Tekirdağ panayırına ise 100 çuval yapağı gitmiştir. 3000 kantar yapağı Uzuncaabad-ı Hasköy panayırına, 1000 kantar yapağı ise Rodoscuk panayırına Yahudi tüccar tarafından getirilmiştir. Panayırlarda dokumalardan ipeklilere, yünlülerden deriye, ev eşyalarından günlük eşyalara kadar her türlü ürünü bulmak mümkündür. Bu ürünler mamûl, yarı mamûl bazen de ham madde olarak satışa sunulmuştur²⁹⁷. Çoğu zaman eşyanın ismi yerine ürünler sınıflandırılmış ve defterlere kaydedilmiştir. Örneğin yukarıda kaydedilen eşya-yı çerçi, eşya-yı mahlût gibi genel tabirler kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde dericilik de oldukça gelişmiş bir sektördür. En önemlileri olanları cild-i camus, cild-i keçi, cild-i bakar gümrük kayıtlarında rastladığımız deri çeşitleridir. Deri ticaretinde önemli bir yere sahip olan sahtiyancılık da Gelibolu'da oldukça yaygın bir zanaattır. Bu ürün Sahtiyân-ı sarı, sahtiyân-ı siyah adıyla bol miktarda Gelibolu'ya getirilmiştir. Bunların dışında Müslüman tüccarın ticaretini yaptığı meşin de dericilik eşyası arasında bulunmaktadır. Meşin ticareti defterlerde al meşin ve beyaz meşin olarak geçmektedir.

Panayıra gelen eşyadan alınan vergi ile panayıra gelmeyen bir eşyadan alınan vergi değişiklik göstermiştir. Örneğin iki panayıra da gelen toplam miktarı 4000 kantar olan yapağının vergisi 20.230 akçedir. Vergisinden ziyade birim olarak da oldukça fazladır. İncelenen bir arşiv kaydında panayıra gelmeyen yapağının 350 ve 103 kantar gibi farklı miktarlarda gümrüğe geldiği görülmüştür ki bu miktar panayıra gelen yapağı miktarından oldukça azdır. Ödenen vergi oranı ise 2.400 ile 7.200 akçe arasındadır²⁹⁸.

Uzuncaabad-ı Hasköy panayırının idaresi İstanbul Gümrüğü'ne bağlı idi. Osmanlı Devleti'nde gümrük vergisi malın kıymeti üzerinden tespit edilerek tahsil edilmekteydi. Fakat malın değerinde meydana gelen artışlar nedeniyle gümrüklerde

²⁹⁶ Kolçak, *a.g.t.*, s. 73.

²⁹⁷ Şahin Allahverdi, *a.g.m.*, s. 144.

²⁹⁸ BOA, *CML*, 392/16041.

karışıklıklar meydana gelmesinden dolayı pratikte gümrük vergileri malın denk, kantar, balya veya okka üzerinden tahsil edilmekteydi. Ancak bu vergi oranları tespit edilirken ilgili malın vergi oranı da değerlendirilmeye tabiydi²⁹⁹.

Genel olarak panayırlar hem bölge ticaretini canlandırmak, hem de ödenen gümrük vergileri sayesinde devlet gelirlerinde önemli artışlar yaşanması bakımından önemlidir

²⁹⁹ Arslanboğa, a.g.m., s. 778.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin 1354 yılında Gelibolu'yu fethetmesiyle ilk olarak Rumeli'ye geçiş sağlanmıştır. Osmanlı Devleti'nden önce Gelibolu pek çok medeniyetin hâkimiyeti altına girmiştir. Tüm bu medeniyetler Gelibolu'nun hem stratejik noktada olduğunu hem de ticaret yolları üzerindeki kıymetini bildiklerinden, Avrupa ve Anadolu arasında bir köprü vazifesindeki bu yere sahip olmaya çalışmışlardır.

Gelibolu, tarih boyunca hem deniz hem de kara yoluyla yapılan ticaretin merkezinde yer almaktadır. Ayrıca uluslararası ticaretin kavşak noktasında bulunan önemli bir liman kentidir. Gelibolu Limanı, Osmanlı döneminde Avrupa'dan gelen ve Gelibolu'dan bu yerlere giden ticari eşyaların gemilere yüklendiği ve gümrük işlemlerinin yapıldığı liman bölgesidir. İtalyan, Fransız gibi Akdeniz tüccarı İnöz iskelesinden ve Gelibolu'dan kendi ülkelerine çeşitli ticari eşyayı yüklemişlerdir. Gelibolu, Rumeli arasında ticaret yolunun önemli bir kavşak noktası olduğu için Akdeniz yoluyla gelen mallar Gelibolu vasıtasıyla tüm Osmanlı ülkesine dağılıyordu.

19. yüzyılın ilk yarısına baktığımızda Gelibolu'da yerli ve yabancı tüccarlar için oldukça canlı bir ticaret görülmektedir. Tüccar Gelibolu'nun sahip olduğu liman ve Çanakkale Boğazı sayesinde her türlü emtiayı sevk etme imkânı bulmuştur. Başta İstanbul olmak üzere, Çanakkale, Edirne, İzmir gibi ticaret imkânı bol olan ve büyük limanlara sahip olan şehirlerle yoğun bir ticaret yapılmıştır. Gelibolu ticaretinde yerli ve yabancı tüccar aynı derecede önemli ve aktif durumdaydı.

Gelibolu'nun bir yarımada olması, Saroz Körfezi'ne yakınlığı sayesinde verimli topraklara sahip olduğundan üretimle birlikte ürün çeşitliliği de artmıştır. Ayrıca Gelibolu'da yerli mamullerinin yanı sıra ithal ürünleri de görmek mümkündür.

Gelibolu iç ve dış ticarete devlet için bir kontrol noktasıdır. Ticaret gemileri İstanbul'da kontrol edildikten sonra Akdeniz'e açılmadan önce Gelibolu'da tekrar kontrol edilmiştir. Tüccar bir tezkire almadan ve bu tezkireyi gümrük görevlilerine onaylatmadan gemi limandan ayrılamamıştır. Bu durum bize gümrükte ne denli sıkı bir takip ve organizasyon olduğunu göstermektedir.

Osmanlı Devleti için gümrük gelirleri büyük bir öneme sahiptir. Bu yüzden tüm bu ticari eşyalardan gümrük vergisi alınmıştır. Bu durum devlet hazinesinin gelirlerinin artmasına katkıda bulunmuştur. Gümrük vergilerinin tahsil edilmesinde görevli memurların denetlemesi önemli bir meseledir. Özellikle rüşvet ve yolsuzlukların en fazla görüldüğü yerler gümrüklerdir. Bunların aracılığıyla gümrükteki her iş sistemine ve amacına uygun bir şekilde sürdürülmeye çalışılması gerekirdi. Tartma, ölçme işlemlerinin yapılması tamamen gümrükte çalışanların inisiyatifinde bulunuyordu. Bununla beraber kayıtların da kusursuz tutulması son derece önemliydi.

Gelibolu'da gümrüğe bağlı ticaret yapan zümrede oldukça geniştir. Osmanlı vatandaşlarından Müslüman ve Gayrimüslimin büyük bir kitlesi ticaretle uğraşıp vergi öderken gümrük defterlerinde bu tüccarların menşeyini, dinini ve milli statüsünü görmek mümkündür. Bu bakımdan gümrük defterleri tüccarın sınıfını ve milliyetini göstermekte önemli bir yere sahiptir.

Gelibolu gümrük defterlerinden yapılan değerlendirmeye göre Gelibolu'da az sayıda yabancı tüccar bulunmaktaydı. Bunun büyük bir kısmını Fransızlar ve İngilizler oluşturmaktaydı. Bu yabancı tüccar Gelibolu'dan ipek-pamuk karışımı bezleri, deri-kürk çeşitlerini ve şehrin yerli mamul ürünlerinden olan balık türlerini kendi ülkelerine götürmüşleridir. Yabancı tüccarın yaptığı bu ticareti Gelibolu gümrük kayıtlarından görmek mümkündür. Bu kayıtlarda tüccarın menşeyi ile birlikte gümrükten geçirdiği eşyanın cinsi, miktarı, ödediği vergi ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir. Yabancı tüccar sayısı az olmasına rağmen ödedikleri vergi miktarı oldukça yüksekti.

19. yüzyılın ilk yarısına ait Gelibolu ihracat verileri incelendiğinde ortaya çıkan sonuçlar ihracat ürünlerinin oldukça çeşitli olduğunu göstermektedir. Gıda kategorisinde değerlendirilen buğday, zeytin, zeytinyağı, susam, susam yağı, balık ve havyar Gelibolu Gümrüğü'nden en çok geçen ihracat ürünleridir. Gemiler için gerekli olan yelken bezi, dokuma hammaddelerinden biri olan pamuk, pamuk ipliği de Gelibolu ihracat ürünlerinin en başında yer almaktadır. Gelibolu sahip olduğu limanı sayesinde sadece yurt dışına değil aynı zaman da yurt içindeki çeşitli merkezlere de ihracat yapmaktadır.

Gelibolu'da ihracatın yanı sıra ithalatta yapılmıştır. İthalat ihracata göre daha fazladır. İthalat ürünlerinin büyük bir kısmını Manisa, Şam, Haleb alacaları, Edirne, Filibe, Selanik ve Gümölcine'den gelen çeşitli kumaşlar, diğler şehirlerden gelen deri, kürk ve çeşitli gıda ürünleri oluşturmaktadır. Gelibolu'ya bu eşyalar Müslüman ve zımmi tüccar tarafından ithal edilirdi. Gelibolu ticaretinde Osmanlı vatandaşlarından Müslüman ve Hıristiyanlar başta olmak üzere Yahudiler daha az olmakla birlikte söz sahibiydiler. Yahudi tüccar Gelibolu Gümrüğü'nden mamul cam, toplu olarak attar veya attariye, yapağı ürünlerini geçirmiştir. Bu ticaret potansiyeli sayesinde Gelibolu'da her türlü yerli ve yabancı eşyaya gümrük kayıtlarında rastlanmıştır.

Gelibolu'nun ticari fonksiyonunu gösteren bir durum kurulan panayırlardır. Gelibolu'da ve diğler şehirlerde üretilen malların bir kısmı bu panayırlarda sergilenirdi. Uzuncabad ve Rodoscuk panayırları bunların en önemlileriydi. Yılın belli dönem ve aylarında kurulan bu panayırlara hem yerli hem yabancı tüccar büyük bir ilgi gösterirdi. Bu panayırlara getirilen ürünlerin çeşitliliği sayesinde gümrük gelirlerinde bir hayli artış yaşanmaktaydı.

Gelibolu, sahip olduğı liman, bedesten, kervansaray, çarşı-pazar gibi ticari yapıların gelişmişliği sayesinde önemli bir ticari merkezi olarak görüldüğü için gerek yabancı gerek yerli tüccarın ticaret yapmak amacıyla uğradığı bir ticaret şehridir.

Son olarak Osmanlı sahil gümrüklerinden biri olan Gelibolu iskelesinin ticari fonksiyonu, komşu şehirler arasındaki yeri, İstanbul gümrük gelirlerine katkısı oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

ARŞİV VESİKALARI

BOA (TC. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivi)

Cevdet Maliye Tasnifi: nr. 158/6672, 198/8210, 15/681, 282/11593, 367/15061, 371/15265, 375/15429, 382/15664, 387/15848, 392/16041, 427/17292, 429/17396, 440/17779, 593/24439, 735/30005, 781/31876.

Cevdet Bahriye: nr. 2794, 117/5665.

İradeler Şura-yı Devlet: nr. 47/2590.

İbnülemin Maliye: nr. 82/7740.

İrade Meclis-i Vala: nr. 527/23662.

Bab-1 Defterî Maden Mukataası Kalemî İstanbul Gümrük Emîni Defterleri: nr. 22953, 22957, 23004, 23029, 23095, 23705, 23743, 23199, 23202, 23383, 23727, 23496.

Maliye Nezareti Varidat Muhasebesi Defterleri: nr. 249, 476.

Baş Muhasebe İstanbul Gümrük Emîni Kalemî Defterleri: nr. 17174.

ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

Akalın, Ş., (2002), “Kervansaray”, *TDVİA*, C. XXV, İstanbul, (299).

Altunbay, M., (2002), “Klasik Dönemde Osmanlı’ da Madencilik”, *Türkler*, C. X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, (796).

Altuğ, U., (2016), “Fatih Sultan Mehmed Döneminde Gelibolu Sancağındaki Kaleler”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi*, Yıl: 14, Sayı: 20, (249-263).

Andreasyan, H. D., (1964), *Polonyalı Simeon’un Seyahatnamesi (1608-1619)*, Baha Matbaası, İstanbul.

- Arslanboğa, K., (2015), “Uzuncabaad-ı Hasköy Panayırı’nın 1769 ile 1818 Yıllarına Ait Gümrük Gelirleri, ”*Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.36, Çanakkale, (775-786).
- Artan, M., (2006), *Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Devleti’nde Eşkıyalık Hareketleri*, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin.
- Ayverdi, E. H., (1989), *Osmanlı Mimarisi’nde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri II*, Damla Ofset, İstanbul.
- Ayönü, Y., (2006) “Osmanlı’dan Önce Rumeli’de Türkler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXI, S. 2, (17-33)
- Baykara, T., (2015), *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası’na Giriş I*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, Ankara.
- Belge, M., (2008), *Osmanlı’da Kurumlar ve Kültür*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Bostan, İ., (2003), *Osmanlı Bahriye Teşkilatı Tersane-i Amire*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- Bostan, İ., (2005), *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, Bilge Yayınları, İstanbul.
- Bostan, İ., (2007), *Osmanlılar ve Deniz Politikaları Teşkilat Gemiler*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Boy, F., (2011), *Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Dönemi’nde Gelibolu’da Sosyal ve Kültürel Hayat*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Clavijo, (1993), *Anadolu Orta Asya ve Timur* (Çev: Ömer Rıza Doğrul), Ses Yayınları, İstanbul.
- Çalışkan, V., (2008), “Geleneksel Periyodik Ticaret Mekânları Olarak Panayırlar Çanakkale Örneği”, *Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, (217-245).

- Çeştepe, Güven, H., T., (2016), “Osmanlı Tarihi’nde Dâhili Gümrük Vergisi İstisnaları”, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 16, S. 2,16, (1-20).
- Doğaner, S., (2006), “Savaş ve Turizm Troya ve Gelibolu Savaş Alanları”, *Türk Coğrafya Dergisi*, S. 46, (1-21)
- Dolsan, F., (1953), “Gümrük Tarihi”, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C: VIII, İstanbul.
- Emecen, F., (1996), “Gelibolu”, *TDVİA*, C. XIV, İstanbul, (1-6).
- Ertaş, M.Y., (2008), “Osmanlı Ordularının Geçiş Güzergâhı Olarak Gelibolu”, *Çanakkale II, (Savaşı ve Tarihi)*, İstanbul.
- Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, (2010), 5. Kitap C.II, (Haz: Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Eyice, S., (1992), “Bedesten”, *TDVİA*, C. V, İstanbul, (303-306).
- “Gelibolu”, (1982), *Yurt Ansiklopedisi*, C. III, Anadolu Yayıncılık, İstanbul.
- Genç, M., (2002), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Genç, M., (2014), “Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kökboya ve Çehri ile İlgili Bazı Kayıtlar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Yıl: 14, Sayı: 13, (175-212).
- Gökbilgin, M.T., (2007), *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Gölen, Z., (2006), *Osmanlı Devleti’nde Baruthane-i Amire (XVIII. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gündüz, T., (2013), *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Güneş Yağcı, Z., (2011), “İstanbul Gümrük Defteri’nde Göre Karadeniz Köle Ticareti (1606-1607)”, *History Studies International Journal of History*, Volume 3/2, (372-384).
- Halaçoğlu, Y., (1991), *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- Hammer, J., (2011), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, Kumsaati Yayınları, İstanbul.
- İmer, Z., (2017), “Gelibolu Yelken Bezi”, *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, C.10 S. 49, (174-179).
- İnalcık, H., (2000), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi I*, Eren Yayınları, İstanbul.
- İnalcık, H., (2000), “İmtiyazat”, *TDVİA*, C. XXII, İstanbul, (245-252)
- İnalcık, H., (2004), *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- İnalcık, H., (2006), “Murad II”, *TDVİA*, C. XXXI, İstanbul, (164-171).
- İnalcık, H., (2008), “Osmanlı Deniz Üssü Gelibolu”, *Çanakkale Savaşları Tarihi*, C:I, Değişim Yayınları, İstanbul, (99-105).
- İnalcık, H., (2012), *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I, (Klasik Dönem 1302-1606 Siyasal, Kurumsal Ve Ekonomik Gelişim)* Kültür Yayınları, İstanbul.
- İrdesel, M., (1994), *Gelibolu Yöresi ve Tarihi*, Geltur Ajans Turistik Yayınları, Çanakkale.
- Karaca, F., (2002), “Kürk”, *TDVİA*, C. XXVI., İstanbul, (568).
- Kazıcı, Z., (2004), *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, Kayıhan Yayınevi, İstanbul.
- Kazıcı, Z., (2010), *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, Bilge Yayınları, İstanbul.
- Koca, N., (2003), *Lapseki İlçesinin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Kocakaplan, S. Ç., (2017), *18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve İstanbul Gümrüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Kolçak, Ö., (2005), *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1650)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

- Korkmaz, Ş., (2015), “II. Mahmud Dönemi’nde Yapılan 1832 Tarihli Arazi ve Emlak Sayımı: Gelibolu Örneği, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*”, S. 22, (87-108).
- Küpelı, Ö., (1999), “Osmanlı Devleti’nde Panayır Organizasyonları”, *Osmanlılar*, C: III, Türkiye Yayınları, Ankara.
- Kütükoğlu, M., (1980), “Osmanlı Gümrük Kayıtları”, *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul, (220-294).
- Kütükoğlu, M., (1974), *Türk İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580–1838)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Kütükoğlu, M., (1996), “Osmanlılar ’da Gümrük,” *TDVİA*, C. XIV, İstanbul, (264-267).
- Ortaylı, İ., (2010), *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara.
- Özdemir, M., (2007), “Türk Kültüründe Dericilik Sanatı”, *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 20, (ss.66-82).
- Özkaya, Y., (2008), *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Öztuna, Y., (2004), *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. I, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, S., (2002), “Osmanlı Devleti’nde Sabun Sanayi”, *Türkler*, C. X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, (783).
- Şahin, R., (2006), *Edirne Gümrüklerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne’de Ticari Hayat*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- Şahin Allahverdi, R., (2012), Edirne Gümrük Kayıtlarına Göre Rumeli’de Kurulan Panayırlar ve Bunların Bölge Ticaretine Katkısı (1750-1800), *Edirne’nin Fethi’nin 650. Yılı Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Edirne, (132-162).
- Şen, Ö., (1996), *Osmanlı Panayırları (18.-19. Yüzyıl)*, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Sahillioğlu, H., (1968), “Bir Tüccar Kervanı”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C. 2, S. 9, Ankara, (63-69).

Sezgin, İ., (1998), *XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Tabakoğlu, A., (2009) *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Tekin, Z., (2002), “Osmanlı Devleti’nde Kürk Ticareti”, *Türkler*, C. X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, (759).

Tezcan, H., (1993), *Atlaslar Atlası, Yün ve İpek Koleksiyonu*, Yapı Kredi Koleksiyonları, İstanbul.

Thevenot, J., (2009), *Thevenot Seyahatnamesi*, ed: Stefanos Yerasimos, Çev: Ali Berktaş, Kitap Yayınevi, İstanbul.

Türkiye Seyahatnamesi, (1974), *1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul*, (Çev: Oğuz Gökmen), İstanbul.

Uzunçarşılı, İ. A., (1998), *Osmanlı Tarihi I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Ünal, M. A., (2012), *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Paradigma Yayınları, İstanbul.

EKLER

Tablo 14: 1209 Zilhicce/Haziran-Temmuz 1795; 1210 Safer/Ağustos-Eylül 1795 Tarihlerinde Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Emtia³⁰⁰.

Mahın Cinsi	Birim	Zilhicce	Safer	Miktar Toplam	Zilhicce Akçe	Safer Akçe	Toplam Gelir
Ahen-i ham	çbk	100	-	100	960	-	960
Alaca-i Yenişehir	t	40	-	40	840	-	840
Anason	ky	-	1510	1510	-	2415	2415
Cild-i camus	ad	2	-	2	360	-	360
Çerçi attar	bir miktar	-	-	-	-	480	480
Emrud (armud)	bir miktar	-	-	-	600	-	600
Erz	bir miktar	-	-	-	-	555	555
Evan nuhhas	ky	-	30	30	-	180	180
Gön	ad	50	12	62	1500	960	2460
Kahve-i İzmir	ky	520	-	520	-	3120	3120
Kara keten	knt	13	-	8	1170	-	1170
Kavsile	ad	40	62	102	1200	1860	3060
Kirpas	t	90	-	90	-	540	540
Kirpas-ı Balkan	t	40	-	40	-	240	240
Kirpas-ı keten	t	100	-	100	600	-	600
Hamlat	dn	38	-	38	80220	-	80220
Hamlat	tn	1	-	1	1200	-	1200
Hınna	tr	3	-	3	240	-	240
Mahi-i kolyoz	bir miktar	-	-	-	1680	2370	4050

³⁰⁰BOA, *D.MMK. d. nr. 22953, 22957.*

Nuhhas	ky	300	-	300	1800	-	1800
Orak	ky	1600	-	1600	3600	-	3600
Penbe-i rişte	ky	140	-	140	-	480	480
Revgan-ı sâde	ky		100	100		345	345
Revgan-ı zeyt	ky	330	230	560	9635	6360	15995
Rişte	ky	24	-	24	360	-	360
Sabun-ı Girid	sn	60	-	60	6000	-	6000
Sabun-ı Kazdağı	sn	-	30	30	-	2700	2700
Sahtiyan	ky	-	30	30	-	240	240
Zeytin	ky	600	-	600	600	-	600

Tablo 15: 1210 Zilhicce/Haziran-Temmuz 1796, 1211 Muharrem/Temmuz-Ağustos 1796, 1211 Safer/Ağustos-Eylül 1796 Tarihlerinde Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Emtia³⁰¹

Malın Cinsi	Birim	Zilhicce	Muharrem	Safer	Miktar Toplam	Zilhicce Akçe	Muharrem Akçe	Safer Akçe	Toplam Gelir
Anason	ky	-	-	1700	1700	-	-	3000	3000
Cild-i camus	ad	15	-	-	15	900	-	-	900
Cild-i keçi	ad	100	-	-	100	300	-	-	300
Döğen	ad	100	-	110	210	1200	-	1320	2520
Emrud	bir miktar	-	-	-	-	-	240	-	240
Fındık	knt	15	-	-	15	900	-	-	900
Gön	ky	45	-	-	45	3000	-	-	3000
Hamlat	tn	-	21	-	21	-	24680	-	24680
Kaba zeytin	kile	100	-	-	100	1500	-	-	1500
Kahve	ky	-	600	-	600	-	3600	-	3600
Kahve-i İzmir	ky	-	-	540	540	-	-	3120	3120
Kara keten	knt	58	-	-	58	3600	-	-	3600
Katran	knt	-	-	25	25	-	-	330	330
Kavsile	ad	140	-	72	212	3740	-	2100	5840
Kırmızı yemeni	çf	-	-	120	120	-	-	600	600
Kirpas	t	210	80	100	390	1260	480	600	2340
Kirpas-ı Balkan	t	160	80	60	300	860	480	360	1700

³⁰¹ BOA, CML, nr. 593/24439.

Mahi-i kolyoz	bir miktar	-	-	-	-	-	960	-	960
Mazı	knt	-	2	5	7	-	840	2040	2880
Oyuncak	bir miktar	-	-	-	-	480	-	-	480
Reçine	knt	-	-	60	60	-	-	1470	1470
Revgan-ı zeyt	ky	960	820	2330	4110	2120	2760	7860	12740
Rişte	ky	-	400	-	400	-	1200	-	1200
Penbe-i rişte	ky	1100	400	1450	2950	3300	1200	4380	8880
Sabun-ı Kazdağı	sn	-	-	16	16	-	-	1680	1680
Tehi çuval	ad	-	160	-	160	-	1020	-	1020
Urgan	ky	-	60	120	180	-	120	300	420
Yapağı	knt	10	-	40	50	900	-	2400	3300
Zeytun-ı Tirilye	ky	600	400	500	1500	600	360	1200	2160
Zift	knt	40	-	-	40	600	-	-	600

Tablo 16: 1216 Cemaziülevvel/Eylül- Ekim 1801, 1221 Safer/Nisan-Mayıs 1806 Tarihlerinde Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Emtia³⁰².

Malın Cinsi	Birim	Cemaziülevvel	Safer	Miktar Toplam	Cemaziülevvel Akçe	Safer Akçe	Toplam Gelir
Abani	çf	-	7	7	-	33960	33960
Abani	t	-	27	27	-	13560	13560
Abani kuşak	t	-	19	19	-	13560	13560
Abani kuşak	çf	-	1	1	-	18480	18480
Acem kuşak	çf	-	1	1	-	25720	25710
Acem Şal	çf	-	2	2	-	13740	13740
Alaca-i Halep	çf	-	2236	226	-	95495	95495
Ahen-i ham	çb	462	-	462	1500	-	1500
Ahen-i ham	knt	45	-	45	2820	-	2820
Alaca kedi	ad	18	-	18	18000	-	18000
Alaca kedi	dn	19	-	19	15000	-	15000
Alaca-i Manisa	tn	-	22	22	-	26400	26400
Alaca-i Şam	çf	-	4	4	-	13560	13560
Anason	ky	2780	-	2780	4000	-	4000
Attar/Attariye	bir miktar	-	-	-	3240	-	3240
Bağder kuşak	ad	-	2	2	-	18480	18480
Beyaz abani kuşak	çf	-	6	6	-	18480	18480
Beyaz değirmi	çf	-	30	30	-	13560	13560

³⁰² BOA, CML, nr. 392/16041.

kuşak							
Beyaz tilki	dn	17		17	18000	-	18000
Beyaz tilki	beden	66		66	15000	-	15000
Boğası	çf	-	1	1	-	13740	13740
Çalkafa	beden	3		3	18000	-	18000
Çiçekli	çf	-	9	9	-	13740	13740
Çiçekli Halep	tp	35	-	35	3600	-	3600
Çiçekli kara	çf	-	10	10	-	13560	13560
Çiçekli kuşak	çf	-	40	40	-	25710	25710
Çorap	ky	94	-	94	15000	-	15000
Değirmi kirman kuşak	çf	-	3	3	-	25710	25710
Futa	çf	-	1	1	-	13740	13740
Fitilli	çf	-	21	21	-	18480	18480
Fitilli	tp	-	28	28	-	13560	13560
Hassa	çf	-	10	10	-	41190	41190
Harnub	knt	50	-	50	-	600	600
İşleme abani kuşak	çf	-	7	7	-	25710	25710
Kahve	ky	300	-	300	1800	-	1800
Kahve-i Yemen	-	-	-	-	3600	-	3600
Kahve-i Yemen	ky	-	760	760	-	18240	18240
Kakum	beden	15	-	15	33000	-	33000
Kalem	ad	25	-	25	1200	-	1200
Kara keten	çv	-	44	44	-	4920	4920

Kilim	ad	3		3	180	-	180
Kara keten	knt	-	140	140	-	1800	1800
Katran	knt	60		60	900	-	900
Kavsile	ad	60	21	81	3120	1260	4380
Kazib kakum	beden	2		2	18000	-	15000
Kirman kuşak	çf	-	18	18	-	87415	87415
Kirpas-ı melez	çf	-	35	35	-	3240	3240
Kunduz	ad	-	13	13	-	20340	20340
Kursak	beden	37	-	37	18000	-	18000
Kuşak	çf	-	1	1	-	15480	15480
Kutni	çf	-	2	2	-	13560	13560
Küçük paçe	çf	1		1	18000	-	18000
Kurt	ad	-	11	11	-	1080	1080
Limon	bir miktar	-	-	-	-	1080	1080
Mahi-i kolyoz	bir miktar	-	-	-	600	-	600
Meşin	ad	300	-	300	900	-	900
Nafe-i boğaz	dn	65	-	65	18000	-	15000
Nafe-i Rumeli	beden	23	-	23	34800	-	34800
Palamut	knt	32	27	95	480	840	1320
Penbe-i rişte	ky	800	-	800	1400	-	1400
Post-ı çakal	ad	-	70	70	-	20340	20340
Revgan-ı sade	ky	100	-	100	1500	-	1500
Revgan-ı zeyt	knt	8	-	8	960	-	960

Rezâki	tr	20	-	20	1200	-	1200
Sansar	dn	66	-	66	18000	-	15000
Sansar kafası	beden	5	-	5	18000	-	15000
Sansar zağrası	beden	7	-	7	18000	-	15000
Savai	çf		14	14	-	13740	13740
Savai	t	6	-	6	3600	-	3600
Semur	dn	38	-	38	18000	-	18000
Semur tırnak	beden	15	-	15	33000	-	33000
Sincap	çf		14	14	-	13740	13740
Siyah kedi	t	6	-	6	3600	-	3600
Siyah kedi	beden	10	-	10	18000	-	15000
Siyah sincap	ad	106	-	106	8280	-	8280
Tilki	beden	12	-	12	15000	-	15000
Tüfek	dn	7	-	7	18000	-	18000
Oyuncak	ad	-	8	8	-	960	960
Tavşan	ad	-	29	29	-	840	840
Yadi kakum	beden	120	-	120	1080	-	1080
Yapağı	knt	126	-	126	168000	-	168000
Zağralık nafe	beden	3	-	3	15000	-	15000
Zerde ve paçesi	beden	-	103	103	-	4920	4920
Zerde	çf	2	-	2	18000	-	18000
Zerde	beden	5	-	5	18000	-	18000
Zerde	ad	56	-	56	18000	-	18000

Tablo 17: 1216 Zilhicce/Nisan-Mayıs 1802, 1220 Cemaziülevvel/ Temmuz-Ağustos 1805 Tarihlerinde Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Emtia³⁰³.

Malın Cinsi	Birim	Zilhicce	Cemaziülevvel	Miktar Toplam	Zilhicce Akçe	Cemaziülevvel Akçe	Toplam Gelir
Aba kilim	ad	-	30	30		2400	2400
Ahen-i ham	çb	41	110	151	3600	1230	4830
Aba	t	125	-	125	3000	-	3000
Aba	tn	4	-	4	3000	-	3000
Anason	ky	-	2120	2120	-	6360	6360
Alaca-i Manisa	t	42	-	42	660	-	660
Asel	ky	410	-	410	1230	-	1230
Alaca-i Manisa	bir miktar	42	-	42	660	-	660
Astar	t	423	-	423	3810	-	3810
Attariye	bir miktar	-	-	-	-	1320	1320
Bogası elvan	tn	1	-	1	1500	-	1500
Cild-i camus	ad	63	10	73	3780	600	4380
Çuka-i Leh	?	7	-	7	1260	-	1260
Diyarbakır çiti	çf	-	20	20	-	2400	2400
Emrud	bir miktar	-	-	-	-	1740	1740
Eşya-yı Asitane	-	-	-	-	-	6120	6120
Gabrova kutusu	ky	74	-	74	24610	-	24610

³⁰³ BOA, *D.MMK.d.*, nr. 23004, 23029.

Halat	ky	210	-	210	630	-	630
Kahve-i Yemen	ky	-	230	230	-	17640	17640
Katran	knt	21	-	21	645	-	645
Kaval	yük	7	-	7	6900	-	6900
Kavsile	ad	51	96	147	2448	4608	7056
Kirpas	çf	-	210	210	-	1680	1680
Kirpas	t	63	-	63	378	-	378
Limon	bir miktar	-	-	-	900	-	900
Meşin	ad	-	150	150	-	1260	1260
Nuhhas-ı kühne	ky	-	140	140	-	1260	1260
Penbe-i ham	ky	-	40	40	-	360	360
Penbe koza	knt	11	-	11	1580	-	1580
Penbe-i rişte	ky	622	1964	2586	1866	13992	15858
Post-ı çakal ve tilki	ad	293	-	293	2198	-	2198
Post-ı kunduz	ad	9	-	9	2198	-	2198
Revgan	knt	-	50	50	-	1200	1200
Revgan-ı zeyt	knt	102	158	260	1260	1212	2472
Rişte-i penbe	knt	470	-	470	1410	-	1410
Sabun	knt	42	-	42	2700	-	2700
Sabun-ı Girid	knt	-	66	66	-	9180	9180
Sahtiyan-ı oğlak	ad	-	290	290	-	1110	1110
Sansar	ad	84	-	84	2198	-	2198
Şal-ı Efrenc	t	2	-	2	600	-	600

Şal-1 Mağrib	parça	2	-	2	600	-	600
Şal-1 Tosya	t	-	15	15	-	2400	2400
Urgan	ky	-	300	300	-	1800	1800
Yapağı tabağı	kile	6	-	6	540	-	540
Zeyrek	kile	41	256	297	635	4608	5243
Zeytun-1 Tirilye	spt	-	360	360	-	1320	1320
Zift	knt	52	2	54	1560	240	1800

Tablo 18: 1218 Muharrem/Nisan-Mayıs 1803, 1218 Safer/Mayıs-Haziran 1803 Tarihlerinde Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Emtia ³⁰⁴.

Malın Cinsi	Birim	Muharrem	Safer	Miktar Toplam	Muharrem Akçe	Safer Akçe	Toplam Gelir
Aba şalvar	ad	1	-	1	1470	-	1470
Alaca ve boğası	dn	-	2	2	-	15480	15480
Anason	ky	160	-	160	495	-	495
Alaca-i Haleb	çf	26	-	26	2400	-	2400
Alaca kuşak	çf	-	2	2	-	22800	22800
Alca kuşak	dn	-	400	400	-	22800	22800
Alaca-i Manisa	dn	47	-	47	70268	-	70268
Alaca-i Manisa	çf	3789	-	3789	70268	-	70268
Alaca-i Tire	çf	-	136	136	-	20460	20460
Alaca-i Tire	dn	-	17	17	-	20460	20460
Asel	ky	-	562	562	-	1230	1230
Astar	t	150	-	150	61268	-	61268
Attariye	bir miktar	-	-	-	-	510	510
Balin	çf	-	9	9	-	20460	20460
Benzin kezzab	bir miktar	-	-	-	-	630	630
Beyaz boğası	dn	-	20	20	-	58440	58440
Çakal	ad	121	-	121	1470	-	1470
Çiçekli Haleb	çf	17	-	17	2400	-	2400

³⁰⁴ BOA, CML, nr. 198/8210.

Çuka	dz	2	-	2	7747	-	7747
Cıld-i camus	ad	20	-	20	1200	-	1200
Fes-i Efreñç	dz	-	14	12	-	20460	20460
Elvan	dn	-	2	2	-	26940	26940
Eşya- yı Asitane	-	-	-	-	-	780	780
Gön	dn	-	36	36	38880	-	38880
Halı	ky	-	180	180	-	540	540
Kabak	ky	-	20	20	-	20460	20460
Kahve	ky	730	-	730	4380	-	4380
Kara keten	knt	10	18	28	900	2160	3060
Kavsile	ad	43	12	36	-	38880	38880
Karaca kuşağı	ds	-	5	5	-	20460	20460
Kaytan	çf	2	-	2	1470	-	1470
Kedi	ad	20	-	20	1470	-	1470
Kilim	ad	4	-	4	1470	-	1470
Kirpas-ı Balkan	çf	120	-	120	-	960	960
Kirpas	çf	40	-	40	240	-	240
Kuşak	ad	-	-	-	1200	-	1200
Limon	bir miktar	-	-	-	1680	-	1680
Mahi-i kolyoz	bir miktar	-	-	-	1800	-	1800
Mesmar	ky	-	190	190	-	600	600
Meşin	ad	520	160	680	2640	480	3120
Penbe-i ham	ky	80	110	190	720	840	1560

Penbe-i rişte	ky	300	-	300	900	-	900
Revgan-ı zeyt	knt	9	72	81	1200	1020	2220
Rişte	ky	410	-	410	1230	-	1230
Sahtıyan-ı oğlak	ad	460	-	460	2760	-	2760
Sansar	ad	4	-	4	1470	-	1470
Şalı-ı Erfenç	çf	1	-	1	40324	-	40324
Şerbab-ı Haleb	çf	7	-	7	2400	-	2400
Tilki	ad	91	-	91	1470	-	1470
Yapağı	çuv-knt	-	78-350	78-350	-	9000	9000
Yapağı	ky	-	1220	1220	-	2400	2400
Zeytun-ı Tirilye	sp	20	30	50	600	960	1560
Zift	knt	-	90	90	-	1800	1800
Zir bilezik	-	-	-	-	1200	-	1200

Tablo 19: 1218 Safer/ Nisan-Mayıs 1803 Tarihinde Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Emtia³⁰⁵.

Malın Cinsi	Birim	Safer	Miktar Toplam	Safer Akçe	Toplam Gelir
Alaca-i Haleb	çf	20	20	1200	1200
Anason	ky	700	700	2100	2100
Asel	ky	500	500	1500	1500
Attariye	bir miktar	-	-	1500	1500
Beyaz	bir miktar	-	-	1911	1911
Biber	ky	25	25	2460	2460
Cam	sn	2	2	600	600
Çelik	ky	110	110	2640	2640
Cild-i döşek	takım	60	60	7200	7200
Çuka	?	2	2	2400	2400
Eşya-yı Asitane	-	-	-	2040	2040
Fes-i Efrenç	dz	6	6	2400	2400
Günlük	ky	44	44	6120	6120
Hırdavat	bir miktar	-	-	1320	1320
Hınna	knt	6	6	2640	2640
Kalay	ky	60	60	8760	8760
Kavsile	-	28	28	1440	1440
Keten	knt	10	10	1200	1200
Kirpas	çf	265	265	1590	1590

³⁰⁵ BOA, CML, nr., 781/31876.

Limon	bir miktar	-	-	1440	1440
Mahi-i palamut	bir miktar	-	-	6000	6000
Mendil	çf	12	12	2400	2400
Mesmar	ky	65	65	402	402
Nuhhası kühne	ky	600	600	3600	3600
Penbe-i ham	ky	200	200	1800	1800
Penbe koza	knt	7	7	1800	1800
Peştemal-i Bursa	çf	180	180	7200	7200
Revgan-ı zeyt	knt	75	75	3840	3840
Sabun	knt	114	93	12540	12540
Sahtiyan-ı oğlak	ad	310	310	1860	1860
Portakal	bir miktar	-	-	1890	1890
Şerbab	çf	9	9	2400	2400
Urgan	ky	40	40	2640	2640
Zeytun-ı Tirilye	spt	90	90	3000	3000

Tablo 20: 1217 Zilkade/Şubat-Mart 1803, 1219 Şevval/Ocak 1805 Tarihlerinde Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Emtia³⁰⁶.

Malın Cinsi	Birim	Zilkade	Şevval	Miktar toplam	Zilkade Akçe	Şevval Akçe	Toplam Gelir
Ahen-i ham	çb	-	53	53	-	1920	1920
Alaca-i Manisa	çf	-	41	41	-	820	820
Anason	ky	1800	300	2100	1800	900	2700
Attar/Attariye	bir miktar	-	-	-	2400	630	3030
Balin	ky	600	-	600	600	-	600
Barut-ı siyah	ky	750	-	750	750	-	750
Beyaz keten	knt	-	4	4	-	1320	1320
Biber	ky	-	12	12	-	2040	2040
Cild-i camus	ad	780	12	12	780	600	1380
Çivid	ky	-	11	11	-	1560	1560
Çorab	ky	-	110	110	-	1320	1320
Çuka-i altınbaş	?	-	2	2	-	2460	2460
Elma	bir miktar	-	-	-	-	2680	2680
Elvan boğası	t	-	31	31	-	1500	1500
Elvan boğası	çf	1	-	1	4368	-	4368
Evan-nuhhas	ky	120	-	120	1440	-	1440
Günlük	ky	-	20	20	-	2040	2040

³⁰⁶ BOA, CML, nr. 387/15848, 382/15664.

Hinna	knt	-	11	11	-	1550	1550
Kaba zeytin	keyl	180	-	180	2700	-	2700
Kahve	ky	850	-	850	5100	-	5100
Kahve-i İzmir	ky	159	-	159	936	-	936
Karanfil	ky	-	4	4	-	2040	2040
Kavsile	ad	238	71	309	5700	2540	8240
Kara keten	knt	20	-	20	2400	-	2400
Keten	knt	-	10	10	-	1260	1260
Kirpas	t	200	-	200	1200	-	1200
Koza	knt	-	3	3	-	1200	1200
Limon	bir miktar	-	-	-	-	-4920	4920
Mahi	bir miktar				-	1920	1920
Meşin	ad	60	250	310	1080	3090	4170
Mücessim ?	t	42	-	42	900	-	900
Palamut	knt	54	-	54	900	-	900
Penbe-i ham	knt	7	-	7	1800	-	1800
Penbe koza	knt	17	-	17	1260	-	1260
Penbe-i rişte	ky	971	1910	2881	2913	5730	8643
Portakal	bir miktar	-	-	-	3000	-	3000
Post-1 çakal	ad	165	-	165	5208	-	5208
Post-1 kedi	ad	28	-	28	4368	-	4368
Post-1 kunduz	ad	3	-	3	4368	-	4368
Post-1 kurt	ad	3	-	3	4368	-	4368

Post-1 sansar	ad	218	-	218	840	-	840
Post-1 tilki	ad	210	45	255	1680	270	1950
Revgan-1 zeyt	knt	118	51	169	6600	7950	14550
Revgan-1 zeyt	ky	-	720	720	-	2680	2680
Sabun	sn	25	-	25	2805	-	2805
Sabun-1 Kazdağı	knt	-	3	3	-	1200	1200
Sahtiyani-1 oğlak	ad	180	390	570	1380	2090	3470
Susam	keyl	-	200	200	-	4800	4800
Ŗeker	ky	46	-	46	2466	-	2466
Ŗal-1 Efreu	u	-	4	4	-	1500	1500
Ŗem-i asel	ky	-	85	85	-	2460	2460
Ŗerut	u	52	7	59	900	2040	2940
Urgan	ky	-	170	170	-	3360	3360
Yapağı	bir miktar	-	-	-	1500	-	1500
Yorgan-1 Tokat	ad	-	140	140	-	2160	2160
Zeytin	kile	200	-	200	3000	-	3000
Zeytun-1 Tirilye	sp	172	-	172	5430	-	5430

Tablo 21: 1218 Şevval/Ocak-Şubat 1804, 1218 Zilkade/Şubat-Mart- 1804, 1218/Zilhicce Mart-Nisan 1804 Tarihlerinde Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Emtia³⁰⁷.

Malın Cinsi	Birim	Şevval	Zilkade	Zilhicce	Miktar Toplam	Şevval Akçe	Zilkade Akçe	Zilhicce Akçe	Toplam Gelir
Ahen-i ham	çb	114	-	-	114	3420	-	-	3420
Ahen-i ham	knt	-	-	20	20	-	-	1200	1200
Alaca-i Manisa	çf	-	2	-	2	-	3600	-	3600
Anason	ky	652	2000	-	2652	3360	6000	-	9360
Asel	ky	88	-	-	88	2640	-	-	2640
Astar-ı elvan	ad	140	-	-	140	1680	-	-	1680
Barut-ı siyah	ky	910	-	80	990	8190	-	600	8790
Basma-i Yeniköy	çf	-	-	-	-	-	1200	-	1200
Boğası	çf	420	-	-	420	1920	-	-	1920
Boğaz	ds	-	2	-	2	-	14400	-	14400
Biber yağı	ky	-	-	800	800	-	-	2400	2400
Cild-i camus	ad	150	-	29	179	900	2160	-	3060
Cild-i çakal	ad	-	648	-	648	-	14400	-	14400
Cild-i keçi	ad	241	-	-	241	1440	-	-	1440
Cild-i kunduz	ad	-	1	-	1	-	14400	-	14400
Cild-i sansar	ad	-	195	-	195	-	14400	-	14400
Cild-i tilki	ad	-	740	-	740	-	14400	-	14400
Fes	ds	-	-	6	6	-	-	1800	1800
Hınna	knt	-	35	-	35	-	4200	-	4200
Hurda zırdava	ky	-	20	-	20	-	3600	-	3600
Kaba zeytin	kile	-	260	-	260	-	3900	-	3900
Kahve	ky	-	354	-	354	-	3600	-	3600

³⁰⁷BOA, CML, nr. 198/8210.

Kavsile	ad	30	54	66	150	1440	2780	3360	7580
Keten	knt	25	-	-	25	5805	-	-	5805
Kilim	ad	-	-	25	25	-	-	480	480
Kirpas	çf	260	-	-	260	1560	-	-	1560
Kirpas-1 Balkan	tp	-	-	300	300	-	-	1800	1800
Kurt	ad	-	12	-	12	-	14400	-	14400
Limon	bir miktar	-	-	-	-	-	-	3390	3390
Limon	ky	-	-	60	60	-	-	3240	3240
Mesmar	ky	-	420	-	420	-	1260	-	1260
Meşin	ad	-	200	-	200	-	600	-	600
Nafe-i Anadolu	tulum	-	12	-	12	-	14400	-	14400
Mısır	knt	-	6	-	6	-	3600	-	3600
Pabuş	çf	-	-	100	100	-	-	600	600
Palamut	knt	190	-	-	190	3405	-	-	3405
Penbe-i ham	ky	210	-	300	510	1890	-	1800	3690
Penbe koza	knt	4	21	-	26	1200	960	-	2160
Penbe-i rişte	çf	300	320	1840	2460	900	1260	5520	7680
Penbe-i rişte	tp	-	-	360	360	-	-	1080	1080
Peştamal	ky	-	-	1000	1000	-	-	960	960
Portakal	bir miktar	-	-	-	-	3480	3360	-	6840
Reçine	knt	-	34	-	34	-	720	-	720
Revgan-1 zeyt	knt	27	1576	-	1603	3240	7200	-	10440
Revgan-1 zeyt	ky	-	-	500	500	-	-	1500	1500
Rişte	ky	830	-	-	830	2490	-	-	2490
Sabun	knt	25	-	-	25	5805	-	-	5805
Sabun	sn	-	-	129	129	-	-	10650	10650
Sabun-1 Girid	sn	-	-	60	60	-	-	8100	8100
Sahtiyan	ad	-	-	110	110	-	-	1650	1650

Sahtiyan oğlak	ad	210	115	-	325	1260	690	-	1950
Saz kedisi	ad	-	136	-	136	-	14400	-	14400
Ŗerût	çf	-	-	40	40	-	-	1800	1800
Tûtün	bir miktar	2520	-	-	2520	2520	-	-	2520
Yapağı	bir miktar	-	-	-	-	1920	-	-	1920
Zeytun-ı Tirilye	ky	-	-	100	100	-	-	1500	1500
Zeytun-ı Tirilye	sp	52	152	-	204	156	4560	-	4716

Tablo 22: 1230 Cemaziülevvel/Nisan-Mayıs 1815, 1233 Şaban/Haziran-Temmuz 1818 Tarihlerinde Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Emtia³⁰⁸.

Malın Cinsi	Birim	Cemaziülevvel	Şaban	Miktar Toplam	Cemaziülevvel Akçe	Şaban Akçe	Toplam Gelir
Aba	dn	6	-	6	2000	-	2000
Alaca-i Manisa	tn-çf	-	830	830	-	3440	3440
Alaca-i Manisa	tn-dn	-	6	6	-	5080	5080
Alaca-i Manisa	tn-t	-	240	240	-	960	960
Arab gulam	ad	5	-	5	4430	-	4430
Babuş	çf	60	-	60	300	-	300
Barut	ky	-	60	60	-	160	160
Boğası	tn	2	-	2	1000	-	1000
Cıld-i camus	ad	63	-	63	1021	-	1021
Çorab-ı Anadolu	çf	-	487	487	-	3700	3700
Çuka-i Leh	?	-	360	360	-	18960	18960
Elvan ve beyaz boğası	tn-dn	-	8	8	-	4480	4480
Eşya-yı mahlût	dn-ad	2	-	2	1800	-	1800
Eşya-yı saraç	bir miktar	-	-	-	-	540	540
Gulam	ad	2	-	2	4430	-	4430
Havlu	tn	-	2	2	-	8640	8640
Kahve-i Yemen	ky	1379	1145	2524	17400	14850	32250
Kavsile	ad	22	15	37	1060	552	1612

³⁰⁸ BOA, CML, nr. 375/15429, 282/11593.

Kedi	ad	34	-	34	1800	-	1800
Kirpas	çf	-	42	42	-	210	210
Kirpas-1 Balkan	çf	247		247	1181	-	1181
Kirpas-1 Balkan	tp	90	36	126	880	216	1096
Limon	bir miktar	-	-	-	-	310	310
Mahi	bir miktar	-	-	-	-	720	720
Mahi-i kolyoz	ad	3	-	3	880	-	880
Mahi-i uskumru	bir miktar	-	-	-	3200	-	3200
Meşin	ad	260	60	320	1180	360	1540
Palamut	knt	30	-	30	900	-	900
Piştov	çf	-	180	180	-	8640	8640
Portakal	bir miktar	-	-	-	1200	-	1200
Reçine	knt	-	35	35	-	350	350
Revgan-1 zeyt	ky	870	1720	2590	3400	6060	9460
Rişte-i penbe	ky	570	270	840	1497	297	1794
Sabun	çv-ad	24	-	24	496	-	496
Sabun	ad	25	-	25	300	-	300
Sabun	kab	-	10	10	-	1120	1120
Sahtiyar oğlak	ad	-	55	55	-	220	220
Sansar	ad	148	-	148	1800	-	1800
Siyah havyar	ky	60	-	60	320	-	320
Şeker	knt-ad	5	-	5	480	-	480

Tehi çuval	ad	125	22	147	600	66	666
Tehi heybe	ad	-	4	4	-	1440	1440
Tilki ve çakal	ad	2724	-	2724	9400	-	9400
Yapağı tabağı	ky	-	800	800	-	1020	1020
Zeytun-i Tirilye	sp-ad	22	-	22	440	-	440
Zeytun-i Tirilye	sp	-	30	30	-	600	600

Tablo 23: 1235 Cemaziülevvel/Şubat-Mart 1820, 1236 Şevval/ Temmuz 1821 Tarihlerinde Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Emtia³⁰⁹.

Malın Cinsi	Birim	Cemaziülevvel	Şevval	Miktar Toplam	Cemaziülevvel Akçe	Şevval Akçe	Toplam Gelir
Abani	ad	-	9	9	-	1280	1280
Ağaç	ky	-	330	330	-	330	330
Arab gulam	res	-	1	1	-	600	600
Balin	çf	10	-	10	480	-	480
Barut-ı siyah	ky	440	-	440	440	-	440
Çitari	ad	1	-	1	480	-	480
Çit-i Leh	tp	-	1	1	-	280	280
Döğen	ad	-	126	126	-	1700	1700
Döşek	ad	3	-	3	480	-	480
Emrud	bir miktar	-	-	-	-	160	160
Eşya-yı saraç	dn	-	4	4	-	800	800
Fes	dz	-	5	5,5	-	1280	1280
Futa	ad	10	-	10	480	-	480
Harnub	knt	176	-	176	2460	-	2460
Hassa	t	-	4	4	-	210	210
Hınna	ky	1136	-	1136	3320	-	3320
Kahve-i Efrenç	ad	-	54	54	-	34840	34840
Kahve-i Efrenç	ky	-	2580	2580	-	34840	43840
Kahve-i Yemen	ky	1200	-	1200	15800	-	15800

³⁰⁹ BOA, CML., nr., 429/17396, 158/6672.

Kavsile	ad	27	26	53	738	1020	1758
Kaytan	ky	-	-	1	-	100	100
Kil	ky	300	-	300	880	-	880
Kirpas-ı Balkan	çf	122	-	122	562	-	562
Kirpas-ı Balkan	t	102	-	102	760	-	760
Mahi-i kolyoz	bir miktar			-	800		800
Mahi-i sardalya	bir miktar	-	-	-	-	1080	1080
Meşin	ad	150	-	150	660	-	660
Müneccim ?	t	-	1	1	-	280	280
Limon	bir miktar	-		-	3340	-	3340
Penbe-i ham	ky	3627	-	3627	13710	-	13710
Pirinç	çv	-	25	25	-	1100	1100
Pirinç-i kara	ad	95	-	95	1600	-	1600
Portakal	bir miktar	-	-	-	3340	-	3340
Post-ı çakal	ad	70	-	70	140	-	140
Reçine	knt	96	-	96	105	-	105
Revgan-ı zeyt	ky	1040	330	1040	4400	660	5060
Rişte-i ağ	ky	-	75	75	-	380	380
Rişte-i argaç	ky	210	110	320	231	120	351
Rişte-i urgan	ky	87	-	87	95	-	95
Rişte-i penbe	ky	910	-	910	3000	-	3000
Sabun	çv	17	-	17	2000	-	2000

Sabun kab	ad	-	295	295	-	2060	2060
Sabun	sn	9	-	9	1080	-	1080
Sahtiyan	ad	-	40	40	660	420	660
Sahtiyan-1 oğlak	ad	90	-	90	-	-	90
Siyah havyar	ad	11	-	11	230	-	230
Siyah sahtiyan	ad	198	-	198	1100	-	1100
Şal-1 Tosya	t	-	40	40	-	480	480
Şem-i revgan	ky	40	-	40	220	-	220
Tavşan	ad	600	-	600	880	-	880
Zeytun-1 Erdek	keyl	120	-	120	1560	-	1560
Zeytun-1 Tirilye	keyl	1500	-	1500	1600	-	1600
Zeytun-1 Tirilye	ky	-	380	380	-	440	440
Yapağı tabağı	ky	-	970	0	-	1040	1040

Tablo 24: 1246 Safer/ Temmuz-Ağustos 1830, 1246 Rebiülahir/Eylül-Ekim 1830 Tarihlerinde Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Emtia³¹⁰.

Malın Cinsi	Birim	Safer	Rebiülahir	Miktar Toplam	Safer Akçe	Rebiülahir Akçe	Toplam Gelir
Anason	ky	-	492	492	-	1320	1320
Asel	ky	200	-	200	520	-	520
Çuval	çf	250	-	250	2500	-	2500
Çuka şeytan bezi	dn	27	20	47	33940	14000	47940
Eşya-yı mahlut	-	-	-	-	990	1400	2390
Fes-i Tunus	ad	25	-	25	1750	-	1750
Hınna	knt	64	-	64	880	-	880
İncir	knt	-	63	63	-	2000	2000
Kaba hasır	ad	-	100	100	-	300	300
Kalkandelen	çf	115	-	115	5520	-	5520
Katran zift	ky	640	-	640	700	-	700
Kavsile	ad	25	-	25	1240	-	1240
Lakerda	ky	-	240	240	-	1200	1200
Limon	ky	-	5320	5320	-	320	320
Mazı	ky	-	427	427	-	1806	1806
Meşin	ad	160	-	160	1420	-	1420
Nuhhas-ı kühne	ky	250	-	250	450	-	450
Palamut	çf	-	111	111	-	1200	1200
Penbe-i ham	ky	200	-	200	940	-	940

³¹⁰ BOA, *D.MMK.d.*, nr., 23202, 23727.

Reçine	ky	800	-	800	400	-	400
Revgan-ı sâde	ky	-	220	220	-	1100	1100
Revgan-ı zeyt	ky	25433	450	25883	24795	13000	37795
Revgan-ı zeyt	knt	-	9	9	-	800	800
Rişte-i beyaz	ky	44	-	44	232	-	232
Rişte-i boğaz	ky	30	47	77	120	188	308
Sabun	knt	65	113	178	13360	23720	37080
Sahtiyan	ad	150	-	150	1420	-	1420
Üzüm	knt		45	45	-	1800	1800
Üzüm-i siyah	knt	45	45	45	-	1400	1400

,

Tablo 25: 1245 Zilhicce/Mayıs-Haziran 1830, 1246 Muharrem/Haziran Temmuz 1830 Tarihlerinde Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Emtia³¹¹.

Mahın Cinsi	Birim	Zilhicce	Muharrem	Miktar Toplam	Zilhicce Akçe	Muharrem Akçe	Toplam Gelir
Anason	ky	2800	500	3300	4900	1000	4900
Asel	ky	700	-	700	1300	-	1300
Alaca-i Haleb	tp	485	-	485	9700	-	9700
Arab gulam	re's	1	-	1	1200	-	1200
Cam	sn	-	8	8	-	1500	1500
Çuka şeytan bezi	dn	-	18	18	-	20000	20000
Çuval	çf	-	300	300	-	2400	2400
Eşya-yı mahlût	-	-	-	-	3200	5400	8600
Hınna	knt	-	20	20	-	500	500
İncir	ky	2000	-	2000	860	-	860
Kavsile	ad	13	14	27	1220	700	1920
Limon	ad	20000	-	20000	1220	-	1220
Mesmar	ky	-	80	80	-	560	560
Mürdüm-i siyah	ky	660	-	660	600	-	600
Nuhhas-ı kühne	ky	80	101	181	250	290	540
Palamut	çf	-	120	120	-	500	500
Peynir	ky	1303	431	1734			
Penbe-i ham	ky	400	-	400	860	-	860
Revgan-ı zeyt	ky	5268	3211	5589	25023	13600	38623

³¹¹ BOA, *D.MMK.d.*, nr., 23199.

Sabun	ky	22	150	170	4160	560	4720
Sabun	knt	-	22	22	-	4200	4200
Sardalya	fiçı	34	-	34	4000	-	4000
Sahtiyani	ad	51	-	51	60	-	60
Sahtiyani-1 sarı	ad	30	-	30	600	-	600
Semek	fiçı	-	5	5	-	600	600
Semek	varil	-	120	120	-	9200	9200
Semek-i Kolyoz	fiçı	-	301	301	-	1400	1400
Senk İsbaz	ky	-					
Sirke	ky	80	-	80	500	-	500
Şem'i revgan	ky	300	-	300	300	-	300
Zeytun danesi	ky	6118	3000	9118	5177	2450	7627

Tablo 26: 1254 Zilkade/Ocak-Şubat 1839, 1256 Receb/Ağustos-Eylül 1840 Tarihlerinde Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Emtia ³¹².

Malın Cinsi	Birim	Zilkade	Receb	Miktar Toplam	Zilkade Akçe	Receb Akçe	Toplam Gelir
Aba-yı mahlût	yük	-	8	8	-	37224	37224
Alaca-i Manisa	dn	-	1	1	-	6480	6480
Al meşin	ad	-	54	54	-	7132	7132
Anason	ky	130	294	424	2280	15264	17544
Arab cariye	pençik	7	-	7	5075	-	5075
Anason samanı	ky	-	250	250	-	8724	8724
Cild-i bakar	ad	-	83	83	-	3369	3369
Cild-i keçi	ad	-	4	4	-	1542	1542
Cild-i kuzu	ad	-	3	3	-	1827	1827
Elma	ky	-	836	836	-	2112	2112
Eşya-yı mahlût	yük	-	27	27	-	145800	145800
Girid-i sabun	knt	3	-	3	1480	-	1480
Gön boya-yı Anadolu	knt	-	5	5	-	4752	4752
Harnub	knt	-	5	5	-	600	600
Hınta keyl-i Asitane	kile	-	80	80	-	5570	5570
İncir	knt	22	-	22	2700	-	2700
İstavrit balığı	ky	-	128	128	-	1560	1560
İstirid balığı	ky	-	150	150	-	8724	8724

³¹² BOA, CML, nr. 427/17292, BOA, ML.VRD.d., nr. 249.

Kaba hasır	parça	10	-	10	2160	-	2160
Kaba zeytin danesi	ky	5000	-	5000	5600	-	5600
Kavsile-i Aydın	ad	-	138	138	-	13612	13612
Kaya'a ? temuru	ky	-	145	145	-	2007	2007
Kermid	ad	-	2500	2500	-	960	960
Kirpas-ı badbani	t	-	127	127	-	8454	8454
Kolyoz balığı	ky	-	380	380	-	5888	5888
Kök boya	ky	75	-	75	150	-	150
Lahm-ı sucuk	ky	-	300	300	-	2880	2880
Meşin	ad	30	-	30	60	-	60
Mesmar	ky	-	150	150	-	540	540
Mismâr-ı cedid	ky	-	80	80	-	1584	1584
Mum	ky	100	-	100	1600	-	1600
Palamut	ky	-	3	3	-	1542	1542
Palamut	knt	-	2,5	2,5	-	1827	1827
Penbe-i ham	knt	-	7	7	-	7945	7945
Revgan-ı çerviş	ad	268	-	268	2400	-	2400
Revgan-ı sâde	ky	40	-	40	1600	-	1600
Sardalya balığı	varil	30	-	30	5400	-	5400
Soğan	ky	-	82240	82240	-	98680	98680
Sünger	ky	-	22	22	-	8724	8724
Tehi çerçi çuval	çf	-	25	25	-	1560	1560
Temür hurda	ky	-	100	100	-	1872	1872
Tehi tulum	çf	-	125	125	-	2640	2640

Tulum peyniri	ky	30	-	30	1600	-	1600
Tuzlu istavrit balığı	ky	-	220	220	-	1340	1340
Tuzlu palamut balığı	çf	3700	-	3700	6000	-	6000
Yapağı	ky	-	25	25	-	480	480
Zift	knt	-	22	22	-	3700	3700

Tablo 27: 1255 Zilkade/Ocak-Şubat 1840, 1256 Şevval/Kasım-Aralık 1840 Tarihlerinde Gelibolu Gümrüğü'nden Geçen Emtia ³¹³.

Malın Cinsi	Birim	Zilkade	Şevval	Miktar Toplam	Zilkade Akçe	Şevval Akçe	Toplam Gelir
Arap cariye	pençik	-	2	2	-	150	150
Cild-i camus	ad	10	2	12	333	83	333
Eşya-yı mahlût	dn	4	-	4	5760	-	5760
Girid-i sabun	knt	43	-	43	163680	-	163680
Gön boya	ky	140	-	140	280	-	280
Kaba zeytin danesi	ky	2200	-	2200	3440	-	3440
Kahve-i Firengî	ky	-	840	840	-	6800	6800
Kolyoz balığı	varil	-	18	18	-	4600	4600
Limon	ky	11000	-	11000	880	-	880
Meşin	ad	-	25	25	-	67	67
Palamut balığı	çf	-	200	200	-	3400	3400
Pastırma	ky	250	2900	3150	1000	6200	7200
Penbe-i ham	ky	-	1400	1400	-	10000	10000
Portakal	ky	40000	14000	5400	6000	3900	9900
İncir	knt	-	41	41	-	4320	4320
Revgan-ı sâde	ky	180	890	1070	2000	4800	6800
Revgan-ı susam	ky	-	130	130	-	880	880
Revgan-ı zeyt-i Mora	ky	-	580	580	-	3160	3160
Sardalya balığı	varil	-	33	33	-	6880	6880

³¹³ BOA, CML, nr., 440/17779, 367/15061.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Adı ve Soyadı : Hanife ÇAVDAR

Doğum Yeri : Afyonkarahisar

Medeni Hali : Bekar

Eğitim Durumu :

Lisans Öğrenimi : Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi : Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi : Orta Seviye

İş Deneyimi : 2016- 2017 Burdur Halk Eğitim Merkezi Ücretli Öğretmenlik
2018-2019 Afyonkarahisar-Sandıklı Baştepe İlkokulu'nda
Ücretli Öğretmenlik

